

POSTANOWIENIE
o umorzeniu śledztwa

Robert Osiński - prokurator Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni p-ko Narodowi Polskiemu w Szczecinie, po zapoznaniu się z materiałami śledztwa S 57.2009.Zk w sprawie zbrodni komunistycznej, będącej zbrodnią p-ko ludzkości, w postaci, mających miejsce w okresie od 5 marca 1940 r. do 30 czerwca 1941 r., masowych zamachów skierowanych przeciwko polskiej grupie narodowej, co najmniej kilka tysięcy obywateli polskich - więzionych w Mińsku - przez funkcjonariuszy państwa komunistycznego, tj. o czyn z art. 118a§1 i 2 kk w zw. z art. 2 ust. 1 i art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni p-ko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2016 r. poz. 1575, t. jedn. ze zm.),
- działając na podstawie art. **17§1 pkt 5 kpk** oraz **art. 322§1 kpk**,

postanowił:

- umorzyć śledztwo w sprawie:

I. funkcjonariuszy państwa komunistycznego, jakim był Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (dalej ZSRR), w osobach: Józefa Stalina, Ławrientija Berii oraz Wiktora Abakumowa, Andrieja Andriejewa, Wiktora Boczkowa, Nikołaja Bułganina, Ławrientija Canawy, Nikity Chruszczowa, Wasilija Czernyszowa, Łazara Kaganowicza, Michaiła Kalinina, Michaiła Kriwienko, Aleksandra Matwiejewa, Wsiewołoda Mierkułowa, Anastasa Mikojana, Wiaczesława Mołotowa, Dmitrija Pawłowa, Pantelejmona Ponomarienko, Nikołaja Ryczkowa, Iwana Sierowa, Iwana Stiepanowa, Klimenta Woroszyłowa, Andrieja Wyszyńskiego i Andrieja Żdanowa, jako sprawców kierowniczych, których polecenia doprowadziły do popełnienia zbrodni komunistycznej, będącej zbrodnią przeciwko ludzkości w postaci, mających miejsce w okresie od dnia 5 marca 1940 r. do dnia 30 czerwca 1941 r. w Mińsku i okolicach, na terenie ówczesnej Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (dalej BSRR), masowych zamachów skierowanych przeciwko polskiej grupie narodowej, którymi objęto, co najmniej kilka tysięcy obywateli polskich - więzionych w Mińsku, przeprowadzanych przez funkcjonariuszy Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD) i innych funkcjonariuszy publicznych, w celu wykonania polityki państwa komunistycznego, jakim był ZSRR, polegających na zabójstwach, poprzez rozstrzelanie, co najmniej kilku tysięcy osób oraz na bezprawnym pozbawieniu wolności, na okres znacznie przekraczający 7 dni, połączonym ze szczególnym udręczeniem, w warunkach zagrażających biologicznej egzystencji, co najmniej kilku tysięcy osób, co stanowiło poważne represje, motywowane względami politycznymi, wobec obywateli polskich, ze względu na ich narodowość, oraz przynależność do grupy sprzeciwiającej się narzuconym rozwiązaniom społeczno - politycznym,

tj. o czyn z art. 18§1 kk w zw. 118a§1 i 2 kk w zw. z art. 2 ust. 1 i art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni p-ko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2016 r. poz. 1575, t. jedn. ze zm.),

- wobec śmierci ww. sprawców zbrodni komunistycznej - na podstawie art. 17§1 pkt 5 kpk.

II. w sprawie popełnienia zbrodni komunistycznej, będącej zbrodnią przeciwko ludzkości, w postaci, mających miejsce w okresie od dnia 5 marca 1940 r. do dnia 30 czerwca 1941 r. w Mińsku i okolicach, na terenie ówczesnej BSRR, masowych zamachów skierowanych przeciwko polskiej grupie narodowej, którymi objęto, co najmniej kilka tysięcy obywateli polskich - więzionych w Mińsku, przeprowadzanych przez funkcjonariuszy Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD) i innych funkcjonariuszy publicznych, w celu wykonania polityki państwa komunistycznego, jakim był ZSRR, polegających na zabójstwach, poprzez rozstrzelanie, co najmniej kilku tysięcy osób oraz na bezprawnym pozbawieniu wolności, na okres znacznie przekraczający 7 dni, połączonym ze szczególnym udręczeniem, w warunkach zagrażających biologicznej egzystencji, co najmniej, kilku tysięcy osób, co stanowiło poważne represje, motywowane względami politycznymi, wobec obywateli polskich, ze względu na ich narodowość, oraz przynależność do grupy sprzeciwiającej się narzuconym rozwiązaniom społeczno - politycznym,

tj. o czyn z art. 118a§1 i 2 kk w zw. z art. 2 ust. 1 i art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni p-ko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2016 r. poz. 1575, t. jedn. ze zm.),

- wobec śmierci ustalonych sprawców zbrodni komunistycznej w osobach Nikołaja Afanasjewa, Wasilija Ulricha i Stiepana Koby - na podstawie art. 17§1 pkt 5 kpk oraz

- wobec niewykrycia pozostałych sprawców zbrodni komunistycznej - na podstawie art. 322§1 kpk.

Uzasadnienie

Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni p-ko Narodowi Polskiemu (dalej OKŚZpNP) w Szczecinie od dnia 28 września 2009 r. prowadziła śledztwo o sygn. S 57.2009.Zk w sprawie mających miejsce w okresie od 17 września 1939 r. do 30 czerwca 1941 r., na terenie ówczesnego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (dalej ZSRR), masowych zabójstw, co najmniej kilku tysięcy obywateli polskich - więzionych w Mińsku - przez funkcjonariuszy Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych ZSRR, czyli NKWD (skrót od *Narodnyj Komissariat Wnutriennich Dieł SSSR* – prok.), tj. o czyn z art. 118§1 kk w zw. z art. 2 ust. 1 i art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni p-ko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2016 r. poz. 1575, t. jedn. ze zm.).

Sprawa niniejsza została rozpoczęta w 1989 r. przez ówczesną Oddziałową Komisję Badania Zbrodni p-ko Narodowi Polskiemu (dalej OKBZpNP) w Łodzi, gdzie była prowadzona pod sygn. S 25/92/NK.

Formalnie śledztwo wszczęto w dniu 9 września 1992 r. Następnie postępowanie zostało zawieszono postanowieniem z dnia 15 grudnia 1997 r., w związku ze skierowaniem wniosku do

Prokuratury Białorusi o przejęcie sprawy lub ustalenie dalszych świadków. Na wniosek ten nie udzielono stronie polskiej odpowiedzi.

W związku z powyższym w 2005 r. sprawa została przekazana do prowadzenia przez OKŚZpNP w Warszawie, gdzie formalnie podjęto śledztwo postanowieniem z dnia 1 lutego 2006 r. Następnie w dniu 28 września 2009 r. postępowanie przejęto do dalszego prowadzenia przez OKŚZpNP w Szczecinie.

W trakcie prowadzonego postępowania koncentrowano się na ustaleniach związanych z zabójstwami podczas ewakuacji polskich więźniów z Mińska, mającymi miejsce w okresie pomiędzy 22 a 30 czerwca 1941 r. Były one związane z wybuchem wojny niemiecko – radzieckiej, co skutkowało ewakuacją więźniów z dwóch więzień mińskich; śledczego i centralnego, na trasie Mińsk - Czerwień (do 1923 r. nazwa Ihumeń – prok.). Koncentracja na tych właśnie zdarzeniach wynikała z faktu, iż ustalono, że była OKBZpNP w Łodzi prowadziła szereg odrębnych postępowań w sprawie masowych zabójstw więźniów osadzonych w jednostkach penitencjarnych na terenach województw wileńskiego (Wilno, Berezecz, Oszmiany, Wilejka), białostockiego (Grodno i Łomża), nowogrodzkiego (Baranowicze, Lida, Słonim, Wołożyn) oraz poleskiego (Brześć nad Bugiem, Pińsk, Sarny, Stolin). Łącznie OKBZpNP w Łodzi objęła swoimi śledztwami i czynnościami sprawdzającymi 43 więzienia mieszczące się na wschodnich terenach II RP. Z tego powodu zakres terytorialny śledztwa o sygn. S 57.2009.Zk obejmował jedynie więzienia znajdujące się na terenie Mińska.

Ponadto OKŚZpNP w Warszawie prowadzi śledztwo S 38/04/Zk (tzw. „katyńskie” – prok.), które obejmuje osoby zamordowane na podstawie decyzji Biura Politycznego Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) [dalej BP KC WKP(b)] z dnia 5 marca 1940 r. (tzw. „uchwała katyńska”) z więzień Zachodniej Białorusi. Osoby te, w przeważającej większości, znalazły się w więzieniach w czasie działań zbrojnych po dniu 17 września 1939 r. Brak jest dostępnej wiedzy, aby, przed realizacją ww. uchwały, dochodziło do masowych zabójstw obywateli polskich, natomiast wiadomo, iż po zakończeniu działań zbrojnych aresztowania polskich obywateli przez NKWD były początkowo stosunkowo nieliczne. Można, zatem zasadnie przypuszczać, iż w wyniku realizacji ww. uchwały większość więźniów, zatrzymanych po 17 września 1939 r. została zamordowana. Aresztowania wśród Polaków nasiliły się właśnie wiosną 1940 r. W dostępnej wiedzy historycznej brak także informacji wskazujących, aby na terenie Mińska pomiędzy majem/czerwcem 1940 r. a czerwcem 1941 r. dochodziło do masowych zabójstw więźniów. Wiadomo natomiast, iż na początku 1941 r. Wojskowy Najwyższy Sąd ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku, wydał kilkaset wyroków śmierci, które mogły obejmować obywateli polskich i które, jak wynika z ustaleń śledztwa, mogły być wykonywane na terenie więzień w Mińsku lub w pobliskich Kuropatach. Miały tam być także wykonywane wyroki Trybunału Zachodniego Specjalnego Okręgu Wojskowego BSRR. Porównanie czasookresów wskazuje, iż egzekucje te dotyczyły głównie osób aresztowanych, już po realizacji uchwały z dnia 5 marca 1940 r. (był to okres niezbędny do przeprowadzenia śledztwa i procesu). Osoby, które nie zostały

zamordowane w wyniku tych wyroków (i ewentualnie na podstawie decyzji Kolegiów OSO NKWD), nie zostały z więzień mińskich wywiezione wcześniej, zginęły na terenie więzienia pomiędzy 22 a 24 czerwca 1941 r. oraz w czasie ewakuacji pomiędzy 24 a 30 czerwca 1941 r. Zakres podmiotowy tego śledztwa objął, zatem pokrzywdzonych aresztowanych, osadzonych i represjonowanych w mińskich więzieniach, po dniu 5 marca 1940 r., ale bez bezpośredniego związku z tzw. „uchwałą katyńską”.

W śledztwie uzyskano listę osób represjonowanych, wytworzoną pierwotnie przez uczestniczkę tych wydarzeń Joannę Stankiewicz – Januszczak. Lista ta stanowiła nieocenioną pomoc, przy prowadzeniu niniejszego śledztwa. Była ona w toku tego postępowania na bieżąco weryfikowana, uzupełniana i poprawiana, w miarę pozyskiwania nowych informacji. Finalnie obejmuje kilka tysięcy nazwisk, dotyczących osób represjonowanych na zachodniej Białorusi, a zwłaszcza w Mińsku i okolicach w latach 1937-1945. Na jej podstawie poszukiwani byli najbliżsi osób na niej figurujących oraz dokumenty dotyczące tych osób, zarówno w kraju jak i za granicą. Jako pokrzywdzonych w przedmiotowej sprawie, finalnie uznano 360 osób, znajdujących się również na tej liście, które zweryfikowano innymi dowodami, według podanych powyżej kryteriów, jako represjonowanych w mińskich więzieniach pomiędzy 5 marca 1940 r., a 30 czerwca 1941 r., ze szczególnym uwzględnieniem uczestników „marszu śmierci”.

Stan faktyczny w przedmiotowej sprawie został ustalony m.in. na podstawie dowodów pochodzących od źródeł osobowych w postaci:

- zeznań pokrzywdzonych - osób bezpośrednio represjonowanych:

- Władysława Brulińskiego, Jana Buczyńskiego, Jana Jankowskiego, Wiktora Jaroszewicza, Józefa Jarzabka, Grażyny Władysławy Lipińskiej, Michała Łukaszewicza, Antoniego Malinowskiego, Marii Wandy Romanowicz, Joanny Stankiewicz - Januszczak, Kazimierzy Orzechowskiej - Chylińskiej, Krystyny Żarnowieckiej,

- zeznań świadków, w tym osób najbliższych dla pokrzywdzonych oraz innych, m.in.:

- Jana Audyckiego, Haliny Babskiej, Anny Belczyńskiej, Wojciecha Brulińskiego, Witolda Bujaka, Andrzeja Buczyńskiego, Grażyny Budzyńskiej, Zbigniewa Charytoniuka, Ireneusza Chrostowskiego, Ireny Dzięgielewskiej, Barbary Gałkowskiej, Zbigniewa Gałkowskiego, Haliny Greckiej, Antoniny Gromadzkiej – Szpilewskiej, Zofii Jamontt, Czesławy Janczewskiej – Suszyńskiej, Grażyny Jankowskiej, Andrzeja Januszajtisa, Narcyza Jaroszewicza, Jana Jasiewicza, Aleksandra Kaczana, Czesławy Karwowskiej, Małgorzaty Karwowskiej, Heleny Kieszkwicz, Tadeusza Kisielewskiego, Zygmunta Kisielewskiego, Andrzeja Kłyszajko, Eugeniusza Kłyszajko, Sabiny Kłyszajko, Marianny Korzeniowskiej, Stefana Króla, Elwiry Lutnik, Agnieszki Łakińskiej, Krystyny Małkowskiej, Władysława Osieckiego, Zenona Pelczyka, Jerzego Pankiewicz, Czesława Piekarskiego, Jerzego Piekarskiego, Ryszarda Piekarskiego, Mieczysławy Pogorzelskiej, Eugeniusza Sentkowskiego, Jana Sentkowskiego, Mirosława Staniszewskiego, Marianny Szczęsnej, Ewy Trzeciak, Kazimierza Wereszczako, Elżbiety Zubryckiej,

- relacji (książki, wspomnienia, listy, pisma, oświadczenia, nagrania) osób, które przeżyły ewakuację, m.in.:

- Janiny Badochy, Zofii Bielawskiej, Stanisława Ciecucha, Stefana Darmochwał, Kazimierzy Orzechowskiej - Chylińskiej, Konstantego Gierzydowicza, Jana Jankowskiego, Kazimierzy Jaworskiej, Kazimierza Królikowskiego, Aleksandra Piekarskiego, Janusza Petrutisa, Janusza Prawdza - Szlaskiego, Jana Staniszewskiego, Joanny Stankiewicz-Januszczak, Mikołaja Suszyńskiego, Mikołaja Złockiego

- oraz relacji członków rodziny pokrzywdzonych lub innych osób, które posiadały informacje od bezpośrednio represjonowanych:

- Haliny Greckiej, Czesławy Janczewskiej-Suszyńskiej, Jana Jaśkiewicza, Tadeusza Kisielewskiego, Leona Łajewskiego, Ireny Markiewicz, Jerzego Pankiewicza, Romana Pankiewicza, Zenona Pelczyka, Danuty Sawickiej, Antoniny Szpilewskiej,

a nadto opracowań historyków, pisarzy i dziennikarzy:

- Władimira Abarinowa, Arkadiusza Chilińskiego, Jewgienija Gorelika, prof. Krzysztofa Jasiewicza, Kazimierza Krajewskiego, Ihora Melnikau, Marii Padaszyńskiej, Krzysztofa Popińskiego, prof. Tomasza Strzembosza, dr Rafała Wnuka.

Drugim zasadniczym kierunkiem czynności było poszukiwanie dokumentów i materiałów archiwalnych dotyczących pokrzywdzonych, sprawców i przedmiotu sprawy w bogatej kolekcji akt rosyjskich, białoruskich i litewskich Wojskowego Biura Historycznego (dalej CAW – od Centralnego Archiwum Wojskowego) oraz w zasobach Archiwów IPN oraz innych instytucji.

Weryfikacji poczynionych na tej podstawie ustaleń dokonano z pomocą specjalisty – historyka Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu - IPN w Szczecinie, który opracowywał opinie historyczne w sprawie.

Informacje o represjonowanych w Mińsku osobach pokrzywdzonych pozyskiwano również ze środków masowego przekazu, w tym z sieci internetowej.

W śledztwie podejmowane były także bezskuteczne próby uzyskania dowodów z Federacji Rosyjskiej i Republiki Białorusi.

Prokuratura Generalna Białorusi w odpowiedzi na wniosek o pomoc prawną napisała, iż zgodnie z art. 19 umowy między RP, a Republiką Białorusi o pomocy prawnej i stosunkach prawnych (...) z dnia 26 października 1994 r. (Dz. U. z 1995 r. nr 128 poz. 619), pomoc prawna w tej sprawie nie może być udzielona, gdyż zaprzeczałoby to podstawowym zasadom ustawodawstwa obowiązującego w ich kraju.

Natomiast Prokuratura Generalna Federacji Rosyjskiej odpisała na wniosek strony polskiej, że w jednostkach archiwalnych tego państwa nie odnaleziono informacji będących przedmiotem zapytania.

Brak pozytywnych odpowiedzi na wnioski o międzynarodową pomoc prawną, uniemożliwił uzyskanie źródłowych materiałów archiwalnych dotyczących obu mińskich więzień. Bardzo

utrudniło to proces ustalania danych osobowych zarówno pokrzywdzonych jak i funkcjonariuszy ZSRR - sprawców zbrodni komunistycznej będącej przedmiotem postępowania.

W trakcie przedmiotowego śledztwa poczyniono następujące ustalenia:

Zgodnie ze stanem prawnym z września 1939 r. wszystkie radzieckie areszty i więzienia były usytuowane organizacyjnie w strukturze Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych, czyli NKWD. Był to radziecki odpowiednik polskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, ale ze znacznie większymi kompetencjami. NKWD stanowiło organ o charakterze policyjno – wojskowym i było odpowiedzialne za likwidację przeciwników władzy radzieckiej i walkę z nimi. Funkcjonariusze NKWD znani byli nie tylko z mordów politycznych, ale również z nieludzkich tortur w stosunku do więźniów politycznych i przesłuchiwanym. Wielogodzinne znęcanie się nad ofiarami miało prowadzić do przyznania się do niepopelnionych czynów i wskazania kolejnych osób, które rzekomo działały na szkodę systemu. NKWD działało w latach 1934 - 1946. Struktura NKWD na zaanektowanych polskich ziemiach była taka sama jak w ZSRR. Składała się ona z Wydziałów: Wydział 1: Ochrona Przywódców Partii i Rządu, Wydział 2: Tajny – Polityczny, Wydział 3: Kontrwywiadowczy, Wydział 4: Specjalny, Wydział 5: Zagraniczny. Był też Wydział 6: Rozpoznanie formacji zmilitaryzowanych (milicja, straż pożarna, komisariaty wojskowe i ochotnicze stowarzyszenia sportowe), ale został on zlikwidowany 28 grudnia 1938 r., a jego kompetencje rozłożyły się na inne Wydziały i instytucje.

W dniu 25 listopada 1938 r., stanowisko Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych (szefa NKWD – prok.) objął Ławrientij Beria, który pełnił tę funkcję, aż do 29 grudnia 1945 r.

Natomiast kierownictwo NKWD w Białoruskiej Socjalistycznej Republici Radzieckiej (dalej BSRR) w okresie objętym śledztwem stanowili: Naczelnik NKWD w BSRR, którym w okresie od 17 grudnia 1938 r. do 26 lutego 1941 r. był Ławrientij Canawa (ur. w sierpniu 1900 r. – zm. 12 października 1955 r.), zaś w okresie od 26 lutego 1941 r. do 16 stycznia 1942 r. – Aleksander Matwiejew. Natomiast Naczelnikiem NKWD w Mińsku w okresie od stycznia 1939 r. do 19 grudnia 1940 r. był Iwan Ptaszkin (ur. 1911 r. – zm. 1941 r.), zaś w okresie od 12 lutego 1941 r. do 15 lipca 1941 r. - Wasilij Tur (ur. 1907 r. – zm. grudzień 1978 r.).

W trakcie śledztwa ustalono, że w okresie od stycznia do czerwca 1941 r. Wojskowy Najwyższy Sąd ZSRR, na sesji wyjazdowej w Mińsku oraz Trybunał Zachodniego Specjalnego Okręgu Wojskowego BSRR, wydały kilkaset wyroków śmierci, które obejmowały obywateli polskich i które wykonywane były na terenie mińskich więzień, a nadto w pobliskich Kuropatach. Potwierdzeniem tego są zbiorowe mogiły odkryte w Kuropatach w 1988 r., w których znaleziono m.in. przedmioty polskiego pochodzenia, tj. guziki z orzełkami, pieniądze, dokumenty itp. Wśród nich ujawniono grzebień z napisem: „*Ciężkie są chwile więźnia. Mińsk. 25.04.1940 r.*”

W rozprawach brał udział prokurator, tłumacz i czasem obrońca z urzędu. Ograniczały się one zwykle do zapytania więźnia, czy przyznaje się do winy i o co prosi Sąd. Wyroki śmierci podlegały rozpatrzeniu przez Wojskowe Kolegium ds. Karnych Sądu Najwyższego ZSRR, które

najczęściej utrzymywało je w mocy, a czasem zmieniało na wieloletni pobyt w Obozie Pracy Poprawczej (dalej ITŁ, co oznaczało *Isprawietielno - Trudowej Łagier* – prok.).

W Mińsku były wydawane także wyroki Kolegiów Specjalnych NKWD, czyli OSO, które orzekały również zaocznie w Moskwie.

Kolegium Specjalne NKWD (dalej OSO, czyli z rosyjskiego - *Osoboje Sowieszczanije, pri NKWD* – prok.) był to kolegialny organ w strukturach policji politycznej ZSRR w latach 1922–1953. Kolegium Specjalne zostało powołane uchwałą Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego. W skład Kolegium wchodził przedstawiciel ludowego komisarza spraw wewnętrznych, pełnomocnik NKWD, naczelnik głównego zarządu milicji i komisarz ludowy republiki związkowej, w której popełniono czyn, czyli tzw. „trójki”. Kolegium Specjalne było organem pseudo-sądowniczym, mającym prawo „karać” za czyny wymierzone przeciw ustrojowi sowieckiemu, w szczególności za „kontrrewolucyjną propagandę”, zdradę, dezercję i „szkodnictwo”. Kolegium, nie będąc sądem, nie miało obowiązku zachowywania żadnych procedur i gwarancji procesowych, w tym prawa do obrony. Niemal wszystkie sprawy były rozpoznawane zaocznie. Zakres rozpoznawanych spraw i zakres stosowanych „kar” zmieniał się – początkowo kolegium orzekało tylko zesłania, później także osadzało w Obozach Pracy Poprawczej (ITŁ) i konfiskowało majątki podsądnych. W czasie terroru stalinowskiego, w latach 30-tych XX wieku, Kolegium rozpoznawało po 20-30 tysięcy spraw rocznie i po kilkaset, a nawet 1 000 na każdym posiedzeniu. W latach wojny sowiecko - niemieckiej (1941 - 1945) Kolegium orzekało również kary śmierci. W niniejszym postanowieniu Kolegium Specjalne NKWD, dla uproszczenia będzie nazywane „OSO”.

Na terenie ówczesnej BSRR w okresie wojennym działała Prokuratura Białoruskiego Sądu Okręgowego oraz Trybunał Zachodniego Specjalnego Okręgu Wojskowego.

W Mińsku – stolicy BSRR, funkcjonowały dwa więzienia:

Pierwsze, zwane więzieniem centralnym lub gubernialnym, mieściło się w dawnym Zamku Sapiehów, przy ul. Wołodarskiego 1 i pełniło tę funkcję od czasów carskich. Składało się ono z 3-piętrowego budynku głównego i dwóch 1-piętrowych budynków bocznych.

Drugie zaś, było więzieniem śledczym NKWD, zwanym „amerykanką”, gdyż budowane było na wzór amerykański, lub „okrągłakiem”, od walcowatego kształtu nowoczesnego budynku przy ul. Urickiego 12 (obecnie Skariny), gdzie się mieściło.

W obu tych więzieniach osadzeni byli obywatele polscy, aresztowani przez NKWD, za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. W więzieniu śledczym, NKWD przetrzymywało szczególnie ważnych więźniów lub te osoby, którym kończyły się śledztwa i sądzone były na rozprawach sądowych, odbywających się w tym budynku. Po agresji ZSRR na Polskę 17 września 1939 r. do mińskich zakładów karnych zwożono Polaków z prowincjonalnych więzień w Berezwechu, Białymstoku, Grajewie, Grodnie, Kownie, Lidzie, Mołodecznie, Pińsku i Wilejce. Do Mińska przenoszono też więźniów osadzonych uprzednio w Baranowiczach, co, do których NKWD zakończyło wstępne śledztwa. W „amerykance” był ostrzejszy nadzór strażników.

Osadzeni w celach musieli stać, albo siedzieć twarzą do celi, aby strażnicy mogli obserwować ich przez otwory w drzwiach, tzw. „judasze”. Nie mogli stukać w ściany i przesyłać sobie „grypsów”, co było tolerowane w więzieniu centralnym. Było tam jednak dużo czystiej i cele były lepiej wyposażone. W niektórych były normalne prycze i drewniane podłogi. W więzieniu centralnym osadzeni spali często na deskach, zgniłej słomie lub na betonowej podłodze. W celach była duża wilgoć, na podłodze często stały kałuże wody. Osadzonym doskwierały wszy, pchły i pluskwy. Oba mińskie więzienia były przepelnione – we wrześniu 1939 r. - znajdowało się w nich 2 razy więcej więźniów niż było miejsc w celach, a później liczba więźniów jeszcze znacznie się zwiększyła. W „amerykance”, przeciętnie na 1 000 miejsc, przebywało jednocześnie ok. 1 800 więźniów, zaś w więzieniu centralnym w większych celach, o rozmiarach 8 m x 8 m, przebywało jednocześnie nawet 100-116 osób, zaś w mniejszych: o rozmiarach 1,5 m x 2 m – 10 osób, a w celi o rozmiarach 3 m x 2 m – 18 osób. Często przypadało poniżej 0,5 m² powierzchni na 1 osadzonego. W celach nie można się było ruszać, ani nawet obrócić. Nie było powietrza. Szerzyły się choroby: awitaminoza, anemia, szkorbut, reumatyzm, obrzęki nóg, choroby serca, płuc i żołądka. Co 2 dni więźniom przysługiwał 15 minutowy spacer, który odbywał się w małych zagródkach. W obu więzieniach panował głód. Dzienna racja żywnościowa to było najczęściej: trochę przegotowanej wody z liśćmi, czyli tzw. „czaj”, pół kartofla, liść kapusty i rybia ość. Najczęściej osadzeni mieli tylko jedno ubranie, to, w którym zostali zatrzymani. Przy wielomiesięcznym pobycie rozpadało się ono na nich. Przepelniony był też szpital więzienny, do którego brano tylko ciężko chorych, lub osoby z wysoką temperaturą. Oprócz Polaków w obu więzieniach przebywali, m.in.: Białorusini, Rosjanie, Litwini z Kowieńszczyzny, Anglicy, Francuzi, Holendrzy. Same warunki pobytu w mińskich więzieniach zagrażały biologicznej egzystencji pokrzywdzonych i powodowały ich liczne zgony.

W dniu 22 marca 1940 r. Komisarz Ludowy Spraw Wewnętrznych ZSRR - Ławrientij Beria podpisał rozkaz nr 00350 o „rozładowaniu więzień” NKWD BSRR i USRR o treści: *„zarządom NKWD zachodnich obwodów USSR i BSSR – nakazuję: z więzień zachodnich obwodów Białoruskiej SRR przewieźć do więzienia w Mińsku 3000 aresztowanych”*. Zgodnie z tym rozkazem z więzienia w Brześciu należało przetransportować do Mińska - 1 500 osób, z więzienia Wileńskiego – 500, z więzienia w Pińsku – 500, a z więzienia w Baranowiczach – 450 osób.

Po ataku Niemiec na ZSRR w dniu 22 czerwca 1941 r. Biuro Polityczne Komunistycznej Partii (bolszewików) Białorusi, wykonując polecenie narkoma (tak w ZSRR nazywano ministra – prok.), szefa NKWD - Ławrientija Berii - podjęło uchwałę, by ewakuować wszystkich więźniów w tzw. „strefie przyfrontowej”, zarazem zobowiązując NKWD BSRR do wykonania wyroków śmierci, wydanych już na więźniów, przebywających w więzieniach zachodnich obwodów Białorusi.

Z powodu niekorzystnego dla strony sowieckiej przebiegu działań wojennych rozkaz ten uległ zmianie i w nocy z 23/24 czerwca 1941 r. Ławrientij Beria, polecił rozstrzelać wszystkich więźniów skazanych na karę śmierci, oraz skazanych za „działalność kontrewolucyjną”, „sabotaż gospodarczy”, „dywersję” i „działalność antysowiecką”, a nawet jeszcze nieosądzonych, lecz aresztowanych w toczących się śledztwach i zagrożonych wysokimi karami, a nadto słabych i

chorych. Uruchoмиło to prawdziwą lawinę zbrodni na więźniach. Tej samej nocy organy NKWD zachodnich obwodów Białorusi przystąpiły do rozstrzeliwania wskazanych osób. Osobą za to odpowiedzialną był lokalny zwierzchnik NKWD BSRR - Aleksander Matwiejew. Egzekucje odbywały się w więzieniach, aresztach i obozach, a także na szlakach ewakuacyjnych. W pierwszej kolejności likwidowani byli skazani na karę śmierci, osądzeni za przestępstwa kontrrewolucyjne, antysowieckie i dywersje, lub oskarżeni o ich popełnienie. W świetle wytycznych centrali, jeszcze przed rozpoczęciem ewakuacji osadzonych w głąb ZSRR, należało dokonywać egzekucji wskazanych kategorii więźniów. Funkcjonariusze NKWD egzekucje przeprowadzali najczęściej w celach lub na podwórzu więzienia. Zdarzały się przypadki zamurowywania osób żywcem w celach. Część więźniów przed rozstrzelaniem torturowano. W trakcie ewakuacji dokonywano kolejnych masowych mordów, nie chcąc dopuścić, by więźniowie, a zwłaszcza więźniowie polityczni, wpadli w ręce szybko przemieszczających się wojsk niemieckich.

Zarówno decyzja z dnia 5 marca 1940 r., jak i decyzje podjęte w okresie 22-24 czerwca 1941 r., które legły u podstaw masowych zabójstw więźniów osadzonych m.in. w mińskich więzieniach oraz w trakcie ich ewakuacji, po ataku III Rzeszy Niemieckiej na ZSRR, podjęte niewątpliwie za wiedzą i akceptacją przywódcy Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) - WKP (b) i dyktatora ZSRR - Józefa Stalina oraz przeprowadzone przez NKWD kierowane przez Ławrientija Berię (1899-1953), zostały zainspirowane przez Radę Komisarzy Ludowych ZSRR w ówczesnym składzie: przewodniczący Wiaczesław Mołotow i członkowie Nikołaj Bułganin, Anastas Mikojan, Klimient Woroszyłow, Andrzej Wyszyński, po uprzedniej akceptacji przez KC WKP(b) w osobach: Siemion Budionny, Michaił Kalinin, Maksym Litwinow, Georgij Malenkow.

Za więziennictwo w ZSRR odpowiadał wtedy gen. NKWD - Iwan Sierow, natomiast na Zachodniej Białorusi gen. NKWD - Ławrientij Cynawa.

Według oficjalnych danych sowieckich z 10 czerwca 1941 r., a więc niemal z przedednia agresji niemieckiej, w więzieniach na zachodzie ZSRR przebywało ok. 40 tys. więźniów, w tym:

- w więzieniach Zachodniej Ukrainy ok. 21 tys. więźniów,
- w więzieniach Zachodniej Białorusi ok. 16,5 tys.,
- pozostałe ok. 2,5 tys. więźniów znajdowało się w więzieniach na Wileńszczyźnie.

W okręgu mińskim, wg stanu na 10 czerwca 1941 r., w więzieniach łącznie przebywało 3216 osób: w Mińsku 1802 (limit miejsc: 1000), w Słucku 330 (limit miejsc: 412), w Borysowie 290 (limit miejsc: 548), w Czerwieni (dawny Ihumeń) 150 (limit miejsc: 139), w Prijamino 900 (limit miejsc: 317). Przytoczone oficjalne statystyki radzieckie nie oddają z pewnością stanu faktycznego, gdyż zarówno z ustaleń historyków, jak i z relacji ocalałych wynika, iż ilość więźniów przebywających w w więzieniach w Mińsku i pozostałych miejscowościach była znacznie większa.

Likwidacja obu mińskich więzień rozpoczęła się po napaści III Rzeszy Niemieckiej (dalej III Rzeszy) na ZSRR. W dniu 22 czerwca 1941 r. w niedzielę nastąpiło pierwsze bombardowanie Mińska. Dwie bomby trafiły w budynek administracji więzienia centralnego, uszkadzając m.in.

pomieszczenia Kancelarii. Akta więźniów zostały częściowo zniszczone i rozproszone. W tym dniu NKWD rozstrzeliwało skazanych na śmierć i chorych. W nocy z 22/23 czerwca 1941, na terenie obu z wymienionych więzień rozpoczęto masowe mordy przebywających w nim więźniów, które odbywało się do 24 czerwca 1941 r. wieczorem. W dniu 23 czerwca 1941 r. zabijano więźniów w ich celach. W „amerykance” więźniów zmuszano np. do zażywania zatrutego jedzenia. Tych, którzy nie chcieli go jeść rozstrzeliwano, a ci, którzy je zjedli ginęli w męczarniach. Na terenie obu mińskich więzień została zamordowana przez NKWD nieustalona, do chwili obecnej, liczba więźniów. Liczbę polskich ofiar tych miejsc kaźni można ostrożnie oszacować na kilka tysięcy osób.

Jak ustalono w dniu 24 czerwca 1941 r. w godzinach popołudniowych i w nocy z 24/25 czerwca 1941 r. władze obu więzień w Mińsku i funkcjonariusze NKWD przystąpili do ewakuacji więźniów, według przygotowanych jeszcze przed wojną planów. Przeprowadzono wstępną selekcję osadzonych. Zwolniono część skazanych za przestępstwa kryminalne, a zgrupowano, pod szczególną ochroną, więźniów politycznych. Część z nich od razu została rozstrzelana, a pozostali mieli być zabrani w głąb ZSRR. Grupa więźniów została wywieziona z Mińska transportem kolejowym do miejscowości Koźwa, zaś pozostałych podzielono na oddzielne grupy i zaczęto wyprowadzać ich kolejno w kolumnach, każda po ok. 1 000 osób. W sumie, wg szacunków badaczy i historyków, wyprowadzono wtedy z obu mińskich więzień od 7 500 do 11 000 osób, w tym ok. 2 000 osadzonych z więzienia NKWD. Podawana jest też liczba 20 000 osób, ale prawdopodobnie dotyczy ona łącznej sumy prowadzonych więźniów, wraz z dołączonymi kolumnami osadzonych w innych więzieniach zachodniej Białorusi. Wspólnie z osadzonymi z Mińska byli oni pędzeni w kierunku Czerwień i Mohylewa. Znaczną większość z tych osób stanowili Polacy, ale trudno oszacować ich liczbę, tym bardziej, iż znaczna część dokumentów dotyczących więźniów została zniszczona podczas bombardowań, inne zaginęły w późniejszym czasie, a pozostałych strona białoruska nie chciała przekazać na potrzeby niniejszego śledztwa. Marsz rozpoczął się, kiedy już paliły się więzienne bloki i pobliskie budynki w Mińsku. Więźniowie byli wycieńczeni, bosi, w łachmanach pozostałych z ich ubrań. Początkowo zgromadzono ich w pobliskim lesie, gdzie grupy się połączyły i podzielono ich na kolumny. Następnie kolumny więźniów były prowadzone w pewnych odstępach; poprzez Mińsk, a potem szosą Śmiłowicze – Czerwień - Mohylew (tzw. „traktem mohylewskim”). Eskorta złożona z enkawudzistów gnała więźniów w kierunku tych miejscowości przez około 65 km. Szli grupami, pod silną strażą uzbrojonych funkcjonariuszy NKWD, z których poszczególni konwojenci mieli też psy. Natomiast niektórzy więźniowie powiązani byli drutem kolczastym. W marszu brały też udział kilkunastoletnie dzieci. W czasie marszu NKWD masowo mordowało więźniów. Słabsi, starsi, chorzy, kobiety, młodociani i skatowani w czasie pobytu w więzieniu, którzy osłabli, opóźniając tym samym marsz, byli zabijani z broni palnej przez konwojujących. Podchodził do nich funkcjonariusz i zabijał tzw. „metodą NKWD”, tj. strzałem z rewolweru lub z karabinu w tył głowy. Rozstrzeliwani byli jednak nie tylko ci najsłabsi, ale i najsilniejsi, podtrzymujący i pomagający innym, a nawet więźniowie, po

prostu, rozmawiający ze sobą. Wcześniej enkawudziści bili ich kolbami karabinów po głowie. Ich ciała pozostawiane były przy drodze. Tych, którzy nie zginęli od razu, po sprawdzeniu czy żyją, dobijano kolejnymi strzałami, albo nie chcąc marnować amunicji, ciosami bagnetów lub saperek. W trakcie drogi wywoływano również poszczególnych więźniów po nazwisku i po odprowadzeniu ich do lasu, tam ich rozstrzeliwano. Byli to prawdopodobnie ci, których identyfikowano, jako szczególnie niebezpiecznych i wskazani, jako tacy, przez donosicieli. Zwłoki pozostawiano w przydrożnych rowach, bez pochówku. W trakcie marszu do dowódców konwojów eskortujących poszczególne kolumny docierały rozkazy rozstrzeliwania prowadzonych przez nich grup pokrzywdzonych. Wg przekazu ocalonej Grażyny Lipińskiej dowódca jednego z konwojów, kiedy otrzymał taki rozkaz na piśmie podarł go, a następnie zastrzelił się, co wykorzystała część więźniów uciekając z konwoju. Podczas marszu powtarzały się naloty niemieckiego lotnictwa, podczas których eskortujący chowali się za drzewami i w przydrożnych rowach, zaś więźniów wypędzano na środek drogi. Maszerujący byli nieustannie poganiani. Funkcjonariusze NKWD brutalnie ich popychali, kopali i poszturchiwali zmuszając ich w ten sposób do szybszego marszu. Na porządku dziennym były krzyki, wyzwiska i groźby ze strony enkawudzistów. Praktycznie nie dawano prowadzonym pożywienia. Racja żywnościowa to było 10 bochenków chleba na każde 2 000 osób. Chleb ten zabierali najsilniejsi więźniowie, skazani za przestępstwa kryminalne, często wcześniej bijąc się o niego. Brak było jakiegokolwiek opieki lekarskiej, co doprowadzało do częstych zgonów z wycieńczenia, chorób, czy odniesionych podczas marszu obrażeń. Marsz ten, z uwagi na trwające naloty i systematycznie prowadzoną eksterminację więźniów, trwał kilka dni. Pomimo tego, iż do Czerwieni (Ihumenia) z Mińska było 65 km, pierwsze kolumny więźniów dotarły tam w dniu 27 czerwca 1941 r.

Z wyprowadzonych z Mińska więźniów, do miejscowości Czerwień dotarło około 2 tys. osób. Z analogicznych względów, jak opisane powyżej, trudno oszacować ilu Polaków było w tej grupie ocalonych. W Czerwieni i jej okolicach, funkcjonariusze NKWD, ocalałych z „marszu śmierci” więźniach, zaczęli ponownie oddawać masowym egzekucjom, w tym poprzez różne nieludzkie prowokacje, np. nakazując więźniom ucieczkę, a potem strzelając z broni maszynowej, do uciekających. Więźniów wyczytywano imiennie z posiadanych list, a zatem przyjąć należy, iż wykazy takie, choćby w niepełnej formie, istniały. Ponadto przeprowadzono podobną selekcję jak przed wymarszem z Mińska, tzn. zwolniono część skazanych za przestępstwa kryminalne. Pozostali więźniowie, w tym przewidziani do fizycznej eliminacji, dzieleni byli według artykułu ustawy karnej, za naruszenie, którego przebywali w więzieniu. Część z nich, ok. 400 osób, wyprowadzono do lasu, w kierunku Bobrujska, gdzie zaczęto ich rozstrzeliwać. W związku z tym, iż ogień ciągnęły z karabinów maszynowych prowadzono z dwóch stron, kiedy więźniowie zaczęli upadać, strzelający trafiali również w znajdujących się po przeciwnej stronie członków eskorty. Po chwili nadjechali samochodami uciekający z miasta funkcjonariusze NKWD, którzy sądząc, że strzelają Niemcy również włączyli się do kanonady. W tym zamieszaniu, kiedy wraz z pokrzywdzonymi ginęli również oprawcy, a ludzi tratowano i rozjeżdżano pojazdami NKWD, części

tej grupy, ok. 10 % więźniów, udało się zbiec. Większość z nich jednak zginęła w trakcie ucieczki. Uratowało się kilkanaście osób. Z kolei inną grupę, której nie zdołano doprowadzić do Czerwieni, w dniu 26 czerwca 1941 r., na 6 km przed tą miejscowością, zapędzono z drogi na leśną polanę, tzw. „uroczysko Cegielnia” i tam ich rozstrzelano seriami z ręcznych karabinów maszynowych. Dla pewności, na leżące ciała więźniów, rzucano granaty, a potem rozjeżdżano je samochodami. Z tej masakry uratowała się prawdopodobnie tylko 1 osoba (Antoni Maziuk – prok.). Potem leżące przy drodze trupy ofiar tej masakry fotografowali żołnierze niemieccy.

W dniach 27-28 czerwca 1941 r. enkawudziści konwojujący więźniów oraz strażnicy z więzienia w Czerwieni uciekli, wobec postępów wojsk III Rzeszy. Grupa, której funkcjonariusze NKWD nie zdążyli wyprowadzić z więzienia w Czerwieni, w tym większość kobiet, została uratowana przez miejscową ludność, która szturmując magazyny więzienne otwierała też cele.

Mordy w Czerwieni przeżyło, w zależności od szacunków, zaledwie od kilkudziesięciu do kilkuset osób, i to tylko dzięki temu, że enkawudziści uciekali przed zbliżającymi się wojskami III Rzeszy i niemieckim bombardowaniem. Jedyne transport kolejowy dotarł do Mohylewa, a następnie 5 lipca 1941 r. do Swierdłowska, prawdopodobnie tylko z 4 więźniami z Mińska.

Dokładną relację z przebiegu zbrodni sowieckiej na trasie „marszu śmierci” Mińsk-Czerwień przekazał do Londynu w dniu 5 sierpnia 1941 r. gen. Stefan Rowecki „Grot”, na podstawie opisu naocznego świadka (Janusza Prawdzica – Szlaskiego – prok.), cyt.: *„W dniu 24 czerwca 1941 r. bolszewicy zaczęli ewakuować więźniów z więzienia miejskiego w Mińsku w głąb Rosji. Część od razu rozstrzelali jeszcze w Mińsku. Ewakuowanych więźniów pędzono szosą pod silną eskortą grupami w kierunku Mohylewa. Aresztowanych (starców, kobiety, dzieci), którzy osłabli w drodze, dobijano strzałami rewolwerowymi. W grupach tych znajdowały się dzieci, m.in. 12-letnia dziewczynka, która zapytana, „za co siedzi?” odpowiedziała: „Jako Polka, za szpiegostwo i kontrrewolucję”. W czasie drogi wywoływano więźniów, przeważnie mężczyzn, według nazwiska lub wprost wskazując palcem i rozstrzeliwano ich, po odprowadzeniu o kilkanaście kroków w las. Po doprowadzeniu do Czerwieni, przeprowadzono selekcję i podzielono więźniów na grupy. Wskutek nalotu samolotów niemieckich grupę naszą liczącą ok. 400 osób wyprowadzono 4 km za Czerwień w kierunku Bobrujska do lasu i zaczęto rozstrzelować od tyłu z bliskiej odległości. Wkrótce potem eskorta z lewego i prawego skrzydła otworzyła ogień z kbk i rkm. Gdy aresztowani upadli, ogniem tym eskorta nawzajem się postrzelała. W tym czasie najeżdżały samochody z uciekającymi funkcjonariuszami NKWD i otworzyły ogień na nas i na eskortę przypuszczając, że to dywersanci niemieccy. Po chwili zrozumieli omyłkę, samochody ruszyły szosą dalej, miażdżąc rannych, eskorta nasza z prawego skrzydła przeszła na lewo, a nam kazano uciekać do lasu. Gdy aresztowani poderwali się do ucieczki, otworzono silny ogień, wybijając tym sposobem wielu. Z grupy tej według niego i uratowanych kolegów przypuszczenia, mogło się uratować najwyżej 10 %. Trupy zostały na drodze i Niemcy dokonali tam później zdjęć fotograficznych.”*

Relacja ta świadczy o tym, że część prowadzonych w „marszu śmierci” zginęła także na skutek paniki i wielkiego chaosu, jakie zapanowały w szeregach Armii Czerwonej i NKWD. Było to

wynikiem bombardowań oraz błyskawicznych postępów wojsk niemieckich. Miliony żołnierzy i cywilów uciekły na wschód. Sowieckie dowództwo straciło kontrolę nad własnymi wojskami. Ogromnie rozbudowany system biurokratyczny paraliżował administrację, a świeża pamięć „Wielkiego Terroru” dławiła wszelką, oddolną i rozsądną inicjatywę.

Z oficjalnego, bardzo lakonicznego sprawozdania NKWD (bez daty – prok.) na temat wykazu odjazdów i ruchu transportów z więzień NKWD Białoruskiej SRR, obwodu mińskiego, dowiadujemy się, że: *„z Mińska wyprowadzono pieszo 2000 więźniów. Doprowadzono ich do Czerwieni, gdzie ubyto według pierwszej kategorii 500 więźniów kontrrewolucjonistów. Przestępców pospolitych zwolniono, część się rozbiegła. Czterech więźniów z mińskiego więzienia 5 lipca 1941 r. przybyło do Swierdłowska w składzie transportu z Mohylewa”*.

Główny cel ewakuacji więźniów nie został sformułowany wyraźnie w żadnym ze znanych i zachowanych dokumentów NKWD. Fakty masowych mordów w więzieniach i podczas pieszej ewakuacji znane są z relacji ocalałych świadków. Tej strony akcji nie wyraża jej oficjalna nazwa „ewakuacja więźniów”, używana w aktach NKWD. Na oznaczenie eksterminacji więźniów zwykle stosowane jest sformułowanie *„ubycie według pierwszej kategorii”*. Rzadko o rozstrzelaniach mówi się wprost. Niemniej jednak, po analizie tych dokumentów można wydobyć informacje o tych tragicznych wydarzeniach (najczęściej ukryte między wierszami – prok.).

Należy w tym miejscu przytoczyć zachowane dokumenty radzieckie, w tym materiały Wojsk Konwojowych, dotyczące ewakuacji mińskich więzień, które potwierdzają wnioski o dokonanych na trasie Mińsk – Czerwień zbrodniach:

- meldunek operacyjny dowódcy 42 brygady ppłk Waniukowa do Naczelnika Zarządu Wojsk Konwojowych z 5 lipca 1941 r., w którym czytamy, iż: *„w nocy z 24/25 czerwca 1941 r. konwój z 226 pułku, w składzie 170 ludzi ewakuował wszystkich więźniów z więzień mińskich za rzekę Berezynę, do kopania okopów. W trakcie marszu, w okolicy Czerwieni konwój znalazł się pod silnym bombardowaniem lotniczym. Na polecenie Naczelnika Zarządu Więziennictwa NKWD BSRR Stiepanowa, uwięzieni za przestępstwa kontrrewolucyjne (polityczne) zostali rozstrzelani, a pozostali wypuszczono. Eskorta konwoju powróciła do jednostki w dniu 3 lipca 1941 r.”*,

- meldunek operacyjny Naczelnika 3 oddziału 42 brygady KW NKWD – mł. lejtnanta Kompanijca z dnia 11 lipca 1941 r. do Naczelnika 3 Wydziału NKWD ZSRR – st. mjr Bezpieczeństwa Państwowego (dalej BP) Bieliana, w którym czytamy, że: *„26 czerwca 1941 r. siłami roty snajperów z więzienia w Mińsku ewakuowano ok. 2 000 osób, ale z powodu ciągłych ataków na konwój pod Czerwienią, za zgodą dowództwa 209 osób zostało rozstrzelanych, a więźniowie zatrzymani za przestępstwa kryminalne zostali zwolnieni”*,

- raport Naczelnika Zarządu Więziennictwa NKWD ZSRR – Filipkowa z dnia 12 lipca 1941 r. do Z-cy Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych – Wasilija Czernyszowa, dotyczącego ewakuacji więźniów, w którym donosi on o tym, że: *„wszyscy skazani na najwyższy wymiar kary*

zostali rozstrzelani, ubyło również 16 skazanych i poddanych śledztwu wg I-ej kategorii, którzy w chwili ewakuacji byli w szpitalu”.

Fakt masowego rozstrzeliwania prowadzonych więźniów potwierdzają relacje wielu ocalałych uczestników powyższego „marszu śmierci”, m.in. Joanny Stankiewicz-Januszczak.

Pretekstem dla dokonywania egzekucji w stosunku do więźniów, którzy bądź z własnej inicjatywy, bądź w wyniku prowokacji konwojujących, podejmowali próby ucieczek, było pisemne polecenie z dnia 28 kwietnia 1941 r. skierowane m.in. do Komisarzy Ludowych Spraw Wewnętrznych Republik Związkowych i Naczelników UNKWD krajów związkowych. W poleceniu tym wskazano, by stosować najbardziej surowe kary, z karą śmierci włącznie wobec więźniów podejmujących próby ucieczki. Kategorią więźniów, wobec których polecono stosować najwyższy wymiar kary, byli m.in. kontrrewolucjoniści, czyli większość Polaków osadzonych w mińskich więzieniach. Pismo z tym poleceniem podpisali:

- Ławrientij Beria - Komisarz Ludowy Spraw Wewnętrznych ZSRR,
- Nikołaj Ryczkow - Komisarz Ludowy Sprawiedliwości ZSRR,
- Wiktor Boczkow – Prokurator Związkowy ZSRR.

W dniu 4 lipca 1941 r. Wasilij Czernyszow wraz z naczelnikiem Zarządu Więziennictwa NKWD ZSRR - Michaiłem Nikolskim skierował opatrzony klauzulą „ściśle tajne” wniosek do Ławrientija Berii w sprawie traktowania więźniów, w którym m.in. czytamy:

„1. Wywiezieniu na tyły podlegają tylko więźniowie, przeciw którym toczy się śledztwo i wobec których dalsze śledztwo jest niezbędne dla wykrycia organizacji dywersyjnych, szpiegowskich i terrorystycznych oraz agentury wroga;

2. Kobiety z dziećmi, ciężarne oraz osoby niepełnoletnie – z wyjątkiem dywersantów, szpiegów, bandytów itp. szczególnie niebezpiecznych – zwalniać;

3. Wszystkich skazanych na mocy Dekretów Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 26 czerwca, 10 sierpnia i 28 grudnia 1940 r. oraz 9 kwietnia br. (tj. 1941 r. – prok.), a także skazanych za pospolite, służbowe i inne mniej groźne przestępstwa albo będących w śledztwie o takie przestępstwa, którzy nie są społecznie niebezpieczni, wykorzystywać do prac na rzecz obronności wg. instrukcji dowództwa wojskowego, z przedterminowym zwolnieniem w chwili ewakuacji straży więziennej;

4. Wobec wszystkich pozostałych więźniów (w tym dezertów) stosować najwyższy wymiar kary – rozstrzelanie”.

Wg oficjalnych danych z dokumentów znajdujących się w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej, w czasie marszu „ubyło” (co należy rozumieć, że zginęli – prok.) 500 uwięzionych w Mińsku za przestępstwa kontrrewolucyjne, zaś pod Czerwieńią rozstrzelano 209 więźniów politycznych z Mińska.

Szacunkowo liczbę zamordowanych obywateli polskich określa się na kilka tysięcy. Nie sposób bliżej oszacować tej liczby, tym bardziej, iż zarówno na terenie więzień jak i w czasie ich ewakuacji zostali też zamordowani obywatele innych państw i narodowości, m.in.: Rosjanie,

Białorusini, Litwini, Niemcy, Żydzi. Dokumentacja sowiecka, jak wiadomo jest mocno niekompletna, a nawet zachowane materiały archiwalne, pozyskiwano za pomocą źródeł pośrednich, gdyż strona rosyjska nie umiała ich odnaleźć w swoich archiwach.

Z tego powodu marsz ten nazwano „marszem śmierci” lub „drogą śmierci”.

Odpowiedzialność za zbrodnie popełnione przeciwko Polakom ponoszą w pierwszej kolejności członkowie Biura Politycznego Wszechzwiązkowej Partii Komunistycznej (bolszewików-WKP(b), późniejsza KPZR, z Józefem Stalinem na czele, członkowie Państwowego Komitetu Obrony (PKO), a także Ludowi Komisarze (ministrowie) poszczególnych pionów administracji, w tym zwłaszcza NKWD i NKGB.

Organem określającym kierunki, metody i cele polityki sowieckiej było Biuro Polityczne Komitetu Centralnego WKP(b), a w jego ramach decydującą rolę odegrał Józef Stalin. W jego skład oprócz niego, w 1941 r. wchodził stali członkowie: Wiaczesław Mołotow, Łazar Kaganowicz, Michaił Kalinin, Nikita Chruszczow, Anastas Mikojan, Klimient Woroszyłow, Andriej Żdanow i Andriej Andriejew. Ponadto Biuro posiadało 5 kandydatów, bez prawa głosu, z których wymienić należy Ławrientija Berię i Georgija Malenkowa.

Ponadto, po napaści Niemiec hitlerowskich, cele i działania związane z szeroko pojętymi kwestiami wojny określał Państwowy Komitet Obrony ZSRR (dalej PKO) – najwyższy organ państwowy ZSRR, utworzony 30 czerwca 1941 r. decyzją Prezydium Rady Najwyższej ZSRR, Komitetu Centralnego WKP(b), i Rady Komisarzy Ludowych. W skład PKO weszli: Józef Stalin (jako przewodniczący), Wiaczesław Mołotow (zastępca przewodniczącego), Klimient Woroszyłow, Georgij Malenkow i Ławrientij Beria.

W niniejszej decyzji odstąpiono od opisanie dokładnej struktury organizacyjnej poszczególnych organów bezpieczeństwa ZSRR, poza NKWD. Wynika to z faktu, iż w zasadzie jest ona dość dobrze znana, a wiedza o niej powszechnie dostępna. Ponadto struktura ta wielokrotnie się zmieniała i różniła się w zależności od danego organu. Nie jest ona także znacząco istotna dla czynów przestępczych, stanowiących przedmiot niniejszego śledztwa. Wystarczy wspomnieć, w znacznym uogólnieniu, iż organy bezpieczeństwa ZSRR dzieliły się na Główne Zarządy, Zarządy, Wydziały, Oddziały, Biura, Sekcje, Grupy.

W lutym 1941 na polecenie Sekretarza Generalnego KC WKP(b) Józefa Stalina część struktur służb specjalnych, w tym wywiad zagraniczny i kontrwywiad, została wyłączona z Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD) i stała się częścią nowego urzędu – Ludowego Komisariatu Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR (dalej NKGB, czyli skrót od *Narodnyj Komissariat Gosudarstwiennoj Besopasnosti SSSR* – w polskiej transkrypcji – prok.). Na jego czele stanął Wsiewołod Mierkułow, a jego zastępcą był Bogdan Kobiłow. NKWD pozostało pod zwierzchnictwem Ławrientija Berii.

Do stanu poprzedniego powrócono już w lipcu 1941 r., po wybuchu wojny z III Rzeszą. Struktury byłego NKGB przeniesiono do NKWD, jako samodzielne jednostki w randze zarządów, z zachowaniem ich numeracji.

Na czele NKWD stał Ławrientij Beria, a jego zastępcą Iwan Sierow. To oni wprowadzali w czyn opisane działania powyższego organu i ponoszą współodpowiedzialność na sprawstwo kierownicze w tym zakresie. Wykonanie poszczególnych celów polityki przechodziło następnie w ramach hierarchicznego podporządkowania na kolejnych funkcjonariuszy coraz to niższych szczebli.

Odrębnie wymienić należy organa władzy sowieckiej i bezpieczeństwa Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR), których funkcjonariusze realizowali zbrodnicze polecenia szefostwa NKWD i NKGB. Lokalnym organem władzy był Komitet Centralny Komunistycznej Partii Białorusi (dalej KC KPБ) kierowany przez Pantelejmona Ponomarienkę. Na szczeblu wojskowym odpowiedzialność za ewakuację Mińska spoczywała na gen. armii Dmitriju Pawłowie, dowódcy Frontu Zachodniego z siedzibą w Mińsku. Ludowym Komisarzem NKWD BSRR był Ławrientij Canawa. Wspomnieć należy, że szef KC KPБ Pantelejmon Ponomarienko, także posiadał polityczny wpływ na działania organów bezpieczeństwa i nakreślał im cele i zadania.

Pierwsze informacje, które uzyskano o przedmiotowej zbrodni pochodzą z opublikowanych książek pokrzywdzonego Janusza Prawdzica - Szlaskiego, pt. „Nowogródzczyzna w walce 1940-1945” oraz „Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów”. On też zrelacjonował przebieg ewakuacji i „marszu śmierci” gen. Stefanowi Roweckiemu, pseud. „Grot”.

Z tego powodu poniższą listę ustalonych pokrzywdzonych otwiera:

1. **Janusz PRAWDZIC - SZLASKI**, (vel Janusz Feliks Szulc, vel Jan Bujalski vel Antoni Sokołowski), pseud. „Borsuk”, urodził się 18 maja 1902 w Pułtusku. Nauczyciel, urzędnik, oficer Armii Krajowej (dalej AK) późniejszy Komendant Okręgu nowogródzkiego AK. Zmarł w dniu 23 sierpnia 1983 r. w Londynie.

W opublikowanych książkach Janusza Prawdzica-Szlaskiego, pt. „Nowogródzczyzna w walce 1940-1945” oraz „Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów”, opisał on między innymi swoje wspomnienia z „Marszu śmierci”. Podał, że został aresztowany przez NKWD w dniu 21 lutego 1941 r. w Grodnie i natychmiast wywieziono go do Mińska. Po przeprowadzeniu śledztwa w dniu 17 czerwca 1941 r., skazano go na śmierć, jako kontrrewolucjonistę i kierownika „Polskiej powstańczej i szpiegowskiej organizacji”. Po ogłoszeniu wyroku, osadzono Janusza Prawdzica – Szlaskiego w mińskim więzieniu śledczym NKWD, tzw. „amerykance”. Po ataku Niemiec na ZSRR w dniu 22 czerwca 1941 r. Sowietów wpadli w panikę i przestali zajmować się więźniami, którym zaczęło brakować pożywienia i wody. W dniu 23 czerwca 1941 r. dwie bomby trafiły w budynek więzienia centralnego w Mińsku i zabiły kilkudziesięciu więźniów. Następnego dnia, Janusz Prawdzic – Szlaski i inni osadzeni z jego celi, słyszeli odgłosy mordowania więźniów dochodzące z innych pomieszczeń. Słysząc było otwieranie drzwi w celach i pojedyncze strzały oraz jęki. Później dowiedzieli się, że niektórym więźniom siłą wlewano do ust truciznę. W ten sposób zginęła m.in.

kurierka Komendy Głównej AK o imieniu Teresa. Tego dnia, po jednym z największych nalotów niemieckich, funkcjonariusze NKWD otworzyli cele i kazano wszystkim więźniom wychodzić na podwórku więzienne. Otoczono ich strażą i zaczęto pędzić przez płonący Mińsk. Ich grupa liczyła ok. 200 ludzi. Po wyjściu z miasta zatrzymali się w lesie ok. 5 km od Mińska. Tam zgromadzono wszystkich więźniów wyprowadzonych z mińskich więzień. Było ich ok. 20 000. Grupa, w której był Janusz Prawdzic - Szlaski uważana był za najniebezpieczniejszą i trzymana pod wzmocnioną strażą. Z tego powodu Janusz Prawdzic – Szlaski, z kilkoma kolegami, postanowili z niej uciec, mieszając się z innymi więźniami. Okazało się, że członków grupy, w której byli poprzednio, funkcjonariusze NKWD rozstrzelali na miejscu. Pozostałych więźniów popędzono na Smolewicze. Był to bardzo forsowny marsz, a kto opadł z sił i nie mógł iść dalej był na miejscu rozstrzeliwany przez enkawudzistów. W trakcie marszu Janusz Prawdzic – Szlaski z kolegą pomagali iść Tadeuszowi Giedroyciowi – prawnikowi i sędziemu - przed wojną Prezesowi Sądu Okręgowego w Białymstoku, którego męczyła astma. W pewnym momencie poprosił on, by go zostawili, bo nie ma już sił. Kiedy spełnili jego prośbę, na ich oczach, funkcjonariusze NKWD rozstrzelali go. Wśród maszerujących cały czas chodzili enkawudziści i po rozpoznaniu, któregoś z szukanych więźniów odprowadzali go na bok i rozstrzeliwali. W ten sposób potraktowano m.in. Władysława Brulińskiego, pseud. „Oskar”, współpracownika Janusza Prawdzica – Szlaskiego. Enkawudziści oddali do niego 3 strzały z rewolweru typu Nagant (potocznie zwanego „naganem” - prok.). Później jednak okazało się, że został on tylko ranny i przeżył. W trakcie segregacji jednej z grup, która nie dotarła do Czerwieni, ocalało tylko 17 osób, którzy podali się za kryminalistów i którym enkawudziści dali szansę przeżycia w zamian za walkę w szeregach Armii Czerwonej. Jedną tych osób był por. Sankowski, który w ten sposób uratował się przed rozstrzelaniem.

Po 3 dobach, kiedy prawie nic nie jedli i nie pili, w dniu 26 czerwca 1941 r. więźniów doprowadzono do Czerwieni, gdzie dotarło ich ok. 2 000. Pozostałych po drodze rozstrzelano, zmarli z wycieńczenia lub uciekli. W Czerwieni zamknięto ich na podwórku więziennym i dano po 100 g chleba. Kiedy więźniowie tam odpoczywali, zaczęto wywoływać nazwiska, m.in. wywołano Janusza Prawdzica – Szlaskiego. On jednak szczęśliwie to zignorował, gdyż tych, którzy się zgłosili odprowadzono do łaźni i rozstrzelano. Wieczorem pozostałych więźniów podzielono na grupy. Janusz Prawdzic – Szlaski znalazł się w tej, którą wyprowadzono na Wschód. Liczyła ona ok. 700 osób. Po przejściu ok. 3-4 km zaprowadzono ich do lasu, w okolicy uroczyska Cegielnia, za Czerwienią. Tam enkawudziści zaczęli początkowo rozstrzeliwać osoby z tylnych kolumn, a gdy więźniowie znajdujący się z tyłu przyspieszyli, zaczęli do nich strzelać ze wszystkich stron. Po chwili nadjechali samochodami uciekający w panice z Mińska funkcjonariusze NKWD, którzy sądząc, że strzelają Niemcy również włączyli się do kanonady, strzelając zarówno do więźniów, jak i do swoich. Kiedy się zorientowali w sytuacji, eskorta pozwoliła im przejechać pojazdami po ciałach więźniów, a następnie enkawudziści zaczęli krzyczeć do ocalałych „uciekać do lasu, będziemy strzelać”. Janusz Prawdzic – Szlaski przytrzymał za rękę leżącego przy nim Witolda Daszkiewicza z Lidy, kiedy chciał się on poderwać do ucieczki. Do tych, którzy zaczęli uciekać

otwarto huraganowy ogień z karabinów maszynowych, rzucono też w ich stronę granaty. Ocalali zaczęli czołgać się do przydrożnego rowu, gdzie przeczekali największe nasilenie ognia. Następnie czołgając się udało im się przedostać w głąb lasu i uciec z rąk oprawców. Na brzegu leśnej polany zbierali się niedobitkowie ocaleli z masakry. Zgromadziło się tam ok. 37 osób, m.in. Janusz Prawdzic – Szlaski i Witold Daszkiewicz. Była to noc z 28/29 czerwca 1941 r. Po kilkudniowej wędrówce przez lasy i bagna znalazły ich patrole niemieckie i skierowały do obozu w Mińsku, gdzie spędzono wszystkich mężczyzn z tego miasta. Druga grupa więźniów, którą wyprowadzono z Czerwieni na leśną polanę w całości rozstrzelano, a po ich ciałach dla pewności jeździły samochody NKWD. Z tej grupy ocalał tylko jeden człowiek z Białostoczczyzny (prawdopodobnie Antoni Maziuk – prok.). Grupa, której enkawudzisci nie zdążyli wyprowadzić z więzienia w Czerwieni, została oswobodzona przez miejscową ludność.

Wśród opisanych przez Janusza Prawdzica – Szlaskiego uczestników „marszu śmierci” byli pokrzywdzeni:

2. Władysław BRULIŃSKI, pseud. "Oskar", syn Wojciecha i Marianny z d. Ogonowskiej. Urodził się 15 grudnia 1915 r. we wsi Kuleszka, pow. Łomża. W 1939 r. był studentem Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie i uzyskał dyplom doktora ekonomii. Był prezesem „BRATNIAKA” - studenckiej organizacji samopomocowej na tej uczelni. W 1939 r. został zmobilizowany, jako podchorąży. Walczył w 33 pułku piechoty w Łomży. Brał udział w obronie Brześcia. W Biłgoraju dostał się do niewoli sowieckiej. Pędzony na wschód, uciekł z konwoju i wrócił do Łomży. Nawiązał kontakt ze Związkiem Walki Zbrojnej (dalej ZWZ) i został mianowany, przez dowódcę Białostockiego Okręgu AK, płk Władysława Liniarskiego pseud. „Mścisław”, komendantem „ZWZ - Łomża”. Następnie organizował „ZWZ - Białystok – powiat”. W trakcie aresztowania przez NKWD, w dniu 22 kwietnia 1941 r. w Białymstoku, podawał się za Kazimierza Dąbrowskiego. W maju 1941 r. został przewieziony do Mińska, do więzienia śledczego NKWD, nazywanego „amerykanką”. Funkcjonariusze NKWD przesłuchiwali go, prawie bez przerwy, przez 4 dni. Pytano go m.in. o „Mścislawa”. Po zakończeniu przesłuchań 3 oprawców biło go na podłodze gumowymi pałkami po głowie i całym ciele. Śledztwo p-ko niemu, w trakcie, którego zarzucono mu popełnienie czynów z art. 64 i 76 kk BSRR, zostało przedłużone do 24 lipca 1941 r. i nie udało go zakończyć. W dniu 24 czerwca 1941 r. szedł w marszu ewakuacyjnym, w kierunku Mohylewa i został wyznaczony do egzekucji. Enkawudzista 3 razy do niego strzelał z rewolweru „nagana”. Uratował się i był tylko ranny w policzek. Ku wielkiemu zdumieniu ocalałych z marszu kolegów, którzy widzieli jak funkcjonariusz NKWD strzelał do niego, dostał się potem do Białegostoku, gdzie został szefem Biura Informacji i Propagandy Komendy Okręgu AK. Po wojnie, poszukiwany listem gończym przez NKWD obwodu grodzieńskiego. Zatrzymany i osadzony w ZK we Wronkach. Po odbyciu kary zamieszkał w Warszawie i znalazł pracę w Stowarzyszeniu PAX Bolesława Piaseckiego. Zmarł w dniu 3 lipca 1998 r. w Warszawie.

Władysława Brulińskiego przesłuchano w charakterze świadka 13 lipca 1993 r. w Łodzi.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań syna Wojciecha Brulińskiego, wnuczki Iwony Urbańskiej, materiałów archiwalnych IPN BU 186/239, oraz książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „Marsz śmierci”, a nadto informacji przekazanych przez Jerzego Pankiewicza.

3. Witold DASZKIEWICZ, s. Józefa, ur. w 1912 r. w Wilnie. Kapral - podchorąży, funkcjonariusz Straży Więziennej w Grodnie, mieszkaniec Lidy. Zatrzymany w dniu 9 maja 1941 r. w Mostach, podczas próby nielegalnego przekroczenia granicy. Przebywał w mińskim więzieniu do 24 czerwca 1941 r. W śledztwie przyznał się, że jest agentem niemieckiego wywiadu o pseud. „Dąb”. Szedł w „marszu śmierci” do Czerwieni i tam, po selekcji, trafił do grupy około 750 osób przeznaczonych do egzekucji. Uratował się i uciekł wraz z Januszem Prawdzicem - Szlaskim. Wrócił do Lidy i działał w AK. Aresztowany ponownie przez NKWD, został powieszony w dniu 2 lutego 1945 r. w Bielicy koło Lidy.

Jego biogram uzupełniono na podstawie materiałów archiwalnych IPN BU 185/185, oraz książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

4. Tadeusz GIEDROYĆ, s. Jana, ur. w 1888 r. Pochodził z książęcego rodu, ziemianin. Prawnik – adwokat, a potem sędzia. W latach 1921-22 zastępca delegata rządu RP w Wilnie. Prezes Sądu Okręgowego w Białymstoku, Zamościu i Łucku, sędzia w Berezie Kartuskiej i Dereczynie. W latach 1938-39 Senator II RP. Współpracował z Polską Organizacją Wojskową (dalej POW). Aresztowany przez NKWD w dniu 20 września 1939 r. Więziony w Słonimie i w Mińsku, gdzie przebywał w celi nr 97 razem z senatorami II RP: Kazimierzem Bispingiem, Olgierdem Jeleńskim i Konstantym Rydułtowskim. Skazany na karę śmierci przez rozstrzelanie. Zamienioną w dniu 17 maja 1941 r. przez Prezydium Rady Najwyższej ZSRR na 10 lat ITŁ. Zastrzelony w „marszu śmierci”, ok. 26 czerwca 1941 r., na trakcie „mohylewskim”. Janusz Prawdzic – Szlaski z kolegą pomagali mu iść, gdyż męczyła go astma. W pewnym momencie Tadeusz Giedroyć sam poprosił, by go zostawili, bo nie ma już sił. Kiedy spełnili jego prośbę, na ich oczach, funkcjonariusze NKWD rozstrzelali go.

Jego biogram uzupełniono m.in. na podstawie zeznania Grażyny Lipińskiej, materiałów archiwalnych IPN BU 186/88, danych z kancelarii Senatu RP oraz książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

5. Kazimierz GUMOWSKI, przewodnik graniczny pomiędzy Komendą Główną AK, a obszarem AK - Białystok. Zamordowany w „marszu śmierci”.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji przekazanych przez Jerzego Pankiewicza oraz książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

6. Aleksander POLANKO, pseud. „Kalikst”. Leśniczy z powiatu kostopolskiego, woj. wołyńskie. Przewodnik graniczny. Szef łączności okręgu ZWZ. Zamordowany w „marszu śmierci” na trasie Mińsk - Czerwień w dniu 26 czerwca 1941 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji przekazanych przez Jerzego Pankiewicza.

7. SANKOWSKI o NN. imieniu, porucznik Wojska Polskiego (dalej WP) w latach 1941-1944. Przebywał w mińskim więzieniu i szedł w „marszu śmierci”. W trakcie segregacji więźniów w Czerwieni podał się za kryminalistę i w ten sposób uratował się przed rozstrzelaniem. Prowadził pamiętnik z pobytu w więzieniu i z „marszu śmierci”. Po wojnie był w obozie jenieckim w Langwasser. W trakcie śledztwa nie uzyskano o nim dalszych informacji.

8. NN. 12-letnia dziewczynka, z Nieświeża, zapytana w trakcie „marszu śmierci” przez J. Prawdzica - Szlaskiego, za co została aresztowana, odpowiedziała: „za kontrrewolucję i szpiegostwo”. Nie ustalono jej dalszych losów.

9. NN. kobieta o imieniu Teresa, kurierka Komendy Głównej AK, zamordowana jeszcze przed ewakuacją, w dniu 23 czerwca 1941 r. w Mińsku, poprzez przymusowe wlanie jej do ust trucizny, przez funkcjonariuszy NKWD.

10. NN. kobieta o imieniu WERA, łączniczka Władysława Brulińskiego z Warszawy. Zginęła w „marszu śmierci” podobnie jak jej matka.

Jej biogram uzupełniono m.in. na podstawie relacji Władysława Brulińskiego.

11. NN. kobieta, matka łączniczki Władysława Brulińskiego **o imieniu WERA**, z Warszawy. Zastrzelona w „marszu śmierci”, podobnie jak jej córka.

Jej biogram uzupełniono m.in. na podstawie relacji Władysława Brulińskiego.

12. Grażyna Władysława LIPIŃSKA z d. Sokołowska, córka Witolda i Anny ze Skarbków, ur. 4 kwietnia 1902 r. we Lwowie. Ojciec był inżynierem wynalazcą, matka literatką. Przed II wojną światową była kierowniczką zespołu szkół ekonomicznych w Grodnie. Po dniu 17 września 1939 r. aktywnie włączyła się do obrony Grodna przed nawałą sowiecką. Aresztowano ją pod koniec września 1939 r. w Grodnie. Po powrocie z „marszu śmierci”, którego okoliczności opisano poniżej, działała w AK w tzw. „Wachlarzu”, na terenie Mińska, pod pseud. „Danuta”. Powtórnie aresztowano ją w lipcu 1944 r., przebywała w więzieniach w Mińsku, Dorszy i Gorkim, a od maja 1945 r. w więzieniu na Łubiance w Moskwie. Do kraju wróciła w 1956 r. i zamieszkała w Warszawie. Zmarła 30 listopada 1995 r. w Warszawie.

Grażyna Lipińska została przesłuchana w charakterze świadka w dniu 25 stycznia 1991 r. w Łodzi. Zeznała, że aresztowano ją pod koniec września 1939 r. za organizowanie wśród młodzieży oddziałów samoobrony przed agresją sowiecką. Początkowo przebywała w więzieniu w Grodnie. W połowie marca 1940 r. przywieziono ją do więzienia w Mińsku. Wraz z nią w transporcie jechała Janina Niedźwiedzka, która potem zmarła w więzieniu w wyniku zapalenia nerek i Apolonia Sikorska, która potem zmarła w obozie w Kazachstanie. Więzienie mieściło się w dawnym zamku Sapiehów. Otoczone było wysokim murem z wieżyczkami strażniczymi. W celach panowało duże zagęszczenie. W pomieszczeniu o rozmiarach 1,5 m x 2 m przebywało nawet 10 osób. Nie było żadnych urządzeń sanitarnych, poza otwartym sedesem. Spały na cementowej podłodze. Panował głód. Wyżywienie stanowiły wodniste zupy, śmierdzące rybki i małe porcje chleba. Podczas przesłuchań więźniów bito i torturowano. Wielu z nich umierało w wyniku odniesionych obrażeń, m.in. Jerzy Dombrowski dowódca partyzantki w lasach augustowskich,

który w wyniku tortur zmarł na łóżku, w szpitalu więziennym, w Mińsku. Grażynę Lipińską również torturowano, ale nie odniosła poważnych obrażeń. W końcu 1940 r. przeniesiono ją do wewnętrznego więzienia NKWD, zwanego „amerykanką”, również mieszczącego się w Mińsku. Przebywała tam ok. 2 miesiące w celi z 10 kobietami. Sądzona była w dniu 29 stycznia 1941 r. przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego (dalej SN) działające na sesji wyjazdowej w Mińsku, pod przewodnictwem gen. płk Wasilija Ulricha. Skazano ją na 10 lat ITŁ. Wiele kobiet skazano jednak na karę śmierci, m.in.: Zofię Stefańską, Hannę Czerepowicz, Walentynę Sołowiej, Eugenię Burzyńską kobietę o imieniu Nelka, była dozorczynią więzienia w Białymstoku. Potem, w wyniku próśb i odwołań, większości z nich, poza Eugenią Burzyńską, wyroki śmierci zamieniono na kary więzienia. Skazanych na karę śmierci początkowo wywożono do więzienia centralnego, ale potem zostawali w „amerykance”. W Mińsku działał również Trybunał Wojenny NKWD, który również skazywał Polaków na śmierć. Wyroki takie wymierzono: Tadeuszowi Szumskiemu, Pawłowi Meysztowiczowi, Marii Śląskiej z Augustowa i Wandzie Toczyńskiej z Brześcia. Skazanych na śmierć wywożono do pobliskiej miejscowości Kuropaty, gdzie ich rozstrzeliwano. Z Grażyną Lipińską w celi (poza dotąd wymienionymi) przebywały: Zofia Stefańska, Leontyna Borkowska z Lidy, Wanda Kajrowicz z Radoszkowicz, Joanna Stankiewicz z Lidy, Zuzanna Kozodoj z Grodna, Wanda Matkowska z Suwalszczyzny, Genowefa Ruban – Sroczyńska, Anna Kalinowska i dziewczyna o imieniu „Anielka”. Grażyna Lipińska przebywała w więzieniu w Mińsku do ewakuacji w dniu 24 czerwca 1941 r. Z „amerykanki” wyprowadzono je z grupą ok. 300 Litwinów, przez płonący Mińsk, w kierunku Mohylewa. W trakcie ewakuacji wszystkich ich rozstrzelano. Przeżyła „marsz śmierci”, idąc tzw. „traktem mohylewskim”. W pierwszym dniu marszu zastrzelono Wandę Matkowską, która wlokła się wśród „maruderów”, Władka – studenta z Warszawy, który prowadził Zuzannę Kozodoj oraz Tadeusza Giedroycia Prezesa Sądu Okręgowego w Łucku. Grażyna Lipińska wraz z Genowefą Ruban prowadziły w trakcie marszu Leontynę Borkowską, która doznała porażenia nóg. W pewnym momencie eskortujący kazali im ją pozostawić w rowie i iść dalej. Wieczorem doprowadzono ich do pustego więzienia w jakiejś miejscowości gdzie, gdzie dokonano selekcji więźniów pytając ich, z jakiego paragrafu zostali skazani. Z inspiracji Zuzanny Kozodoj, Grażyna Lipińska, Wanda Kajrowicz i Genowefa Ruban – Sroczyńska, wymieniły paragrafy dotyczące aborcji. Dzięki temu pozostawiono je na miejscu, a pozostałe ok. 30 kobiet wraz z 400 mężczyznami wyprowadzono z dziedzińca więzienia, a następnie rozstrzelano seriami z karabinów maszynowych. Kiedy nadleciały samoloty niemieckie strażnicy z NKWD zaczęli pakować się na samochody i uciekli pozostawiając więźniów samym sobie. Pozostało ok. 30 kobiet i 30 mężczyzn, których zostawiono na dziedzińcu więzienia w wyniku selekcji, lub ukryli się w ciemności. Postanowili opuszczać więzienie małymi grupkami. Z Grażyną Lipińską wyszły z więzienia: Zofia Stefańska, Zuzanna Kozodoj, Wanda Kajrowicz z Radoszkowicz, Hanna Czerepowicz, Genowefa Ruban – Sroczyńska, Sara – młoda Żydówka z Lidy, oraz mężczyźni: Aleksander Meżyński, Paul Jung – lotnik szwajcarski i dwaj NN. Polacy z Białegostoku. Udali się do lasu, gdzie z inicjatywy Grażyny Lipińskiej szukali i znaleźli miejsce masowego mordu więźniów. Z masakry ok. 700 osób,

dokonanej przez funkcjonariuszy NKWD, przy użyciu karabinów maszynowych, bagnetów i butów, którymi dobijali rannych, ocalało tam tylko 2 ciężko rannych mężczyzn, których zabrali ze sobą. Hanna Czerepowicz i Aleksander Mełżyński poszli po pomoc do białoruskiego kołchozu, ale jego tam rozstrzelano, a ją ukryli kołchoźnicy. Kiedy dotarli do Czerwieni odłączył się od nich Paul Jung, który zgłosił się, jako lotnik do armii niemieckiej. Do Mińska z Grażyną Lipińską dotarły Genowefa Ruban – Sroczyńska, Hanna Czerepowicz, Zofia Stefańska, Zuzanna Kozodoj i Wanda Kajrowicz ora Ewa studentka Uniwersytetu Warszawskiego. Spotkały tam ocalałą z jednego z konwojów Antoninę Galską. Potem udały się do Radoszkowicz, skąd pochodziła Wanda Kajrowicz.

Mińskie przeżycia Grażyny Lipińskiej opisano również na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”, artykułu Cezarego Chlebowskiego „Drugie spotkanie z Danutą” w „Przeglądzie Katolickim” nr 45/46 z 1989 r. oraz zeznań przesłuchanego w charakterze świadka męża bratanicy pokrzywdzonej Stefana Króla.

Wśród opisanych przez Grażynę Lipińską w zeznaniach i książce pt. „Jeśli o nich zapomnę”, więźniów mińskich i uczestników „marszu śmierci” byli m.in. pokrzywdzeni:

13. Ludmiła AKIMOWA lub OKIMOWA, ur. w 1918 r., Rosjanka. Córka prawosławnego duchownego z Brześcia. Studentka chemii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Więziona w Mińsku od początku 1941 r. do 24 czerwca 1941 r. W mińskim więzieniu przebywała m.in. w celi nr 154 z Grażyną Lipińską. Szła w ewakuacji więźniów z Mińska do Czerwieni. Dalszy los nieznan.

14. Leontyna BORKOWSKA, primo voto Kozłowska, córka Józefa, ur. w 1878 r. w Mozyrzu, w mińskiej guberni. Jej pierwszym mężem w latach 1897-1916 był lekarz Kozłowski, mieli trzech synów. W 1920 r. poślubiła Michała Borkowskiego. Mieszkali w Lidzie. W dniu 15 maja 1940 r., została aresztowana przez NKWD. Po kilkudniowym pobycie w więzieniu w Lidzie została przewieziona do Baranowicz, gdzie toczyło się śledztwo p-ko niej, a w styczniu 1941 r., transportem nr 214/683 - przewieziono ją na proces do Mińska. Po wyroku nadal przebywała w mińskim więzieniu centralnym w celi nr 154, do dnia 24 czerwca 1941 r. Uczestniczyła w pieszej ewakuacji więźniów. Gdy zachorowała i osłabła, jeden z konwojentów chciał ją zastrzelić, ale inny powiedział „szkoda na staruchę kuli” i zostawili ją w rowie, myśląc, iż umiera. A ona, wbrew ich przewidywaniom, wyzdrowiała i wróciła do domu w Lidzie. Przez pewien okres mieścił się tam nawet sztab Okręgu AK. W 1945 r. wyjechała do Puław. Zmarła 29 sierpnia 1947 r.

Jej biogram uzupełniono na podstawie książek: Joanny Stankiewicz -Januszczak pt. „Krwawy etap”, Kazimierza Krajewskiego pt. „Na Nowogródzczyźnie”, Cezarego Chlebowskiego pt. „Zagłada IV odcinka” i opracowania prof. T. Strzembosza pt. "Konspiracja w Lidzie".

15. Jan BUCZYŃSKI, pseud. „Zaręba”, s. Józefa i Józefy z Łukaszewskich, ur. 5 lutego 1914 r. w Żągotach, pow. plocki. Od 1920 r. mieszkał w Płocku. W 1933 r. wstąpił ochotniczo do wojska i został wcielony do 32 pułku piechoty w Modlinie. W 1936 r. uzyskał patent oficerski. W lipcu 1939 r. został skierowany na kurs budowy schronów żelbetonowych do miejscowości Szablak koło Nowogrodu, a po jego ukończeniu aż do wybuchu działań wojennych kierował budową schronów w rejonie Ostrołęki. W kampanii wrześniowej dowodził 3 kompanią ciężkich karabinów

maszynowych Dowództwa Okręgu Korpusu Nr III (dalej DOK III) 42 pułku piechoty. Po zakończeniu działań wojennych rozpoczął działalność w Służbie Zwycięstwu Polsce (dalej SZP), w ZWZ, a następnie w Okręgu Białostockim AK. Z dniem 1 lutego 1941 r. objął stanowisko komendanta obwodu szczuczyńskiego ZWZ, z siedzibą w Grajewie. W dniu 26 kwietnia 1941 r. został aresztowany przez NKWD w miejscowości Wąsosz, koło Szczuczyna. Następnie przewieziono go do Białegostoku, a po kilkudniowym śledztwie, w dniu 13 maja 1941 r. do Mińska i osadzono w więzieniu śledczym NKWD, tak zwanej „amerykance”. Trafił do pojedynczej celi, gdzie był wielokrotnie przesłuchiwany przez lejtnanta Kondratowicza. Śledztwo p-ko niemu, w trakcie, którego zarzucono mu popełnienie czynów z art. 64 i 76 kk BSRR, zostało przedłużone do 24 lipca 1941 r. i nie udało go zakończyć. Po ataku Niemców 22 czerwca 1941 r. razem z innymi był ewakuowany z więzienia. Podczas marszu z kolumny wyciągano kolejnych więźniów i na boku rozstrzeliwano. Po przyjsciu do Czerwieni, odpoczynku i selekcji Jan Buczyński trafił do grupy przeznaczonej do likwidacji. Uciekł w nocy, wykorzystując nieuwagę konwojentów, wraz z chłopakiem ze Starosielc. Po wielu tarapatach wrócił do domu i zameldował się do służby w Okręgu AK. Wcześniej działał pod pseud. "Zaremba", a od tego momentu przybrał pseud. „Jacek”. Na przełomie lipca i sierpnia 1941 r. został komendantem Obwodu Zambrów AK. Został odznaczony m.in. Orderem Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych. Po wojnie od 1 listopada 1945 r. pracował w szkolnictwie w powiecie Ryki. Potem się przeniósł do Dębina, gdyż od 1946 r. był poszukiwany listem gończym przez NKWD obwodu grodzieńskiego. Od 1970 r. pracował na stanowisku dyrektora Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Dęblinie. Zmarł 26 października 2006 r. w Rykach.

Jan Buczyński został przesłuchany w dniu 17 sierpnia 1990 r. w Puławach.

Jego biogram uzupełniono, m.in. na podstawie jego pisemnej relacji, zeznań: syna Andrzeja Buczyńskiego i Grażyny Lipińskiej, materiałów archiwalnych o sygn. IPN BU 186/239 i książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „ Marsz śmierci”.

16. Eugenia BURZYŃSKA, córka Feliksa ur. w 1907 r. w Grodnie z rodziny urzędniczej, wykształcenie niepełne średnie, telefonistka oddziału pocztowego Grodno. Przed wojną była współpracownikiem II Oddziału Polskiego Sztabu Generalnego. W sztabie grodzieńskiej tajnej organizacji, powołanej do życia w pierwszych dniach grudnia 1939 r., na propozycję Jana Mieczkowskiego, została wyznaczona na szefa wywiadu. Po przejęciu władzy, miała kierować tajną policją. Ona i Feliks Koczarski reprezentowali na zebraniu w dniu 29 grudnia 1939 r., tę samą grupę podziemną. W dokumentach archiwalnych KGB występuje, jako Genowefa Burzyńska, Aresztowana 22 lutego 1940 r. w Grodnie. W dniu 27 stycznia 1941 r. stanęła przed Kolegium Wojskowym Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku i została skazana na karę śmierci. Została rozstrzelana w dniu 17 lub 18 lutego 1941 r. – razem z Piotrem Dąbrowskim.

Jej biogram uzupełniono na podstawie Indexu Represjonowanych Ośrodka Karta, książki prof. T. Strzembosza „Materiały z dziejów okupacji sowieckiej (1939 - 1941)” oraz książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Konspiracja 1939 - 41 w Lidzie i powiecie lidzkim”.

17. Bolesław CZEREPOWICZ, syn Michała, ur. w dniu 17 marca 1884 r. w Mińsku Białoruskim. Z zawodu szewc lub stolarz. Po 1920 r. przeniósł się do Polski i zamieszkał w Starej Wilejce. Aresztowany wraz z żoną Hanną w dniu 18 września 1940 r. został przewieziony do Mińska, gdzie został skazany na karę śmierci. Prawdopodobnie zamordowany wiosną 1941 r., albo 24 czerwca 1941 r., kiedy przed ewakuacją więzienia, zabijano wszystkich skazanych na karę śmierci.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” oraz artykułu w „Tygodniku Powszechnym” Nr 48 z 1989 r.

18. Hanna CZEREPOWICZ, ur. około 1900 r. na Mińszczyźnie, pochodziła ze Starej Wilejki. Gdy tam rozpoczęła się kolektywizacja, uciekła do Polski przez Radoszkowice, korzystając z pomocy rodziny Kajrowiczów. Aresztowana 18 września 1940 r. przez NKWD wraz z mężem za to, że po 1920 r. przeszła z Mińska do Polski. Przebywała w mińskim więzieniu do czerwca 1941 r. Szła w „marszu śmierci” z Grażyną Lipińską i przeżyła. Wróciła do domu, ale nie zastała w nim rodziny: mąż został skazany na karę śmierci i prawdopodobnie rozstrzelany wiosną 1941 r., a dzieci zabrano do domów dziecka w ZSRR.

Jej biogram, uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

19. Jerzy DOMBROWSKI, pseud. „Żorż”, ur. w kwietniu 1889 r. w Suwałkach. Właściciel majątku Mazuryszki, pow. Wilno-Troki. Podpułkownik, dowódca partyzantki w lasach augustowskich Aresztowany na Litwie w lipcu 1940 r., został przewieziony do Kozielska II, a następnie do więzienia centralnego w Mińsku, gdzie poddano go śledztwu i torturom. W konsekwencji, sparaliżowany, znalazł się w więziennym szpitalu i tam, w dniu 24 czerwca 1941 r., na pół godziny przed rozpoczęciem ewakuacji więźniów, został zastrzelony wraz z porucznikiem Zarembą z 33 pułku piechoty w Łomży na łóżku szpitalnym.

Jego biogram, ustalono również na podstawie książek: Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”, prof. Tomasza Strzembosza pt. „Antysowiecka partyzantka i konspiracja nad Biebrzą X 1939 – VI 1941” i „Saga o Łupaszce” oraz prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”, a *nadto relacji Leona Łajewskiego z Białegostoku*.

20. Antonina GALSKA, ur. w 1896 r. nauczycielka szkół powszechnych w Grodnie. Aresztowana w 1940 r., więziona w Grodnie i w Mińsku, gdzie przebywała do ewakuacji 24 czerwca w 1941 r.. Przeżyła „marsz śmierci”. Wróciła do Grodna. Ponownie aresztowana w grudniu 1944 r. Sądzona w dniu 18 maja 1945 r. Do 20 czerwca 1945 r., więziona w Grodnie. Od 5 lipca 1945 r. mieszkała w Orszy. Zmarła w 1992 r.

Jej biogram uzupełniono m.in. na podstawie zeznań Albina Narkiewicza, oraz Indexu Represjonowanych Ośrodka Karta.

21. Paul JUNG, lotnik szwajcarski, brał udział w wojnie sowiecko-fińskiej po stronie Finów. Aresztowany przez NKWD, przetrzymywany w mińskim więzieniu do momentu „marszu śmierci” do Czerwieni, w którym brał udział. Uratował się z masakry leżąc pod zwalami trupów za Czerwiecią. Po spotkaniu Niemców w Piotrowiczach koło Mińska, udał się do niemieckiego sztabu i prawdopodobnie zgłosił się do Luftwaffe.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

22. Edward KAJROWICZ, brat Wandy, prawdopodobnie został zamordowany przez NKWD podczas egzekucji na uroczysku Cegielnia, za Czerwiecią, w dniu 27 czerwca 1941 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

23. Jan KAJROWICZ, brat Wandy, prawdopodobnie został zamordowany przez NKWD podczas egzekucji na uroczysku Cegielnia, za Czerwiecią, w dniu 27 czerwca 1941 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

24. Wanda KAJROWICZ z Radoszkowicz. Od stycznia do czerwca 1941 r. przebywała w więzieniu centralnym w celi nr 46 i uczestniczyła w „marszu śmierci”. Spotkała tam dwóch swoich ww. braci, którzy później zginęli. Ocalała z „marszu śmierci” i wróciła do domu. Potem ponownie została aresztowana przez NKWD za przynależność do AK i zesłana do łagru na Syberii, gdzie zmarła w obozie „Ozierłag”.

25. Anna KALINOWSKA, ur. w 1919 r. w Brześciu. Studentka I-ego r. polonistyki na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie lub Uniwersytetu Warszawskiego, Rosjanka. W mińskim więzieniu przebywała od stycznia 1941 r., m.in. w celi nr 154 z Grażyną Lipińską, z którą szła również w „marszu śmierci”. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła.

Jej biogram uzupełniono, m.in. na podstawie książki **Joanny Stankiewicz - Januszczak** pt. „Marsz śmierci”.

26. Zuzanna KOZODOJ mieszkanka Grodna. Aresztowana u rodziców w Mińsku - na skutek donosu sąsiadów, za agitację kontrrewolucyjną, tj. za stwierdzenie, że „w Polsce przed wojną nie głodowała”. Przebywała w mińskim więzieniu centralnym do ewakuacji więźniów, w celi nr 46. Potem szła w „marszu śmierci”. Ocalała i wróciła do Mińska, gdzie w okresie okupacji niemieckiej działała w AK, wraz z córką. Po wojnie przyjechała do PRL w ramach repatriacji, w 1956 r. Zmarła w Gdańsku 9 maja 1987 r.

Jej biogram uzupełniono, m.in. na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” oraz Indeksu Represjonowanych Ośrodka Karta.

27. Wanda MATKOWSKA, powiązana z partyzantką w rejonie Augustowskich Błot. Pochodziła z Suwałk. Była wróżbiarką. Zastrzelona w „marszu śmierci” Mińsk-Czerwień, na tyłach kolumny 26 czerwca 1941 r. Podczas marszu osłabła i odstawała z kolumny. Chwilami siadała i

prosiła żeby ją dobić. W pewnym momencie podeszło do niej dwóch funkcjonariuszy NKWD, kazali jej się położyć i zastrzelili ją.

28. Aleksander MELŻYŃSKI. Przeżył „marsz śmierci”, był jedną z osób, które odkryły ciała osób rozstrzelanych na uroczysku Cegielnia, pod Czerwienią. W trakcie powrotu do Mińska, gdy poszedł do kołchozu po żywność, został zastrzelony przez „sowiecki zwiad”, pomiędzy Czerwienią, a Mińskiem ok. 30 czerwca 1941 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

29. Paweł Oleg MEYSZTOWICZ, syn Oskara i Florentyny z Kaszyckich, urodzony w 1915 r. w majątku Rohoźnica Wielka, pow. Wołkowysk, herbu Rawicz, używający pseud. „Rawicz”. Jego ojciec przed wojną był Ministrem Sprawiedliwości. Ziemianin. Po kampanii wrześniowej 1939 r., przebywał w Wilnie. W marcu 1940 r. wysłany z Wilna, jako emisariusz na teren Zachodniej Białorusi przez członka Wileńskiego Centrum Narodowych Organizacji Wojskowych Nawrockiego. Do Lidy przybył 11 marca 1940 r. i przejął po aresztowanym kapitanie Piotrze Dąbrowskim przywództwo organizacji w Lidzie. Został aresztowany w Lidzie, po 11 kwietnia 1940 r. Przebywał w mińskim więzieniu. Sądzony przez Trybunał Wojskowy Zachodniego Specjalnego Okręgu Wojskowego w dniach od 3 do 10 marca 1941 r. w Mińsku. Wraz z nim sądzono 34 członków lidzkiej organizacji, której trzon stanowili byli pracownicy parku 5 pułku lotniczego w Lidzie. Paweł Meysztowicz, wraz z zastępcą stolarzem Zygmuntem Waszniewskim i jego bratem – szewcem Józefem Waszniewskim zostali skazani na karę śmierci bez prawa do apelacji. Rada Najwyższa ZSRR nie skorzystała z prawa łaski w dniu 17 maja 1941 r. w Moskwie. Data śmierci i miejsce pochówku nieznane. Najprawdopodobniej wyrok wykonano przed ewakuacją mińskich więzień, w dniu 23 lub 24 czerwca 1941 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książek: Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Konspiracja 1939-1941 w Lidzie i powiecie lidzkim” i prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

30. Janina NIEDŹWIEDZKA – dyrektorka gimnazjum żeńskiego w Grodnie. Została aresztowana w październiku 1939 r. w Grodnie, a potem w połowie marca 1940 r. przywieziono ją do więzienia w Mińsku. Zmarła w mińskim więzieniu, po kilku miesiącach, jesienią w 1940 r., w wyniku nieleczzonego, ostrego zapalenia nerek. Przed zabraniem jej do szpitala więziennego w Mińsku, dała swej uczennicy Stefanowiczównie dyspozycje dla tych, co przeżyją więzienie

Jej biogram uzupełniono też na podstawie listu Danuty Sawickiej. Została też wymieniona w artykule Waldemara Monkiewicza w „Kurierze Podlaskim” nr 78 z 1990 r. pt. „Białostoczcianie w marszu śmierci – Mord NKWD pod Czerwienią”.

31. Julia PASZKIEWICZ, komunistka spod Radoszkowicz. W mińskim więzieniu centralnym przebywała od stycznia 1941 r., w celi nr 46 wraz m.in. z Grażyną Lipińską. Szła w „marszu śmierci”. Prawdopodobnie uciekła z konwoju. Dalszy los nieznan.

Jej biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

32. Eugenia RUBAN - SROCZYŃSKA, nazywana „Gienką”. Urodzona w 1919 r. Studentka Akademii Głównej Handlowej w Warszawie. Była kurierką mjr Henryka Dobrzańskiego - „Hubala”. Przebywała w mińskim więzieniu od wiosny 1941 r. do 24 czerwca 1941 r. Szła w „marszu śmierci” do Czerwieni z Grażyną Lipińską. Ocalała, i wróciła do Warszawy gdzie działała w ZWZ i AK. Zabita przez Gestapo w 1942 r. w trakcie jednej z podróży z Warszawy do Wilna.

Została wymieniona w artykule Waldemara Monkiewicza w „Kurierze Podlaskim” nr 78 z 1990 r. pt. „Białostocczanie w marszu śmierci – Mord NKWD pod Czerwienią”.

33. Apolonia SIKORSKA, sekretarka szkół w Grodnie. Po aresztowaniu była konfrontowana ze Stanisławem Kamińskim. Osadzona w Mińsku w latach 1940-1941. Zmarła w obozie w Kazachstanie.

Wymieniona w artykule prokuratora IPN - Waldemara Monkiewicza w „Kurierze Podlaskim” nr 78 z 1990 r. z 1990 r. pt. „Białostocczanie w marszu śmierci – Mord NKWD pod Czerwienią”.

34. Michał STANKIEWICZ, syn Piotra, ur. w 1913 r. w Lidzie woj. nowogródzkie. Urzędnik bezpartyjny, żonaty. Oskarżony na podstawie paragrafów 64, 22-68a, 22-70 i 76 kk BSRR. Do organizacji antysowieckiej wstąpił w lutym 1940 r., za namową Zygmunta Waszniewskiego. Sam z kolei zwerbował Wacława Bombiela. Pracował w instytucji wojskowej i jego zadaniem było przeglądanie korespondencji kierowanej do NKWD, badać nastroje żołnierzy i informacje przekazywać Waszniewskiemu. Sądzony w dniach 3-10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego. Trybunał skazał go na karę śmierci, a Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR 9 maja 1941r. wyrok utrzymało w mocy. Również Rada Najwyższa prośbę o ulaskawienie odrzuciła. W aktach brak informacji o wykonaniu wyroku, a więc prawdopodobnie został zastrzelony przed ewakuacją w dniach 23 albo 24 czerwca 1941 r., lub w jej trakcie.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji uzyskanych z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

35. STEFANOWICZÓWNA imienia nie ustalono, ur. ok. 1925 r. w Grodnie. Uczennica gimnazjum żeńskiego w Grodnie, którego dyrektorka Janina Niedźwiedzka, przed zabraniem jej do szpitala więziennego w Mińsku, przekazała jej dyspozycje dla tych, co przeżyją więzienie. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła.

Wymieniona w artykule Waldemara Monkiewicza w „Kurierze Podlaskim” nr 78 z 1990 r. pt. „Białostocczanie w marszu śmierci – Mord NKWD pod Czerwienią”.

36. Tadeusz SZUMSKI, s. Ignacego, ur. w 1920 r. w Białymstoku. Harcerz i maturzysta. Aresztowany w styczniu 1940 r., jako jeden z przywódców kontrrewolucyjnej organizacji „Wyzwoleńcy”, działającej w Białymstoku. W grudniu 1940 r. przebywał w mińskim

więzieniu centralnym w bloku nr 3, korespondował z kobietami z sąsiednich cel. Tydzień po świętach Bożego Narodzenia w toalecie pojawiła się wiadomość „Tadeusz Szumski, skazany przez Trybunał Wojenny na karę śmierci”. Wg relacji Joanny Stankiewicz - Januszczak został ułaskawiony i wywieziony do łagrów wiosną 1941 r. Po wojnie wrócił do Warszawy, mieszkał w Wawrze. Zmarł 27 czerwca 1987 r.

Wymieniony jest też w artykule Waldemara Monkiewicza w „Kurierze Podlaskiego” z 1990 r. pt. „Białostocczanie w marszu śmierci – Mord NKWD pod Czerwienią”.

37. Maria ŚLĄSKA z Augustowa związana z partyzantką z Augustowa. Skazana na karę śmierci, przebywała w celi śmierci razem z Wałą Wieremiej. Rozstrzelana w Mińsku.

Została też wymieniona w artykule Waldemara Monkiewicza w „Kurierze Podlaskim” z 1990 r. pt. „Białostocczanie w marszu śmierci – Mord NKWD pod Czerwienią”.

38. Zofia STEFAŃSKA, referentka z Brześcia. Działaczka organizacji Przystosowanie Wojskowe Kobiet (dalej PWK) i harcerstwa. W końcu stycznia 1941 r. skazana przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na karę śmierci. Została ułaskawiona i przebywała w mińskim więzieniu do 24 czerwca 1941 r. Szła w „marszu śmierci”, z Grażyną Lipińską i ocalała. Wróciła do Polski i zmarła w Zakopanem.

39. Wanda TOCZYŃSKA z Brześcia Skazana na karę śmierci za udział w ZWZ. Do maja 1941 r. przebywała w celi śmierci z Wałą Wieremiej. Rozstrzelana w Mińsku.

40. Józef WASZNIEWSKI, syn Lucjana ur. w 1914 r. we wsi Niemen I, Huta Szkła (gmina Bielica), powiat Lida, województwo nowogródzkie. Mieszkał w Lidzie, pochodzenie rzemieślnicze, ojciec – szewc, chałupnik. Do antysowieckiej organizacji wciągnął go w grudniu 1939 r. brat Zygmunt. Brał czynny udział we wszystkich pracach organizacji, m.in. przygotowywał podpalenie parku z samochodami i czołgami. Aresztowany przebywał w śledztwie w mińskim więzieniu. Sądzony w Mińsku z 34 członkami tej organizacji w dniach 3-10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Zachodniego Specjalnego Okręgu Wojskowego. Skazany na karę śmierci bez prawa do apelacji na podstawie ustawy z 14 września 1937 r. usprawniającej sądownictwo ZSRR poprzez rozszerzenie uprawnień poszczególnych sądów. Rada Najwyższa na posiedzeniu w dniu 17 maja 1941 r. w Moskwie odmówiła skorzystania w stosunku do niego z prawa łaski. Data śmierci jest dotychczas nieznana. Najprawdopodobniej wykonanie wyroku miało miejsce przed rozpoczęciem ewakuacji więzień mińskich to jest przed dniem 24 czerwca 1941 r.

Jego biogram, ustalono również na podstawie książek: Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Konspiracja 1939-1941 w Lidzie i powiecie lidzkim” i prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

41. Zygmunt WASZNIEWSKI, syn Lucjana ur. w 1910 r. we wsi Niemen I, Huta Szkła (gmina Bielica powiat Lida województwo nowogródzkie),. Mieszkał w Lidzie przy ulicy Grażyny 33, stolarz, pochodzenie rzemieślnicze (ojciec rzemieślnik, chałupnik) piśmienny, bezpartyjny, żonaty, pseud. „Antek.” Od momentu zajęcia Kresów przez wojska sowieckie marzył o stworzeniu organizacji, która walczyłaby o odzyskanie przez Polskę niepodległości i szukał kontaktu z

pracownikami parku 5 pułku lotniczego, gdzie przed wojną pracował. W grudniu sierżant Popiel skontaktował go z „Kostkiem”, kapitanem Piotrem Dąbrowskim, emisariuszem Centrum Wileńskiego oddelegowanym do Lidy dla połączenia wszystkich organizacji działających na terenie, Lidy, Grodna, Białegostoku, Wołkowyska oraz Brześcia i podporządkowania ich Centrum Wileńskiemu, czyli Ekspozyturze Rządu RP w Paryżu. „Kostek” mianował go swoim zastępcą. Potem był również zastępcą Pawła Meysztowicza występującego pod pseud. „Rawicz”, który objął kierownictwo organizacji po aresztowaniu Dąbrowskiego. Zygmunt Waszniewski umacniał strukturę organizacji, werbował nowych członków, zdobywał broń, udzielał instrukcji szpiegowskich, opracował mapę dyslokacji jednostek wojskowych, magazynów wojskowych i hangarów lotniczych w Lidzie, zwoływał narady organizacyjne. Aresztowany w Lidzie w kwietniu 1940 r. przebywał na śledztwie w mińskim więzieniu. W dniach 3-10 marca 1941 r. był sądzony wraz z pozostałymi członkami tej organizacji przez Trybunał Wojenny Zachodniego Specjalnego Okręgu Wojskowego, przy czym skazano go na karę śmierci bez prawa do apelacji tak jak i jego brata Józefa oraz Pawła Meysztowicza (Stosowanie takich przepisów przewidywała ustawa ZSRR z 17 września 1937 r., która miała usprawnić, czyli uprościć wydawanie wyroków). Na posiedzeniu w dniu 17 maja 1941 r. Rada Najwyższa ZSRR odmówiła im prawa do łaski. Data śmierci jest dotychczas nieznana. Najprawdopodobniej jednak wyrok wykonano przed rozpoczęciem ewakuacji więzień mińskich w dniu 24 czerwca 1941 r.

Jego biogram, uzupełniono również na podstawie książek: Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Konspiracja 1939-1941 w Lidzie i powiecie lidzkim” i prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów” oraz informacji uzyskanych z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

42. NN. 14 letni chłopiec o imieniu Maniuś - harcerz z Białegostoku, zastrzelony po uwolnieniu się ewakuowanych więźniów w Czerwieni, kiedy szukał łopaty do pogrzebania zwłok.

43. NN. chłopiec o imieniu Staszek z Białegostoku, szedł w „marszu śmierci”.

44. NN. kobieta o imieniu Ewa, studentka Uniwersytetu Warszawskiego. Więziona do 24 czerwca w 1941 r. w Mińsku. Przeżyła „marsz śmierci” do Czerwieni.

45. NN. kobieta o imieniu Halina – siedziała w celi w więzieniu NKWD w Mińsku z Grażyną Lipińską. Uczestniczyła w „marszu śmierci”, podczas którego rozchorowała się i została zabrana z więzienia, prawdopodobnie w Czerwieni przez ciężarówkę, która odjechała wraz z nią i 30 innymi chorymi w nieznanym kierunku.

46. NN. kobieta o imieniu Kamila – siedziała w celi w więzieniu NKWD w Mińsku z Grażyną Lipińską. Brała udział w „marszu śmierci”.

47. NN. kobieta z Wilna „z kołdrą”. Wywieziona z Wilna do Mińska z fabryką Philipsa lub inną. Brała udział w „marszu śmierci”.

48. NN. mężczyzna o imieniu Władek – student z Warszawy zamordowany w „marszu śmierci”. Podczas marszu pomagał Zuzannie Kozodoj. W pewnym momencie podeszło do nich

dwóch funkcjonariuszy NKWD, kazali mu się położyć, a kiedy przyklęknął, przewrócili go i zastrzelili.

49. Joanna STANKIEWICZ – JANUSZCZAK, przesłuchiwana, kilkakrotnie, w czerwcu 1992 r. w Gdyni podała, że urodziła się 26 lipca 1920 r. w Lidzie, jako córka Bronisława Stankiewicza i Pauliny z Litwinowiczów. Ukończyła w Lidzie Liceum Humanistyczne im. hetm. Karola Chodkiewicza otrzymując świadectwo dojrzałości w dniu 20 maja 1939 r. W dniu 1 września 1939 r. zginął w trakcie bombardowania lotniska jej ojciec, więc jako najstarsza z rodzeństwa musiała podjąć pracę zawodową. Pracowała w magistracie Lidy. Od listopada 1939 r. członek antysowieckiej, podziemnej organizacji założonej przez Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka”. W dniu 18 maja 1940 r. w Lidzie została aresztowana przez NKWD i nazajutrz przewieziona do Baranowicz. W dniu 20 stycznia 1941 r. przewieziona została wraz z piętnastoma mężczyznami, też członkami organizacji „Lolka” do Mińska na proces przed Kolegium Wojskowym Sądu Najwyższego ZSRR, pod przewodnictwem, generała pułkownika Wasilija Ulricha, doświadczonego w pokazowych procesach politycznych. Oskarżał gen. mjr służby sprawiedliwości ZSRR - Nikołaj Afanasjew. Joannę Stankiewicz skazano na 5 lat ITŁ i 3 lata pozbawienia praw. Razem z nią osądzono 15 mężczyzn: Bogusława Wężyka, Bolesława Stankiewicza, Gambira Kurmanowicza, Macieja Wasiukiewicza, Jana Żemojtuka, Wiktora Hajdula, Wiktora Borejszo, Witolda Nikielskiego, Bronisław Nowokumskiego, Józefa Nowokumskiego, Józefa Romanowskiego, Augustyna Dorniaka, Aleksandra Wołyńca, Wacława Wołyńca i Wincentego Wołyńca. Joanna Stankiewicz – Januszczał nie załamała się ani w śledztwie, ani na rozprawie. Do dnia 24 czerwca 1941 r. przebywała w mińskim więzieniu centralnym. Gdy wojska niemieckie zbliżały się do Mińska, na rozkaz władz NKWD więźniów wyprowadzono z miasta i skierowano pieszym marszem na wschód do Czerwieni. Większość pędzonych wymordowano, bądź to w masowych egzekucjach, bądź, dlatego, że osłabieni głodem, wielomiesięcznym pobytem w zatłoczonych do niemożliwości celach lub choroby, nie mogli nadążyć za innymi więźniami i konwojem. Joanna Stankiewicz - Januszczał w dniach 24-26 czerwca 1941 r. szła w pieszym marszu ewakuacyjnym z Mińska. Przeżyła i przez linię frontu wróciła do Lidy. Z uwagi na trudności z aprowizacją w Lidzie, wyjechała na wieś, gdzie zetknęła się z AK. Zaprzysiężona 5 maja 1943 r., jako „Jaśka”, była sanitariuszką i łączniczką w oddziale „Ponurego” do lipca 1944 r. Po 17 lipca 1944 r. zmieniła pseud. na „Dżana” i działała, jako łączniczka u „Kotwicza” do jego śmierci pod Surkontami 21 sierpnia 1944 r. W sierpniu 1945 r. wyjechała z matką i rodzeństwem do PRL. Przez rok pracowała w Starostwie w Skwierzynie, w woj. gorzowskim, a jesienią 1946 przeniosła się na Wybrzeże i rozpoczęła studia na Wyższej Szkole Handlu Morskiego w Gdyni. 24 czerwca 1950 r. zawarła związek małżeński z kolegą za studiów, Leonardem Januszczałkiem. Pracowała na Wybrzeżu w instytucjach związanych z handlem morskim i żeglugą. Wydała dwie książki na temat zbrodni sowieckich i walk ludności kresowej z obu najeźdźcami: „Marsz śmierci, czyli piesza ewakuacja więźniów z Mińska do Czerwieni w dniach 24-27 czerwca 1941 r.” oraz „Dziś mówię ludziom, co mówiłam Bogu...”. Joanna Stankiewicz – Januszczał zmarła w dniu 5 września 2007 r. w Gdańsku.

Informację o losach Joanna Stankiewicz – Januszczak uzupełniła przesłuchana w charakterze świadka jej córka Ewa Trzeciak.

Na podstawie zeznań Joanny Stankiewicz - Januszczak i jej książek pt. „Marsz śmierci – ewakuacja więźniów z Mińska do Czerwieni 24-27 czerwca 1941 r.”, „Dziś mówię ludziom, co mówiłam Bogu”, „Krwawy etap”, oraz „Konspiracja 1939-1941 w Lidzie i powiecie lidzkim” ustalono, m.in. losy następujących osób:

50. Ludwik AUDYCKI, syn Jana i Malwiny z d. Minutko, ur. 25 sierpnia 1900 r. w Radoszkowicach, pow. Mołodeczno, woj. wileńskie, gdzie mieszkał. Rolnik i muzyk. Posiadał średnie wykształcenie. Od 1927 r. - burmistrz miasteczka Radoszkowice i organista w miejscowym kościele. Aresztowany w Radoszkowicach na przełomie września/października 1939 r. Zarzucano mu nacjonalizm i polską agitację wśród Białorusinów. Więziony w Mołodecznie i Mińsku. Szedł w „marszu śmierci”, lecz uratował się, jako jeden z szesnastu w trakcie masowej egzekucji więźniów z cel 91, 92 i 93, w których łącznie przebywało ok. 600 osób. Egzekucja odbyła się 5 kilometrów przed Czerwienią, przy skrzyżowaniu nazywanym „Kuklewszaja Pawarotka”. Ukrył się w stogu siana, gdzie czekał, aż do przybycia wojsk niemieckich. Po powrocie do Radoszkowicz, na początku lipca 1941 r. zastał pusty dom, bo jego rodzinę wywieziono wcześniej do Kazachstanu. W czasie okupacji niemieckiej pracował w magistracie i działał w AK, pomagając w zdobywaniu fałszywych dokumentów. Do kraju przyjechał w 1945 r. pod przybranym nazwiskiem Ludwik Michalski. W PRL mieszkał we wsi Przewóz, pow. Aleksandrów Kujawski. Od 1946 r. pracował, jako główny księgowy w spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Rogoźnie i Obornikach. Zmarł 17 lipca 1983 r. w Poznaniu. Do śmierci używał nazwiska Ludwik Michalski. Dopiero na nagrobku rodzina przywróciła mu prawdziwe nazwisko.

Jego biogram uzupełniono m.in. na podstawie relacji samego Ludwika Audyckiego i zeznań oraz relacji jego syna Jana Audyckiego.

51. Jerzy BAKŁAN, zwany „Żorzem”, syn Piotra i Karoliny, ur. 27 marca 1919 r. w Łunińcu. Mieszkał w Lidzie i tam został aresztowany w dniu 19 czerwca 1940 r., za przynależność do antysowieckiej organizacji, w której większość stanowili byli pracownicy parku 5 pułku lotniczego. Sądzony przez Specjalny Trybunał Zachodniego Okręgu Wojskowego w Mińsku w dniach 3-10 marca 1941 r. w grupie 35 osób. Skazany na karę śmierci na podstawie paragrafów 64 i 78 kk BSRR. Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR w dniu 9 maja 1941 r. karę śmierci zamieniło mu na 10 lat ITŁ i 5 lat pozbawienia praw. Przebywał w więzieniu w Mińsku do ewakuacji. Prawdopodobnie uczestniczył i przeżył „marsz śmierci”. W 1941 r. dostał się do Armii gen. Władysława Andersa i wraz z nią wyszedł z ZSRR. Pływał na statkach polskiej floty na Zachodzie. Po wojnie osiedlił się w Szkocji. Przez ostatnie lata posiadał już tylko 5% wzroku na skutek pobytu w kopalni w Magadanie. 15 października 1996 r. Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego Białorusi odmówiło mu prawa do rehabilitacji. Zmarł 28 października 1997 r.

Jego biogram uzupełniono m.in. na podstawie zeznań siostry Heleny Bakłan oraz książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „Dziś mówię ludziom, co mówiłam Bogu”.

52. Włodzimierz BOCHĘŃSKI, ur. w 1876 r., syn Jerzego i Zofii z Kulikowskich. Lekarz weterynarii, właściciel majątku Widzibór w pow. Stolin, woj. poleskie. Aresztowany przez NKWD we wrześniu 1939 r., Ponieważ pełnił funkcję powiatowego lekarza weterynarii miejscowa ludność wystosowała petycję do władz i dzięki temu został zwolniony. Jednak aresztowano go ponownie na przełomie 1939 i 1940 r. i przewieziono do Mińska, gdzie przebywał do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej. Zaginął bez śladu. Prawdopodobnie zginął w „marszu śmierci” lub w trakcie likwidacji więźniów przed ewakuacją w dniach 23 i 24 czerwca 1941 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

53. Józef BOGDANOWICZ, syn Józefa, ur. w 1909 r. w Nowej Wilejce. Ukończył technikum w Wilnie i pracował, jako tokarz w parku 5 pułku lotniczego w Lidzie. Działacz związku zawodowego pracowników parku. Należał do Obozu Zjednoczenia Narodowego (dalej OZON). W grudniu 1939 r. zwerbowany przez Zygmunta Waszniewskiego, wstąpił do antysowieckiej organizacji „Rawicza” w Lidzie. Wiosną 1940 r. został aresztowany przez NKWD w Lidzie i przewieziony do Mińska, gdzie był sądzony wraz z 34 innymi członkami organizacji przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego. Na podstawie oskarżenia z paragrafów 64 (uczestnictwo w nielegalnej organizacji), 22-70 i 76 (niezadowolenie z władzy radzieckiej) kk BSRR uznano, że Józef Bogdanowicz należał do antysowieckiej organizacji od grudnia 1939 r. Z pisma Prokuratury w Grodnie z 11 października 2000 r. nr 18/25-2000, wynika, że 10 marca 1941 r. Trybunał skazał go na karę śmierci, a Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR w dniu 9 maja 1941 r. wyrok utrzymało w mocy. Również Rada Najwyższa prośbę o ulaskawienie odrzuciła. Wyroku nie wykonano. Brał udział w ewakuacji w dniach 23 - 24 czerwca 1941 r. Został zastrzelony w trakcie „marszu śmierci”.

Jego biogram uzupełniono m.in. na podstawie zeznań Zbigniewa Charytoniuka, informacji z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

54. Marian BOGUCKI, syn Jana, ur. w 1907 r. we wsi Poddębki (powiat lidzki, woj. nowogródzkie), ślusarz, bezpartyjny, żonaty, Polak. Zwerbowany do organizacji przez Zygmunta Waszniewskiego w grudniu 1939 r. Miał zdobywać broń, udostępniał swoje mieszkanie na zebrania organizacyjne. Po aresztowaniu przebywał w mińskim więzieniu. Sądzony w dniach 3-10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego, który skazał go na karę śmierci i konfiskatę mienia, a Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego w dniu 9 maja 1941r. wyrok podtrzymało i dopiero Rada Najwyższa skorzystała z prawa łaski i zamieniła mu karę śmierci na 10 lat ITŁ, a także pozbawienie praw na następne 5 lat i konfiskatę mienia. Do 24 czerwca 1941 r., czyli wybuchu wojny sowiecko-niemieckiej przebywał w mińskim więzieniu; szedł w ewakuacyjnym „marszu śmierci” do Czerwieni. Ocalał i wrócił do kraju. Zamieszkał w Kostrzynie. W drodze powrotnej zdobył w kancelarii mińskiego więzienia swój wyrok śmierci i inne akta. Według poczynionych ustaleń nie żyje.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań Zbigniewa Charytoniuka, informacji z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

55. Wiktor BOREJSZO, syn Józefa, ur. w 1920 r. w Werenowie, syn sklepikarza, pracował, jako strażak. Przed wojną należał do organizacji „Strzelec”. W grudniu 1939 r. zwerbowany do antysowieckiej organizacji przez Bronisława Hajdula był łącznikiem wewnątrz organizacji. Aresztowany 6 lipca 1940 r. Po śledztwie w Baranowiczach 20 stycznia 1941 r. przewieziony do Mińska i 29 stycznia 1941 r. stanął wraz z czternastoma innymi członkami organizacji, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak, przed Kolegium Wojskowym Sądu Najwyższego ZSRR, urzędującym na przełomie stycznia i lutego 1941 r. na sesji wyjazdowej w Mińsku. Z paragrafów 64 i 76 kk BSRR został skazany na 8 lat ITŁ i 4 lata pozbawienia praw, czyli zesłania - według dokumentacji prokuratury - lub na pięć lat - według pamiętnika Joanny Stankiewicz. Dalszy los nieznan.

56. Michał BORKOWSKI, syn Adolfa, ur. 1890 roku, kapitan Wojska Polskiego, kupiec, członek OZON, aresztowany w marcu 1940 roku lub 15 maja 1940 roku wraz z żoną Leontyną pod zarzutem przynależności do organizacji podziemnej „Związek Patriotów Polskich”. Wraz z nim aresztowano porucznika Jana Ślusarczyka, majora Aleksandra Rippera i ziemianina Wacława Sopoćko oraz Jadwigę Taniukiewicz. Przebywał w więzieniach Lidy, Baranowicz i Mińska. Prawdopodobnie uczestniczył w „marszu śmierci” i zginął.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książek: prof. Tomasza Strzembosza pt. „Materiały z archiwum NKWD w Grodnie” oraz dr Jewgienija Gorelika pt. „Kuropaty – polski ślad”.

57. BRZOSTOWSKI o NN. imieniu, ze wsi Krypno koło Knyszyna. Członek POW. Rozstrzelany w Mińsku przed ewakuacją 24 czerwca 1941 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Leona Łajewskiego.

58. Józef CHEŁMIŃSKI, s. Franciszka i Teodory z d. Brzuchalskiej, ur. w dniu 11 września 1910 r. w Niećkowie, pod Szczuczynem Białostockim. Mieszkaniec Niećkowa. Przebywał w mińskim więzieniu do czerwca 1941 r. i szedł w ewakuacyjnym „marszu śmierci”. Przeżył i wrócił do domu. Zmarł 23 marca 1993 r. w Niećkowie.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Leona Łajewskiego.

59. Szczęsna CHROME, z domu Szyperska, córka Stanisława i Wandy z domu Sypniewskiej, herbu Ostoja, ur. w 1890 r. w majątku Wałycz koło Wąbrzeźna, która do 17 września 1939 r. przebywała w majątku Zwierganie, pow. Lida, stanowiącym własność męża Leopolda, zmarłego w 1981 r. Została aresztowana przez NKWD we wrześniu 1939 r., za rzekome posiadanie broni i przebywała w lidzkim więzieniu. W lutym 1940 r. przewieziono ją do Mińska. Przebywała w więzieniu w Mińsku do 24 czerwca 1941 r., m.in. z Różą Czartoryską. Przeżyła „marsz śmierci”. Następnie wywieziono ją do Kazachstanu, gdzie zaginęła bez wieści.

Jej biogram uzupełniono m.in. na podstawie listu i zeznań córki Grażyny Budzyńskiej, oraz książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Lista strat ziemiaństwa polskiego”.

60. Józef CZUBIŃSKI, syn Walentego, ur. w 1917 r. w Świerży, pow. chełmski, woj. lubelskie, mieszkaniec Lidy, cukiernik, kawaler, bezpartyjny, Polak. Do organizacji wstąpił w marcu 1940 r. zwerbowany przez szwagra Józefa Bogdanowicza. Aresztowany przez NKWD. Przebywał w mińskim więzieniu. Sądzony w dniach 3-10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny SZOW. Trybunał skazał go na karę śmierci, a Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR 9 maja 1941 r. wyrok utrzymało w mocy. Również Rada Najwyższa prośbę o ułaskawienie odrzuciła. W aktach brak informacji o wykonaniu wyroku, a więc prawdopodobnie został zastrzelony przed ewakuacją w dniach 23 albo 24 czerwca 1941 r. lub w jej trakcie.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań Zbigniewa Charytoniuka oraz informacji z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

61. Stefan DARMOCHWAŁ, s. Aleksandra i Stefanii ze wsi Rutki, ur. 3 marca 1918 r. w Riazaniu. Po ukończeniu średniej szkoły muzycznej zdał egzamin do Wojskowej Szkoły Muzycznej w Katowicach. Dyplom otrzymał w 1938 r. i znalazł się w Orkiestrze Reprezentacyjnej Batalionu Stołecznego. Po wybuchu wojny pełnił służbę w swoim batalionie aż do poddania Warszawy. Wrócił do domu. Utworzył w sowieckim klubie chór, który odnosił sukcesy. Dnia 7 lutego 1940 r. NKWD aresztowało jego i 4 kolegów pod zarzutem przynależności do ZWZ. Przetrzymano ich w Jedwabnem, w piwnicy, a po dwóch dniach przewieziono do Białegostoku. Następnie przetransportowano ich do Mińska. Umieszczono go w celi nr 18, w której na 22 mężczyzn było dwóch wojskowych: kapitan II Oddziału z Wilna i porucznik Korpusu Ochrony Pogranicza (dalej KOP). Oficerów tych zabrano z celi w lutym 1940 r. W więzieniu był torturowany. W Mińsku pozostawał do ewakuacji osadzonych w dniu 24 czerwca 1941 r. Wyprowadzono go z więzienia w kolumnie kilkuset więźniów. Z uwagi na szybkie posuwanie się Niemców, marsz zakończył się już w Czerwieni. Uratował się, kiedy konwojenci kazali prowadzonym uciekać, a potem zaczęli do nich strzelać. Udało mu się uciec w trakcie tej egzekucji, wraz z kilkoma innymi uczestnikami marszu, m.in. ze Stanisławem Mayem. Ponad dwa tygodnie wędrował do Białegostoku, gdzie potem zamieszkał. W 2000 r. przeniósł się do syna do Chojnic. Zmarł w dniu 14 października 2001 r. w Chojnicach.

Jego biogram uzupełniono na podstawie jego osobistej relacji, zeznań synów Jerzego i Ryszarda Darmochwałów oraz relacji Janiny Badochy.

62. DAUKSZEWICZ o NN. imieniu, ziemianin z Kresów. W czerwcu 1941 r. przebywał w więzieniu w Mińsku. Szedł i zginął w „marszu śmierci” z Mińska do Czerwieni.

63. Jerzy DAWIDOWSKI, młody prawnik z Wilna. W czerwcu 1941 r. przebywał w więzieniu w Mińsku. Szedł w „marszu śmierci” z Mińska do Czerwieni. Uratował się, lecz stracił rękę. Był w Armii gen. Władysława Andersa. Wrócił do kraju.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Janiny Badochy.

64. Piotr Paweł DĄBROWSKI, syn Adama i Anny z domu Bogdan, ur. w 1894 roku. Żonaty, ojciec 2 dzieci. Kapitan WP. Z wojskiem był związany od 1915 roku. Najpierw w wojsku

carskim, jako młodszy oficer, potem w legionach. W II RP służył w 82 pułku piechoty w twierdzy Brześć, w 41 pułku piechoty Suwałki i w KOP w Sejnach. W 1938 roku przeniesiony do rezerwy, w 1939 roku zmobilizowany, oczekiwał przydziału w Wilnie. Był jednym z organizatorów Wileńskiego Centrum Organizacji Podziemnych. Centrum miało być oparte na systemie POW, ale zostało przekształcone w Ekspozyturę Rządu Polskiego w Wilnie. Piotr Dąbrowski podjął się roli emisariusza Ekspozytury na Białorusi Zachodniej, z centrum w Lidzie, gdzie zamieszkał. Powołał do życia antysowiecką organizację, której trzon stanowili pracownicy parku 5 pułku lotniczego. Został zatrzymany w Raduniu 31 stycznia 1940 r. W areszcie w Raduniu przebywał do 11 lutego 1940. Śledztwo w tej sprawie, o nr 55 481, zakończono w dniu 8 maja 1940 r. i sprawę skierowano do rozpatrzenia przez sąd. Więziono go w Wołożynie, Grodzie i Mińsku. 29 kwietnia 1940 r. wpłynęły do śledztwa nowe materiały sugerujące, że był kierownikiem powstańczych organizacji na Białorusi Zachodniej. W trakcie ponownego śledztwa przyznał się, że stał na czele organizacji antysowieckich w Lidzie, Grodzie, Białymstoku i Wołożynie. Kilkakrotnie przedłużano mu okres zatrzymania. Sądzony przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSSR na sesji wyjazdowej w Mińsku w dniu 2 lutego 1941 r. Skazany na karę śmierci. Prośbę o ułaskawienie Rada Najwyższa ZSSR odrzuciła w dniu 15 lutego 1941 r. Prawdopodobnie został rozstrzelany w Mińsku w dniu 17 lub 18 lutego 1941 r.

65. Halina DRUCKA-PODBEREZKA, córka Bronisława, ur. w 1922 r. w Nowogródku. Aresztowana we wrześniu 1940 r., przebywała w więzieniu baranowickim do 7 stycznia 1941 r., a następnie w mińskim. Sądzona w Mińsku 28 maja 1941 r. Przeżyła „marsz śmierci”, wróciła do Wilna. Była łączniczką o pseud. „Księżniczka” w oddziale konnym „Nieczaja”. Aresztowana przez Niemców w akcji „Herman”, w Puszczy Nalibockiej w lipcu 1943 r. Powieszona w Rudni Nalibockiej koło Derewna. Przed egzekucją krzyknęła - „Jeszcze Polska nie zginęła!”.

66. Alicja DMUCHOWSKA-SKOWRONEK, c. Józefa i Barbary, ur. 26 lutego 1919 r. Zesłana ze Lwowa do Kazachstanu. Uciekła do Mińska z kołchozu Klary Zetkin i tu została aresztowana, 15 września 1940 r. Przebywała w centralnym więzieniu mińskim, cela 161, do 4 czerwca 1941 r., m.in. z Joanną Januszczak – Stankiewicz oraz Haliną Drucką - Podberezką. Skazana na 6 lat ITŁ, za czyny z art. 54 i 76 kk BSRR, została wywieziona do obozu k. Archangielska, skąd, po amnestii we wrześniu 1941 r., dostała się do armii gen. Władysława Andersa. Do Warszawy wróciła, po pobycie w Anglii, w 1946 r. Była dziennikarką „Życia Warszawy”. Zmarła w dniu 23 stycznia 2010 r.

Jej biogram uzupełniono na podstawie zeznań syna Janusza Dmuchowskiego i dostarczonych przez niego dokumentów, wraz z jej osobistą relacją.

67. Augustyn DORNIAK, s. Wiktora, z Werenowa koło Lidy, ur. w 1910 r., na stacji Koszaki, pow. Wileńsko-trocki, syn Wiktora. W WP służył w stopniu kaprała. Ojciec ślusarz. Członek antysowieckiej organizacji „Lolka”, w której był kierownikiem „piątki” Aresztowany 6 lipca 1940 r., jako członek kontrrewolucyjnej, powstańczej organizacji w Werenowie. Nr sprawy śledczej 76 822. Więziony w Baranowiczach i Mińsku, gdzie w dniu 29 stycznia 1941 r. osądziło go

Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR i skazało na rozstrzelanie. Rada Najwyższa prośbę o ułaskawienie odrzuciła. Prawdopodobnie rozstrzelany wraz z pozostałymi skazanymi w dniu 17 lutego 1941 r. w Mińsku.

68. Bronisław FINFANDO, z Rajgrodu, we wsi Kozłówka, gm. Belda, ur. około 1910 r. Szedł w „marszu śmierci”. Prawdopodobnie zginął w jego trakcie.

Informacja na podstawie relacji Kazimierza Królikowskiego.

69. Konstanty FIRKO, syn Kazimierza, ur. w 1913 r. we wsi Małe Konguny, pow. oszmiański woj. wileński, mieszkaniec Lidy. Tokarz, bezpartyjny, żonaty. Do organizacji antysowieckiej zwerbował go w styczniu 1940 r. Zygmunt Waszniewski. Firko zdobywał broń dla organizacji, ustalał liczbę samolotów na lotnisku w Lidzie. Sądzony w dniach 3 - 10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego. Trybunał skazał go na karę śmierci, a Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR w dniu 9 maja 1941 r. wyrok utrzymało w mocy. Również Rada Najwyższa prośbę o ułaskawienie odrzuciła. W aktach brak informacji o wykonaniu wyroku, a więc prawdopodobnie został zastrzelony przed ewakuacją w dniach 23 albo 24 czerwca 1941 r., lub w jej trakcie.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji uzyskanych z Centrum Analityczno- Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA i książek Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „ Marsz śmierci”. „Konspiracja 1939-41 w Lidzie i powiecie lidzkim”.

70. Helena FOMINA, córka Nikanora, ur. w 1907 r. w Grodnie, mieszkanka Lidy, bez zawodu, panna. Do organizacji antysowieckiej w Lidzie została zwerbowana przez Zygmunta Waszniewskiego w marcu 1940 r. W chwili aresztowania Helena była matką kilkumiesięcznej Beaty. Sądzona w dniach 3 -10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego. Trybunał skazał ją na karę śmierci 10 marca 1941 r. (Wyrok nr 0023). Ułaskawiona przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR w dniu 9 maja 1941 r., z tym, że karę śmierci zamieniono jej na 10 lat ITŁ i 5 lat zesłania, do dnia 24 czerwca 1941 r. przebywała w III bloku więzienia Centralnego w Mińsku, w celi nr 172. Szła w „marszu śmierci”, lecz po drodze została zabrana na samochód i ślad po niej zaginął. Do kraju nie wróciła.

Jej biogram uzupełniono m.in. na podstawie zeznań Janiny Badochy, informacji uzyskanych z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

71. GIEREJCZYK o NN. imieniu – szewc z Jedwabnego. Przebywał w czerwcu 1941 r. w więzieniu w Mińsku i szedł w „marszu śmierci”. Dalszy los nieznany.

72. Konstanty GIERŻYDOWICZ, syn Józefa i Julii, ur. 30 maja 1909 r. w Mińsku. Ojciec, katolik, pochodzenia litewskiego. Aresztowany został 31 grudnia 1940 r. na podstawie fikcyjnego oskarżenia - za niedociągnięcia gospodarcze. Wcześniej aresztowano jego trzech starszych braci. W dniu 19 czerwca 1941 r. skazano go na 6 lat pobytu w ITŁ. Nie trafił do obozu. Szedł w „marszu śmierci” i przeżył.

73. Iwona GRABOWSKA z Białegostoku, więziona w mińskim więzieniu centralnym, między innymi w bloku nr III, zwanym „Koniusznia”, czyli stajnia, w celi nr 46, w której przebywała w maju 1941 r. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła.

74. Franciszek GRĄDZKI z Rutek koło Radziłowa. Komendant ZWZ. Sądzony z Darmochwałem. Kara śmierci. Rozstrzelany w Mińsku w dniu 4 kwietnia 1941 r.

75. Zygmunt GRODZKI z Wygody pod Łomżą, przebywał w mińskim więzieniu i szedł w „marszu śmierci” do Czerwieni. Dalszy los nieznan.

Informacja na podstawie zeznań Janiny Badochy.

76. GRUNAU o NN. imieniu, Niemiec z pochodzenia z Taurogów. Szedł w „marszu śmierci”. Uratował się z egzekucji pod Czerwienią razem z Janem Buczyńskim.

77. Wiktor HAJDUL, syn Macieja, ur. w 1915 r. w Werenowie koło Lidy. Przed wojną członek organizacji „Strzelec”, z Werenowa. Były podoficer WP – kapral. Zwerbowany przez „Lolka”, czyli Kleofasa Piaseckiego, należał do jego antysowieckiej organizacji, gdzie pełnił rolę kasjera. Aresztowany w czerwcu 1940 r. przeszedł ciężkie śledztwo w Baranowiczach. Następnie wraz z całą grupą, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak, przewieziony do Mińska. Sądziło ich w dniu 29 stycznia 1941 r. Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR, na sesji wyjazdowej w Mińsku. Skazany na karę śmierci, wraz z 10 współoskarżonymi. Jako jedyny został ułaskawiony przez Radę Najwyższą ZSRR w dniu 15 lutego 1941 r. Karę śmierci zamieniono mu na 10 lat ITŁ. Do wybuchu wojny sowiecko-niemieckiej pozostawał w Mińsku i wziął udział w „marszu śmierci” do Czerwieni. Cudem ocalał z masakry. Wrócił do Werenowa i włączył się do działalności AK, pod pseud. „Jadzia”. Wraz siostrą Marią, która miała zakład fotograficzny - produkowali fałszywe dokumenty dla AK. Ponownie aresztowany w lipcu 1944 r., tym razem za działalność w AK, znów został skazany na karę śmierci i ułaskawiony. Karę śmierci zamieniono mu na 10 lat ITŁ. Spędził 10 lat w łagrze. Zmarł na zesłaniu w Piskunowce, w Krasnojarskim Kraju w 1955 r.

Jego biogram uzupełniła relacja siostry Marii Hajdul.

78. Janina JABŁOŃSKA z d. Świderska, c. Aleksandra i Zofii z d. Kosiorek, ur. w dniu 29 kwietnia 1938 r. Przebywała wraz z matką Zofią Świderską w więzieniu mińskim w celi nr 38, do dnia 24 czerwca 1941 r. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i przeżyła. Zmarła w dniu 23 lutego 2008 r. w Łomży.

Jej biogram uzupełniono na podstawie zeznań Kazimiery Orzechowskiej-Chylińskiej i relacji Kazimierza Królikowskiego.

79. Stanisław JAKUĆ z Rajgrodu. Przebywał w mińskim więzieniu do ewakuacji w dniu 24 czerwca 1941 r. Przeżył „marsz śmierci” do Czerwieni.

Informacja na podstawie relacji Kazimierza Królikowskiego.

80. Czesław JANISZEWSKI, kierownik szkoły w Tajnie Starym, członek POW na terenie obwodu szczuczyńskiego, a potem organizacji, która nosiła nazwę Polska Armia Wyzwolenia (PAW), a jej pierwszym komendantem był Czesław Janiszewski. Aresztowany w dniu 22 lipca 1940 r. w Tajnie Starym razem z Henrykiem Kizinkiewiczem, Piotrem Obiedzińskim,

Piotrem Rosłanowskim, Antonim Maziukiem, Antonim Mazurkiewiczem i Czesławem Czarneckim, za działalność w organizacjach antysowieckich. Wydał ich Rosjanom leśniczy - Henryk Czapliński. Przebywał w Mińsku, z więzienia już nie wrócił.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań Marianny Szczęsnej, oraz zeznań i relacji Tadeusza Kisielewskiego.

81. Antoni JANUSZAJTIS, s. Konstantego i Marii, ur. w 1900 r. Był młodszym bratem generała Mariana Januszajtisa. Legionista, osadnik wojskowy, porucznik. We wrześniu 1939 r. mieszkał w Mołodecznie. Działał w konspiracji. W czasie aresztowania przez NKWD, uderzony kolbą w głowę, co spowodowało trwały ubytek kości czaszki. Trafił do więzienia w Mińsku gdzie przebywał do ewakuacji w czerwcu 1941 r. Szedł w „marszu śmierci”. Uratował się z egzekucji na uroczysku Cegielnia w ok. Czerwieni. Potem ponownie został aresztowany za działalność AK w 1944 r. i wywieziony na Syberię Wrócił z łagrów do Polski w 1957 r. i wyjechał do Anglii, gdzie znalazła się jego rodzina. Zmarł w Londynie w 1959 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań bratanka Andrzeja Januszajtisa.

82. Wilhelmina JASTRZĘBSKA, więziona w Mińsku. Styczeń 1941 r. spędziła w celi 38 bloku głównego, a potem została przeniesiona do celi 164 w bloku nr 3, gdzie przebywała prawdopodobnie do czerwca 1941 r. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła, gdyż brak informacji o jej dalszych losach.

83. Leon JASZCZUKOWSKI, s. Jana, ur. 3 marca 1894 r. w Tucznie, w pow. rówieńskim, woj. nowogródzkie, żonaty, ojciec 1 dziecka. Brał udział w wojnie polsko – bolszewickiej w 1920 r. Kapitan placówki wywiadowczej w Stołpcach. Aresztowany 2 listopada 1940 r. Przywieziony do Mińska transportem nr 395/118. Wraz z nim przywieziono z Juchnowa pięciu innych oficerów. Od lutego 1941 r. przebywał w więzieniu w Mińsku. Sprawa przekazana do rozpatrzenia przez kolegium OSO NKWD. Skazany na karę śmierci, za czyny z art. 68 a i 74 kk BSRR, wyrokiem Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku z dnia 26 kwietnia 1941 r., zamienioną w wyniku apelacji przez Prezydium Rady na 15 lat pozbawienia wolności i 5 lat pozbawienia praw. W śledztwie nie uzyskano pewnych informacji o dalszych losach i śmierci pokrzywdzonego. Prawdopodobnie rozstrzelany w jeszcze przed ewakuacją w dniach 23-24 czerwca 1941 r. lub w trakcie „marszu śmierci”.

Jego biogram uzupełniono na podstawie materiałów archiwalnych o sygn. IPN BU 186/87.

84. Kazimiera JAWORSKA, pseud. „Haga”. Referentka Dowództwa Okręgu Korpusu Nr III Grodno. Poznała się z Joanną Stankiewicz - Januszczak w baranowickim więzieniu. Od 21 do 25 stycznia 1941 r. przebywały razem w celi 174, w III bloku centralnego więzienia mińskiego. Po wywiezieniu w głąb Rosji, trafiła do Armii gen. Władysława Andersa. Zmarła w Kanadzie w Domu Kombatanta.

Relacja Kazimiery Jaworskiej znajduje się w Archiwum Zarządu Głównego Związku „Sybiraków” i w Archiwum Wschodnim Ośrodka Karta. Wymieniona jest też w artykule Waldemara

Monkiewicza w „Kurierze Podlaskiego” z 1990 r. pt. „Białostocczanie w marszu śmierci – Mord NKWD pod Czerwienią”.

85. Waclaw KŁYSZEJKO, s. Ignacego, ur. w 1907 r. w Lidzie, mieszkańca Lidy w woj. nowogródzkim, robotnika niewykwalifikowanego, żonatego. Członkiem antysowieckiej organizacji podziemnej został za namową Konstantego Firko, w marcu 1940 r. Jego zadaniem było werbowanie nowych członków. Zadania nie wykonał, ponieważ nie chciał należeć do organizacji. Został aresztowany 16 maja 1940 r. i przebywał w mińskim więzieniu. Sądzony w dniach 3-10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego, który skazał go na 10 lat pobytu w ITŁ i na konfiskatę mienia osobistego oraz na dalsze 5 lat pozbawienia praw. Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego na posiedzeniu w dniu 9 maja 1941 r. wyrok podtrzymało. Wg ustaleń śledztwa uczestniczył w marszu śmierci, po ewakuacji mińskich więzień w dniach 23-24 czerwca 1941 r. Potwierdza to przesłuchany syn pokrzywdzonego Eugeniusz Kłyszejko, który podał, że ojciec uczestniczył w dwóch marszach śmierci, w trakcie, których ginęły setki ludzi z wycieńczenia i na skutek zastrzelenia przez konwojentów z NKWD. Potem Waclaw Kłyszejko uciekł z jakiegoś więzienia po bombardowaniu. Eugeniusz Kłyszejko nie zna jednak szczegółów tych zdarzeń. Waclaw Kłyszejko był represjonowany przez NKWD również w latach 1943-1945. Po wojnie w 1947 r. pokrzywdzony z rodziną wyjechali do Słupska. Waclaw Kłyszejko zmarł w 1996 r. w Słupsku.

Jego biogram uzupełniono m.in. na podstawie zeznań synów Eugeniusza i Andrzeja Kłyszejko, córek Heleny Kieszkiewicz i Sabiny Kłyszejko oraz informacji uzyskanych z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

86. Aleksander KULBABIŃSKI z pow. Wysokie Mazowieckie, woj. białostockie. Przed wojną poborca podatkowy, rolnik. Aresztowany w kwietniu 1940 r. Początkowo przebywał w Białymstoku. Potem do czerwca 1941 r. więziony w Mińsku. Przebywał w karcerze w b. ciężkich warunkach (betonowa podłoga, kapiąca woda). Szedł w „marszu śmierci”. Nie mógł iść, z powodu choroby. Nieśli go koledzy, aż w końcu, na jego prośbę, położyli go w miejscu gdzie leżały zwłoki wielu osób. Tak przeżył, leżąc wśród trupów pomordowanych uczestników marszu. Pieszko wracał do domu. Po powrocie działał w AK. Ponownie aresztowany w 1944 r., przebywał w obozie jenieckim w Riazaniu koło Moskwy do 1948. Wrócił do kraju. Zmarł w 1978 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Leona Łajewskiego.

87. Jadwiga LICHWIEROWICZ c. Waleriana i Anny, ur. 20 lutego 1932 r. w Żołudku, mieszkanka Lidy, działaczka organizacji kościelnych, aresztowana 19 maja 1940 r. Przebywała w Mińsku w bloku nr III w celi nr 154. Wg. PESEL – Jadwiga Fidler z d. Lichwierowicz. Zmarła 25 grudnia 2004 r. w Zawadach.

88. Bolesław KOSSOWSKI, syn Leona i Michaliny, ur. w 1913 r. w Poznaniu, nauczyciel ze wsi Downary woj. białostockie, podoficer WP. Aresztowany we wrześniu 1940 r. Więziony w Mińsku. Skazany na karę śmierci przez TW ZSOW. Współwięzień z Mińska, który

podał nazwisko Bałdyga, przyniósł żonie Bolesława Kossowskiego chusteczkę na dowód, że byli razem w więzieniu. Prawdopodobnie, rozstrzelany w Mińsku tuż przed ewakuacją.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji przekazanych przez Jerzego Pankiewicza.

89. Kazimierz KRÓLIKOWSKI, ur. 29 listopada 1909 r., syn Leopolda i Anny z domu Kapła. Przed wojną prowadził warsztat szewski w Rajgrodzie, gdzie był pluton strażnicy granicznej, w którym był podoficerem. W 1939 r. zorganizował grupę konspiracyjną i był jej komendantem. Kiedy, wiosną 1940 r., członkowie grupy wrzucili bombę na zabawę taneczną w Rajgrodzie został aresztowany, wraz z 50 innymi osobami. Więziony początkowo w Grajewie, gdzie był torturowany a potem w Łomży, Białymstoku i na końcu w Mińsku. Najpierw był w więzieniu NKWD, tzw. „amerykance”, a potem w więzieniu centralnym. Stamtąd ewakuowano go w dniach 23-24 czerwca 1941 r., kiedy Niemcy zbombardowali budynki więzienne, m.in. niszcząc Kancelarię. Początkowo mieli być przewożeni koleją, ale stacja była też zbombardowana i zniszczona. Uczestniczył w „marszu śmierci” i przeżył. Uciekł już z Czerwieni i wrócił do Rajrodu. Po powrocie działał w AK. Po wojnie nadal mieszkał w Rajgrodzie, gdzie zmarł w dniu 18 lipca 2000 r.

Kazimierz Królikowski złożył relację ustną o opisanych powyżej przeżyciach w sierpniu 1995 r. Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań syna Tadeusza Królikowskiego

90. Jan KULESZEWSKI ze wsi Kossaki. Więziony w Mińsku, przeżył „marsz śmierci”. Zmarł przed 1992 rokiem.

91. Gambir KURMANOWICZ, syn Tamerlana, ur. w 1920 r. w Nowogródku, Tatar z pochodzenia. Uczeń gimnazjum w Baranowiczach. Uczestnik antysowieckiej organizacji Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka”, jako zastępca kierownika okręgu baranowickiego. Organizacji tej NKWD nadało kryptonim „Komisariat Rządu Wschodnich Ziem Rzeczypospolitej”. Zwerbował do niej krewnych Tatarów. W dniu 23 kwietnia 1940 r. agent NKWD „Kołos” [„Kłos”] powiadomił Główny Oddział NKWD w Baranowiczach, o konspiracyjnych spotkaniach w mieszkaniu Gambira Kurmanowicza. W konsekwencji został aresztowany. Przetrzymany był do 20 stycznia 1941 r., w więzieniu w Baranowiczach. Następnie Kurmanowicza, wraz z całą grupą konspiratorów, m.in. z Joanną Stankiewicz - Januszczak, przewieziono do Mińska. Sądziło ich, w dniu 29 stycznia 1941 r., Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku. Oskarżał prokurator Andriej Afanasjew. Z grupy 16 osób jedną przekazano do osądzenia przez OSO NKWD, jedenaście skazano na karę śmierci, jedną skazano na 5 lat ITŁ, a trzy na 8 lat ITŁ oraz 3 i 5 lat pozbawienia praw. Jednego skazanego na karę śmierci ulaskawiono 15 lutego 1941 r., a na pozostałych dziesięciu – w tym na Kurmanowiczu - wyrok wykonano 17 lutego 1941 r. Na pytanie sędziego Wasilija Ulricha, cyt.: *„jak Tatar zamiast być szczęśliwym, że znalazł się w tak cudownym kraju jak Związek Radziecki, mógł związać się z polską organizacją antysowiecką?”*, Gambir Kurmanowicz w ostatnim słowie oświadczył, że *„Po tatarsku zna tylko kilka słów. Natomiast tak jak jego ojciec mówi tylko po polsku i czuje się Polakiem”*. Prawdopodobnie pochowany został w Kuropatach.

92. Benedykta LACH, córka Rafała, ur. w 1907 r., mieszkanka zaścianka Brahy, pow. Wołożyn, woj. nowogródzkie, członek organizacji Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka”. Aresztowana jesienią 1940 r., przebywała w baranowickim więzieniu do czerwca 1941 r. Potem miała wrócić do domu. Jednak poszukiwania jej po wojnie w Polsce nie dały rezultatów.

93. Leon ŁAJEWSKI z Rajgrodu, s. Aleksandra i Anny z d. Merskiej. Urodzony 28 marca 1921 r. w Ciemnoszyjach koło Grajewa. Prowadził gospodarstwo rolne. Zatrzymany został w Ciemnoszyjach, osadzony w Augustowie, Wywieziono go do więzienia mińskiego, przebywał tam do 23/24 czerwca 1941 r. Przeżył „marsz śmierci”, kiedy konwojenci z NKWD uciekli przed Niemcami. Po wojnie mieszkał w Białymstoku, gdzie zmarł 26 sierpnia 1998 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie osobistej relacji oraz zeznań syna Janusza Łajewskiego i Kazimiery Chilińskiej.

94. Jan MACIOROWSKI z miejscowości Białogrądy koło Osowca. Przebywał w mińskim więzieniu, szedł w „marszu śmierci”. W trakcie egzekucji za Czerwienią był ranny, lecz przeżył i wrócił do domu. Zginął w 1942 r.

95. Józef MACIOROWSKI, kuzyn Jana z Białogrądy, koło Osowca i Downar, woj. białostockie. Kowal z Wąsosza, ur. w 1910 lub 1912 r. Przebywał w mińskim więzieniu i w szpitalu więziennym był świadkiem śmierci płk. Jerzego Dombrowskiego w dniu 24 czerwca 1941 r. Szedł w „marszu śmierci”. Przeżył i wrócił do domu. Zmarł przed 1992 rokiem.

96. Józef MANTEUFFEL, ur. 24 maja 1870 r., baron, oficer 10 pułku ułanów. Pułkownik w stanie spoczynku, lekarz medycyny. Zmarł w celi więzienia centralnego w Mińsku, gdzie przebywał m.in. z Michałem Łukaszewiczem. Wcześniej był osadzony w celi sąsiadującej z celą Joanny Stankiewicz - Januszczak.

Jego biogram uzupełniono również na podstawie relacji Michała Łukaszewicza.

97. Zygmunt MARCULEWICZ, syn Dominika ur. w 1906 r. we wsi Stigale, pow. lidzki, woj. nowogródzkie, stolarz, żonaty, Polak. Żołnierz WP – plutonowy. Członkiem organizacji antysowieckiej został za namową Konstantego Firko w styczniu 1940 r. Aresztowany w dniu 16 maja 1940 r. w Ogrodnikach (pow. Lida), przebywał w mińskim więzieniu. Sądzony w dniach 3-10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego. Trybunał skazał go na 10 lat pobytu w ITŁ i na konfiskatę mienia osobistego oraz 5 lat pozbawienia praw. Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego na posiedzeniu w dniu 9 maja 1941 wyrok podtrzymało. Uczestniczył w marszu śmierci. Podczas egzekucji upadł na ziemię i przeżył, pod zwałami trupów. Powrócił, po kilku dniach ukrywania się. Po wojnie osiadł w Gorzowie Wlkp., gdzie zmarł w 1988 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań córki Elwiry Lutnik oraz informacji uzyskanych z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

98. Antoni MAZURKIEWICZ, ur. ok. 1900 r., rolnik z Tajna Starego. Aresztowany w dniu 22 lipca 1940 r. w Tajnie Starym razem z Henrykiem Kizinkiewiczem Piotrem Obiedzińskim, Rosłanowskim, Antonim Maziukiem i Czesławem Czarneckim, za działalność w organizacjach

antysowieckich. Wydał ich Rosjanom leśniczy - Henryk Czaplński. Przewieziony do Mińska. Przebywał w więzieniu centralnym, z którego już nie wrócił. Uczestniczył w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął w egzekucji na uroczysku Cegielnia, za Czerwień.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań Marianny Szczęsnej oraz zeznań i relacji Tadeusza Kisielewskiego.

99. Katarzyna MICHNIUK. Zamieszkała we wsi Wielki Las, poczta Lenin. Brała udział w pieszej ewakuacji z Mińska. Przeżyła. Dalszy los nieznany.

100. Adolf MILUSZ syn Aleksandra ur. W 1910 r. we wsi Soliszki, pow. lidzki woj. nowogródzkie, agronom, przed wojną należał do Stronnictwa Ludowego. Polak. Do konspiracji zwerbował go w grudniu 1939 r. kurier Wileńskiego Centrum Narodowej Organizacji Wojskowej (dalej NOW). Był koordynatorem organizacji w powiecie lidzkim i łącznikiem z Wilnem. Miał werbować nowych członków spośród osadników, pracowników leśnictwa i oficerów byłego Wojska Polskiego. Aresztowany przez NKWD w Lidzie, sądzony w Mińsku wraz z 34 innymi członkami organizacji przez Wojenny Trybunał Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego w dniach 3-10 marca 1941 r. Oskarżony na podstawie paragrafów 64 i 76 kk BSRR, został skazany na karę śmierci i konfiskatę mienia. Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR wyrok utrzymało w mocy w dniu 9 maja 1941 r., Rada Najwyższa ZSRR, w jego przypadku z prawa łaski w dniu 17 maja 1941 r. nie skorzystała. Dostał 10 lat pobytu w ITŁ i pięć lat pozbawienia praw, czyli tzw. „zsyłki”. Dalszy los nieznany.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji z Centrum Analityczno - Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Białorusi za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

101. Jan MISZCZAK, syn Jana, ur. w 1914 r. w Dratowie pow. lubartowski woj. lubelskie, mieszkaniec Lidy, kierowca. W Wojsku Polskim służył w latach 1937-1939 w stopniu kaprała, w 5 pułku lotniczym. Od 1939 r. pracował w parku 5 pułku lotniczego w Lidzie. Do organizacji antysowieckiej zwerbował go Konstanty Firko w lutym 1940 r. Aresztowany przez NKWD pod koniec lutego 1940 r. przebywał w mińskim więzieniu. Sądzony w dniach 3-10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego, który skazał go na karę śmierci, a Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR 9 maja 1941 r. wyrok utrzymało w mocy. Również Rada Najwyższa prośbę o ułaskawienie odrzuciła w dniu 17 maja 1941 r. Brak informacji o wykonaniu wyroku, a więc prawdopodobnie został zastrzelony przed ewakuacją w dniach 23 albo 24 czerwca 1941 r., lub w jej trakcie.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań Zbigniewa Charytoniuka i informacji uzyskanych z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA oraz książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „ Marsz śmierci”, „Konspiracja 1939-41 w Lidzie i powiecie lidzkim”.

102. Franciszek NIEDŹWIEDZKI z Rajgrodu. Przebywał w mińskim więzieniu do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 r. Uratował się z „marszu śmierci” i wrócił do domu.

Informacja na podstawie relacji Jana Jankowskiego.

103. Witold NIKIELSKI, syn Michała, z chutoru Werenówka, pow. Lida, woj. nowogródzkie. Aresztowany 7 lipca 1940 r. za przynależność do antysowieckiej organizacji, Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka”. Był zastępcą komendanta. Do 20 stycznia 1941 r. więziony w Baranowiczach. 21 stycznia 1941 r. wywieziony na proces do Mińska. Ich piętnastoosobową grupę, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak, sądziło Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku 29 stycznia 1941 r. Skazany na karę śmierci, prawdopodobnie rozstrzelany 17 lutego 1941 r. w Mińsku i pochowany w Kuropatach.

104. Bronisław NOWOKUMSKI, syn Mieczysława, mieszkaniec Werenowa pow. Lida, woj. nowogródzkie. Aresztowany 7 lipca 1940 r. za przynależność do antysowieckiej organizacji, Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka”, gdzie był zastępcą komendanta. Do 20 stycznia 1941 r. więziony w Baranowiczach. 21 stycznia 1941 r. wywieziony na proces do Mińska. Ich piętnastoosobową grupę, m.in. z Joanną Stankiewicz - Januszczak, sądziło Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku 29 stycznia 1941 r. Przewodniczył mu generał-pułkownik Wasilij Ulrich. Skazany został na karę śmierci. Prawdopodobnie rozstrzelany został wraz z pozostałymi skazanymi w dniu 17 lutego 1941 r. w Mińsku.

105. Maria Wanda NOWOTARSKA – ROMANOWICZ, c. Jana i Kazimiery, ur. w dniu 7 lutego 1921 r. w Krakowie. Studentka Instytutu Pedagogicznego w Pińsku. Od 1940 r. należała do Polskiej Organizacji Wojskowej, a następnie do ZWZ. Aresztowana w dniu 25 marca 1940 r. w Pińsku. W maju 1940 r. przewieziona do więzienia w Mińsku. Sądzona w Mińsku w dniu 25 stycznia 1941 r. i skazana na 8 lat ITŁ za „przynależność do nielegalnej organizacji wojskowej” z art. 58 kk BSRR. Przebywała w więzieniu centralnym do końca stycznia 1941 r. w 40-osobowej celi nr 154. Potem przewieziono ją do obozu pracy w Marlińsku, a potem do Berikulu, gdzie przebywała do końca sierpnia 1941 r., kiedy zwolniono ją na mocy amnestii. Przeżyła łagry i do końca wojny przebywała w Kazachstanie z wywiezioną tam wcześniej rodziną. W 1946 r. wróciła do kraju i osiedliła się w Poznaniu, gdzie zmarła w dniu 24 listopada 2005 r.

Maria Wanda Nowotarska – Romanowicz została przesłuchana w dniu 15 lipca 1993 r. w Poznaniu.

106. Józef NOWOKUMSKI, syn Mieczysława, ur. w 1917 r. w Połocku BSRR. Od r. 1929 do 1932 aktywny członek organizacji „Strzelec”. Pracował, jako telegrafista poczty w Werenowie, gdzie mieszkał. Pochodził z urzędniczej rodziny. Był wrogo nastawiony do władzy sowieckiej. W 1940 r. wstąpił do antysowieckiej organizacji Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka”. Aresztowany 7 lipca 1940 r. Więziony w baranowickim więzieniu do 20 stycznia 1941 r., potem przewieziony do Mińska na proces. Sądzony z grupą piętnastu osób, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak, przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku 29 stycznia 1941 r. Przewodniczył mu generał-pułkownik Wasilij Ullrich h. Skazany na 8 lat ITŁ i 4 lata pozbawienia praw. Dalszy los nieznan.

Jego biogram uzupełniły relacje córki i wnuczka, a nadto materiały z Prokuratury w Grodnie i Mińsku.

107. Stanisław ORŁOWSKI, syn Wincentego, ur. w 1909 r. w Rakowie, pow. mołodecki, woj. wileńskie, mieszkaniec Lidy, mechanik, bezpartyjny, kawaler, Polak. Do organizacji nie należał, lecz wiedział o jej istnieniu i nie doniósł władzom sowieckim. Aresztowany 16 maja 1940 r., przebywał w mińskim więzieniu. Sądzony w dniach 3-10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego. Trybunał skazał go na 10 lat pobytu w ITŁ i na konfiskatę mienia osobistego oraz na dalsze 3 lata zesłania. Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego na posiedzeniu w dniu 9 maja 1941 wyrok podtrzymało. Dalszy los nieznany.

Jego biogram uzupełniły zeznania Zbigniewa Charytoniuka, informacje z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś uzyskane za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

108. Jan PAWŁOWSKI, piekarz ze Szczuczyna Nowogródzkiego. Brał udział w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął.

Informacja na podstawie relacji Leona Łajewskiego.

109. Janusz (Jonas) PETRUITIS, z Wilna. Litwin z pochodzenia. Przebywał w więzieniu w Mińsku do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 roku. Uczestniczył w „marszu śmierci” i przeżył. Był świadkiem zabicia 300 osób, ok. 15 km za Mińskiem, na skraju lasu. Powrócił do domu. Złożył relacje Joannie Stankiewicz – Januszcak. Dalszy los nieznany.

110. Kleofas PIASECKI, pseud. „Lolek”, ur. w 1920 r. w Dowgłanach Wielkich pow. Lida, woj. nowogródzkie. Student Prawa na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Przywódca antysowieckiej organizacji w Lidzie, która utrzymywała kontakty z kapitanem Bolesławem Sikorskim w Wilnie, z Baranowiczami, Białymstokiem, Nowogródkiem, Stołpcami, Wołożynem, Trabami, Gawią i Juraciszkami. Od maja 1940 r. poszukiwany przez NKWD. W Lidzie mieszkał u swojej ciotki Mickiewiczowej przy ul. Rajskiej 63A. Aresztowany w dniu 7 września 1940 r., po postrzeleniu milicjanta koło Lidy. Sądzony przez Trybunał Wojskowy Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojennego w dniu 28 maja 1941 r. Więziony w Baranowiczach i Mińsku. Skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano w dniu 24 czerwca 1941 r. w Mińsku.

Jego biogram uzupełniono na podstawie pisma Prokuratury w Mińsku.

111. Jadwiga PIKCIUNAS z Lidy – nauczycielka. Aresztowana za przejście nielegalne granicy z paragrafu 120 kk BSRR. Pod koniec stycznia 1941 r. przebywała w więzieniu centralnym w Mińsku w celi nr 38. Dalszy los nieznany.

112. Aleksandra PODOWICZ, c. Anny, ur. 1906r, ze wsi Wojdy koło Rajgrodu. Aresztowana wraz z mężem Wincentym Podowiczem w 1940 r. w Wojdach za ukrywanie poborowego. Przebywała w mińskim więzieniu ok. roku do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 r. Uczestniczyła, wraz z mężem w „marszu śmierci”, w trakcie, którego uciekli razem do lasu, a potem ukrywając się, nocami wracali do domu. Zmarła w styczniu 1982 r. w Szczuczynie.

Jej biogram uzupełniono na podstawie zeznań córki Henryki Maciorowskiej i relacji Kazimierza Królikowskiego.

113. Wincenty PODOWICZ, pseud. „Kruk”, s. Katarzyny, ur. w 1898 r. w Żrobkach, mąż Aleksandry Podowicz. Mieszkali we wsi Wojdy koło Rajgrodu, gdzie mieli gospodarstwo rolne o pow. 9 ha. Członek POW na terenie obwodu szczuczyńskiego. Aresztowany za ukrywanie poborowego wraz z ww. żoną. Przebywał w mińskim więzieniu ok. roku, do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 r. Uczestniczył, wraz z żoną w „marszu śmierci”, w trakcie, którego uciekli razem do lasu, a potem ukrywając się, nocami wracali do domu. Zmarł w 1984 r. w Wojdach.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań córki Henryki Maciorowskiej i relacji Kazimierza Królikowskiego

114. Józef ROMANOWSKI, syn Michała z Muchładziszek koło Werenowa, powiat Lida. Urodzony w 1905 r. we wsi Towaginiaki. Członek antysowieckiej organizacji Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka”. Aresztowany w dniu 7 lipca 1940 r. Sądzony w dniu 29 stycznia 1941 r. z grupą piętnastu osób, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak, przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR. Skazany na karę śmierci. Rozstrzelany w Mińsku 17 lutego 1941 r. Pochowany prawdopodobnie w Kuropatach.

115. Michał ROSZKOWSKI, urodzony 28 czerwca 1896 r. Aresztowany został 19 maja 1940 r. i przetrzymywany był początkowo w Lidzie i Baranowiczach. W 1941 r. przywieziony do Mińska transportem nr 310/668, przebywał w więzieniu NKWD w Mińsku, gdzie został osądzony i skazany na pobyt w ITŁ. Potem, po zwolnieniu z obozu dostał się do armii gen. Władysława Andersa. Zmarł w Anglii 26 grudnia 1964 r.

116. Jan RUSZCZYK, ze wsi Ciemnoszyje. Przebywał w mińskim więzieniu do 23/24 czerwca 1941 r. Uczestniczył w „marszu śmierci”. Do grupy rajgrodzkiej dołączył w okolicach Słonimia. Dalszy los nieznan.

117. Józef RUTKOWSKI. Nauczyciel z Radziłowa pow. Grajewo. Przebywał w mińskim więzieniu do 23/24 czerwca 1941 r. Brał udział w „marszu śmierci”. Dalszy los nieznan.

118. RUTKOWSKI o NN. imieniu, zam. w Borawskie, koło Jedwabnego, pow. Łomża. Właściciel restauracji. Przebywał w mińskim więzieniu do 23/24 czerwca 1941 r. Brał udział w „marszu śmierci”. Przeżył i wrócił do domu.

119. Gustaw SCHLOSSER – Niemiec z Westfalii. Przebywał w mińskim więzieniu z Aleksandrem Piekarskim. Został zastrzelony, przed rozpoczęciem ewakuacji, w dniach 23-24 czerwca 1941 r.

Informacja na podstawie relacji Aleksandra Piekarskiego.

120. Stanisław SERBA. Był nauczycielem z łomżyńskiego. Przez cały czas pobytu w mińskim więzieniu utrudniał pracę dozorcóm. W „marszu śmierci” enkawudziści rozpoznali go, wyciągnęli z kolumny i zastrzelili na poboczu drogi.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Leona Łajewskiego.

121. SIEDLECKI o NN. imieniu. Aresztowany przez NKWD razem z Janem Jankowskim w dniu 12 sierpnia 1940 r. w Żebrach. Potem przebywał razem w Mińskim więzieniu

do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej. Uczestniczył w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął, gdyż brak o nim dalszych informacji.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Jana Jankowskiego.

122. Stanisław SIEMIENIEWICZ, z Rajgrodu. Przebywał w mińskim więzieniu. Przeżył „marsz śmierci”. W trakcie egzekucji na uroczysku Cegielnia, za Czerwienią był tylko lekko ranny w nogę i wydobył się spod stosu trupów. Wrócił do domu. Zmarł w latach 90-tych XX wieku.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Kazimierza Królikowskiego.

123. Natalia SIERZPUTOWSKA – SKRZYŃSKA, z Łomży. Przywieziona do Mińska transportem nr 356/884. Pod koniec stycznia 1941 r. przebywała w więzieniu centralnym w Mińsku w celi nr 38. Skazana na 8 lat ITŁ. Wiosną 1941 r. została wywieziona do łagrów skąd dostała się do armii gen. Andersa. Po wydostaniu się z ZSRR była świetliczanką w II Korpusie WP. Po wojnie osiedliła się w Nowym Jorku. Zginęła tragicznie w wypadku samochodowym w Nowym Jorku. Jej symboliczny grób znajduje się w Łomży.

124. Bronisław SKARŻYŃSKI, pseud. „Czerwiec”, kierownik szkoły w Jedwabnem. Aresztowany w czerwcu 1940 r. Uratował się w „marszu śmierci” dzięki temu, że ofiarował żołnierzowi, który miał go rozstrzelać, obrączkę, którą miał zaszytą w marynarce – o nic go nie prosząc. Po prostu powiedział: „szkoda jej do ziemi”. Wrócił do domu. Zmarł w latach siedemdziesiątych.

125. Jarosław STANKIEWICZ, ur. w 1918 r. w Lidzie, syn białoruskiego działacza. Prawdopodobnie niemiecki dywersant. Przeżył „marsz śmierci”. Po spotkaniu Niemców natychmiast udał się do ich sztabu. Potem był w niemieckim wojsku w Lidzie. Dalszy los nieznan.

126. Zofia STEFAŃSKA, działaczka PWK i harcerstwa Brześćcia. W końcu stycznia 1941 r. skazana przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na karę śmierci. Została ulaskawiona i przebywała w mińskim więzieniu centralnym w celach nr 38 i 46, gdzie przebywała do 24 czerwca 1941 r. Szła w „marszu śmierci”. Ocalała. Wróciła do Polski i zmarła w Zakopanem.

Jej biogram opisuje też w zeznaniach Grażyna Lipińska.

127. Jan SZYJKO, syn Jana i Heleny, ur. w 1914 r. w Łosewie koło Grajewa. Aresztowany 6 października 1940 r. Ranny w trakcie aresztowania. Przebywał w więzieniu centralnym w Mińsku do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 r. Przeżył „marsz śmierci” i wrócił do domu. Zmarł w 1989 r.

128. Zofia ŚWIDERSKA z d. Kosiorek, matka Janiny Jabłońskiej. Mieszkanka Rajgrodu. Przebywała w więzieniu mińskim do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 r. Przeżyła „marsz śmierci”, w którym szła z córką. Wróciły do domu.

Jej biogram uzupełniono na podstawie zeznań Kazimiery Chylińskiej i relacji Kazimierza Królikowskiego.

129. TACZANOWSKI o NN. imieniu – kuzyn pokrzywdzonej Perkowskiej z Rajgrodu. Był aresztowany przez NKWD, jako niemiecki dywersant. Cała ich grupa szła w „marszu śmierci”.

Taczanowski prawdopodobnie w trakcie selekcji trafił do grupy, która została rozstrzelana z karabinów maszynowych w Czerwieni, na uroczysku Cegielnia, w dniu 27 czerwca 1941 r.

130. Jadwiga TANIUKIEWICZ, ur. w 1894 r. w Wilnie. Pochodziła z rodziny robotniczej, wykształcenie podstawowe, mieszkanka Lidy, gospodyni domowa, działaczka Akcji Katolickiej i organizacji charytatywnych. Aresztowana 19 maja 1940 r. Przywieziona do Mińska z Baranowicz, transportem nr 316/693. Przebywała w mińskim więzieniu centralnym, w celi nr 154. Sądzona 19 października 1940 r., przez OSO NKWD, za udział w fikcyjnej, antysowieckiej organizacji „Związek Polskich Patriotów”, art. 64 i 76 kk BSRR. Jako członków tej organizacji uznano także: ziemianina Wacława Sopoćko, porucznika Jana Ślusarczyka, kapitana Michała Borkowskiego i majora Aleksandra Rippera. Skazana na 8 lat ITŁ. Po wyroku wywieziona do obozu. Zrehabilitowana we wrześniu 1989 r.

Jej biogram uzupełniono na podstawie materiałów z archiwów NKWD w Grodnie.

131. Jan TARASEWICZ z okolic Baranowicz, ur. około 1915 r. W więzieniu przebywał w żołnierskim mundurze. Uratował się z „marszu śmierci”.

132. Maciej WASIUKIEWICZ, syn Marcina i Weroniki z Parwickich, ur. w grudniu 1910 r. w miejscowości Czuzekąpie koło Werenowa, aresztowany przez NKWD 21 maja 1940 r. w Lidzie. W chwili aresztowania zostawił bez środków do życia żonę i dwie córki: 2-letnią i 8-dniową. W trakcie śledztwa znęcano się nad nim fizycznie i psychicznie, Sądzony przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku w dniu 29 stycznia 1941 r. wraz z 15 innymi oskarżonymi w tej sprawie, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak. (Nr sprawy śledczej 87 217). Okazał skruchę i prosił o łagodny wymiar kary. Skazany na karę śmierci. Rada Najwyższa nie skorzystała z prawa łaski w dniu 15 lutego 1941 r. Wyrok wykonano 17 lutego 1941 r., przypuszczalnie w Kuropatach. Wszystkich najbliższych krewnych wywieziono na Sybir, gdzie zmarł jego ojciec.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji z Bazy internetowej osób represjonowanych.

133. Bogusław WEŻYK, syn Andrzeja i Jadwigi z Godlewskich, ur. 29 listopada 1920 r. w Aleksandropolu (Armenia), uczeń Państwowej Szkoły Morskiej w Gdyni. Mieszkał w Baranowiczach. Był jednym z przywódców antysowieckiej organizacji, utworzonej przez Kleofasa PIASECKIEGO, czyli „Lolka” w Lidzie i Baranowiczach. Został aresztowany w Lidzie 18 maja 1940 r. Od 19 maja 1940 r. przebywał w baranowickim więzieniu, a 20 stycznia 1941 r. został przewieziony do Mińska na sąd, wraz z grupą 16 osób, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak. Sądziło ich Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR. Bogusław Weżyk nie pokajał się i nie skorzystał z prawa wygłoszenia ostatniego słowa. Został skazany na karę śmierci. Wyroki tego Kolegium były ostateczne, a Rada Najwyższa w dniu 15 lutego 1941 r. odmówiła mu prawa do ulaskawienia. Wyrok wykonano 17 lutego 1941 r. w Mińsku. Najprawdopodobniej pochowany w Kuropatach. Decyzją Wojskowego Kolegium Sądu Najwyższego Republiki Białoruś z dnia 28 listopada 1996 r. odmówiono mu prawa do rehabilitacji.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji przekazanych przez Jerzego Pankiewicza oraz pism Prokuratur w Mińsku i Grodnie, z listą więźniów w Baranowiczach.

134. Walentyna WIEREMIEJ (Sołowiej), ur. w 1918 r. w Dokszycach, córka Aleksandra – lekarza z Krzywicz, przed wojną uczyła się w gimnazjum w Suwałkach. Po 17 września 1939 r. chodziła do gimnazjum i liceum państwowego w Lidzie i tam mieszkała. W grudniu 1939 r. w pociągu do Augustowa poznała Piotra Dąbrowskiego i włączyła się do działalności antysowieckiej organizacji, na czele, której stali Piotr Dąbrowski i Zygmunt Waszniewski, a potem Paweł Oleg Meysztowicz, pseud. „Rawicz”. Była łączniczką o pseud. „Luda” i doprowadzała do „Rawicza” kurierów z Wilna i Grodna. W dniach 3-10 marca 1941 r. była sądzona wraz z innymi członkami organizacji przez Trybunał Wojenny Zachodniego Specjalnego Okręgu Wojskowego w Mińsku. Na podstawie paragrafów 64 i 76 kk BSRR została skazana na karę śmierci i przebywała w celi śmierci w Mińsku do dnia 9 maja 1941 r., kiedy to Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR zamieniło jej karę śmierci na 10 lat ITŁ oraz 5 lat zesłania. Do 24 czerwca 1941 r. przebywała w mińskim więzieniu centralnym w celi nr 172 i szła w ewakuacyjnym „marszu śmierci” z Mińska do Czerwieni. Przeżyła i wróciła do ojca do Krzywicz koło Wilejki. Na polecenie władz AK rozpoczęła pracę w Inspektoracie szkolnym w Wilejce. Gdy jej kontakty z AK wyszły na jaw została aresztowana i rozstrzelana przez Niemców wiosną 1944 r. w Wilejce.

Jej biogram uzupełniono też na podstawie informacji uzyskanych z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA.

135. Maria WISMONT, ur. w Lidzie około 1900 r., córka Antoniego. Lekarz stomatolog. Więziona w Lidzie, potem w Mińsku. Przywieziona do Mińska transportem nr 214/688. Zwolniona z więzienia w maju 1941 r. Wróciła pieszo do Lidy. W 1944 r. uciekła do Warszawy. Po powstaniu warszawskim była w obozie w Pruszkowie. Osiedliła się w Częstochowie. Zmarła w 1992 lub 1993 r. w Częstochowie.

136. Antonina WISZOWATA ze wsi pod Kolnem. Do 24 czerwca 1941 r. przebywała wraz z siostrą w mińskim więzieniu centralnym, a potem szła w „marszu śmierci”. Ocalała i po powrocie do domu wyjechała do USA.

Jej biogram uzupełniono na podstawie relacji Stefana Darmochwała.

137. Weronika WISZOWATA, ze wsi pod Kolnem. Do 24 czerwca 1941 r. przebywała wraz z siostrą w mińskim więzieniu centralnym, a potem szła w „marszu śmierci”. Ocalała i po powrocie do domu wyjechała do USA.

Jej biogram uzupełniono na podstawie relacji Stefana Darmochwała.

138. Edward Marian WOJTUSZKIEWICZ, ur. 17 września 1892 r. w Lublinie, syn Władysława i Izabelli. Dyrektor Komunalnej Kasy Oszczędności w Lidzie. Aresztowany 19 maja 1940 r. w Lidzie. Przebywał w więzieniu lidzkim i mińskim. Przywieziony do Mińska transportem nr 310/663. Sądzony przez OSO NKWD w Mińsku w dniu 9 stycznia 1941 r. Skazany na 8 lat ITŁ za

czyny z art. 64, 74 i 76 kk BSRR. W łagrze (w Uchcie lub w Ufie) przebywał do dnia 26 sierpnia 1941 r. Do domu już nie wrócił. Zrehabilitowany 6 grudnia 1989 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji córki Marii Wojtuszkiewicz oraz materiałów prof. Tomasza Strzembosza z kartotek archiwalnych NKWD Grodno.

139. Helena WOJTUSZKIEWICZ, córka Piotra Łatkowskiego, ur. 13 kwietnia 1894 r. w Waraklani na Łotwie. Działaczka organizacji charytatywnych w Lidzie. Aresztowana 19 maja 1940 r. w Lidzie. Przywieziona do Mińska transportem nr 314/690. Więziona w Mińsku, w więzieniu centralnym w celach nr 46 i 172. Tam sądzona przez OSO NKWD. Skazana na 8 lat ITŁ, przebywała w KARŁAG od dnia 2 od czerwca 1941 r. Po ośmiu latach pobytu w łagrach wróciła do rodziny na Łotwę. Potem została powtórnie aresztowana przez NKWD i skazana na ITŁ. Do kraju wróciła w lipcu 1956 r. i osiedliła się u córki w Sopocie, gdzie zmarła w lipcu 1964 r.

Jej biogram uzupełniono na podstawie informacji córki Marii Wojtuszkiewicz.

140. Aleksander WOŁYNIEC, syn Kazimierza. Urodzony w 1911 r. w chutorze Dajnowo, gm. Werenów. Mieszkaniec Nowego Pola, gm. Werenów, pow. Lida, woj. nowogródzkie. Członek antysowieckiej organizacji Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka”. Aresztowany w dniu 7 lipca 1940 r. W śledztwie przebywał w baranowickim więzieniu, a 20 stycznia 1941 r. został przewieziony do Mińska na sąd. Sądziło go, w grupie 15 członków organizacji antysowieckiej, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak, Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku w dniu 29 stycznia 1941 r. Był jednym z jedenastu skazanych na karę śmierci przez rozstrzelanie i konfiskatę mienia. W dniu 15 lutego 1941 r. nadeszła negatywna odpowiedź od Prezydium Rady Najwyższej ZSRR na prośbę o ułaskawienie i wyrok wykonano 17 lutego 1941 r. W dniu 28 listopada 1996 r. Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego BSRR odmówiło mu prawa do rehabilitacji.

Jego biogram uzupełniono na podstawie pisma Prokuratury obwodu grodzieńskiego z 28 września 2000 r.

141. Wacław WOŁYNIEC, syn Kazimierza, ur. w 1916 r. w chutorze Dajnowo, gm. Werenów. Aresztowany 7 lipca 1940 r., jako jeden z przywódców antysowieckiej organizacji Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka” w miasteczku Werenów (był zastępcą szefa). W czasie śledztwa przebywał w więzieniu baranowickim (akta śledcze nr 76 822) - a 20 stycznia 1941 r. został przewieziony w grupie piętnastu osób, m.in. z Joanną Stankiewicz - Januszczak, na sąd do Mińska. Sądziło ich Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku w dniu 29 stycznia 1941 r., Jako jeden z jedenastu został skazany na karę śmierci. Również Rada Najwyższa ZSRR odrzuciła jego prośbę o ułaskawienie. Wyrok wykonano 17 lutego 1941 r., pochowany przypuszczalnie w Kuropatach.

Jego biogram uzupełniono na podstawie pisma Prokuratury obwodu grodzieńskiego z 28 września 2000 r.

142. Wincenty WOŁYNIEC, syn Kazimierza z Nowego Pola, gm. Werenów, pow. Lida, ur. w 1918 r. w chutorze Dajnowo. Aktywny członek kontrrewolucyjnej, powstańczej organizacji

Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka”. Aresztowany 7 lipca 1940 r. W śledztwie przebywał w Baranowiczach - do 20 stycznia 1941 r., wywieziony do Mińska na sąd wraz z piętnastoma innymi członkami organizacji, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak. Sądziło ich Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku w dniu 29 stycznia 1941 r. i skazało go na 8 lat ITŁ i 4 lata pozbawienia praw (nr sprawy 76 822). Na podstawie rozporządzenia Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z dnia 12 sierpnia 1941 r. został amnestiowany. Wincenty Wołyniec udał się do wybranego miejsca pobytu w Buzułuku, w Czkałowskim Obwodzie. Odbывał karę w Workucie, a po amnestii udał się do armii gen. Władysława Andersa. Dalszy los nieznan.

143. Walerian ZALESKI z Rutek sądzony razem ze Stefanem Darmochwałem. Uczestniczył w „marszu śmierci” i przeżył. Dalszy los nieznan.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Stefana Darmochwała i książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

144. ZAREMBA o NN. imieniu, porucznik 33 pułku piechoty z Łomży, zastrzelony razem z pułkownikiem Jerzym Dombrowskim na łóżku szpitalnym w Mińsku, 24 czerwca 1941 r. tuż przed ewakuacją.

Jego biogram uzupełniono na podstawie osobistej relacji Leona Łajewskiego.

145. Olimpia ZEITZ ze Stetkiewiczów (primo voto Olejniczakowska). Właścicielka majątku Posolcze, powiat Lida. Adwokat z Baranowicz. Wieziona w Baranowiczach od kwietnia 1940 r. Latem przewieziona do Mińska na sąd. Przebywała w więzieniu centralnym pod koniec stycznia 1941 r. w celi nr 174, a potem 154. Skazana na pobyt w ITŁ. Trafiła do kopalni uranu. Do Polski wróciła w 1956 r. Na skutek choroby popromiennej zmarła w Warszawie w 1967 r.

Jej biogram uzupełniono na podstawie relacji syna Jerzego Olejniczakowskiego.

146. Bogusław ZIELIŃSKI, ur. około 1920 r. Białorusin z pochodzenia. Uczeń Państwowej Szkoły Morskiej w Gdyni. Był prawdopodobnie dywersantem, przeszkolonym przez Niemców i przed inwazją III Rzeszy zrzuconym na tereny zajęte przez Rosjan. Aresztowany w czerwcu 1941 r. Po kilku dniach pobytu w mińskim więzieniu wziął udział w „marszu śmierci” z Mińska do Czerwieni. Podczas marszu opiekował się Joanną Stankiewicz - Januszczak. Doszedł do Czerwieni, ale tam w trakcie selekcji trafił prawdopodobnie do grupy, która została rozstrzelana w okolicy uroczyska Cegielnia.

147. ZIEMBIŃSKI o NN. imieniu, z Choroszczy. Przebywał w mińskim więzieniu do ewakuacji w dniu 24 czerwca 1941 r. Uczestniczył w „marszu śmierci” i przeżył. Wrócił do domu.

Wspomniany również w relacji Stefana Darmochwała.

148. Jan ŻEMOJTUK, syn Ludwika, ur. w 1912 r. w chutorze Werenówka, gmina Werenów, pow. Lida woj. nowogródzkie. Do 1936 r. zawodowy podoficer Wojska Polskiego. Członek organizacji antysowieckiej Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka”, gdzie był kierownikiem „piątki” i członkiem sądu. Aresztowany 6 lipca 1940 r. Do 20 stycznia przebywał w śledztwie w Baranowiczach, a 21 stycznia 1941 został przewieziony do sądu w Mińsku, wraz z grupą 15 członków organizacji, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak. Sądzony 29 stycznia 1941 r. przez

Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku, wraz z 14 innymi oskarżonymi w tej sprawie (jeden z oskarżonych zmarł przed rozprawą). Na podstawie paragrafów 64 i 76 kk BSRR został skazany na karę śmierci przez rozstrzelanie i konfiskatę mienia osobistego. Do domu nie wrócił. Brak informacji o wykonaniu wyroku. Prawdopodobnie został rozstrzelany wraz z pozostałymi 9 skazanymi i nieułaskawionymi w dniu 17 lutego 1941 r. Decyzją Sądu Najwyższego BSRR z 28 listopada 1996 r. nie podlegał rehabilitacji.

149. Walentyna ŻERO, ur. ok.1918 r. Zamieszkała w Hajnówce. Pracowała w biurze Zakładów Drzewnych. Aresztowana jesienią 1940 r. W grudniu 1940 przewieziona do więzienia w Mińsku. Sądzona przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR w końcu stycznia. Do 24 czerwca 1941 r. pozostawała w mińskim więzieniu w celi nr 38. Przeżyła „marsz śmierci” do Czerwieni i wróciła do Hajnówki. Jesienią 1941 r. została rozstrzelana przez Niemców w Białymstoku, jako zakładniczka.

Została wymieniona w artykule Waldemara Monkiewicza w „Kurierze Podlaskim” z 1990 r. pt. „Białostoczczenie w marszu śmierci – Mord NKWD pod Czerwienią”.

150. NN. chłopiec, ze Starosielc koło Białegostoku. Przebywał w mińskim więzieniu i szedł w ewakuacyjnym „marszu śmierci”. Uratował się wraz z Janem Buczyńskim. Po wojnie nie udało się go odnaleźć.

151. NN. chłopiec z wioski koło Ramot, chory na gruźlicę. Szedł w ewakuacyjnym „marszu śmierci”. Po wojnie nie udało się go odnaleźć.

152. NN. kobieta o imieniu Anna, kuzynka Marychny Jurewicz z Nowogródka. Do maja 1941 r. pozostawała w mińskim więzieniu w celi nr 46. Dalszy los nieznan.

153. NN. kobieta o imieniu Hala (nazwisko na literę G) - harcerka. Przebywała w celi śmierci razem z Wałą Wieremiej. Ułaskawiona 11 maja 1941 r. Po zamianie kary śmierci na pobyt w ITŁ, przeszła do celi 163, gdzie przebywała jeszcze w czerwcu 1941 r. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła, gdyż brak informacji o jej dalszych losach.

154. NN. ziemianin z Kresów, zabity w „marszu śmierci”, jako pierwszy z kolumny. Opiekował się nim młody fernal z jego majątku.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Aleksandra Piekarskiego.

155. Piotr PRZESTRZELSKI, ur. 1 lutego 1920 r. we wsi Kaimy, gm. Jedwabne, pow. Łomża. Członek ZWZ. Aresztowany wraz z bratem Franciszkiem w okresie żniw 1940 r. Sądzony w Mińsku za uczestnictwo w partyzantce antysowieckiej działających na uroczysku Kobieline. Skazany na 12 lat ITŁ i 3 lata pozbawienia praw. Osadzony w mińskim więzieniu, gdzie był torturowany w czasie przesłuchań. Przebywał tam do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 r. Uczestniczył w „marszu śmierci” w trakcie, którego, na jego oczach, enkawudziści zastrzelili 5 młodych dziewcząt, które usiadły przy drodze z zmęczenia. Przeżył wyzwolony przez ludność z Czerwieni, która, po opuszczeniu więzienia przez NKWD zaatakowała i otworzyła magazyny więzienne z żywnością, przy okazji uwalniając więźniów. Wrócił wraz z bratem Franciszkiem do domu w Kaimach, gdzie mieszkał do 2007 r. Zmarł 16 lipca 2007 r. w Jedwabnem.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Tomasza Strzembosza pt. „Antysowiecka partyzantka i konspiracja nad Biebrzą X 1939 – VI 1941”.

Piotr Przestrzelski został przesłuchany w charakterze świadka w dniu 7 stycznia 2007 r. w Kaimach.

Na podstawie zeznań i relacji Piotra Przestrzelskiego ustalono losy innych pokrzywdzonych:

156. Aleksander BAGIEŃSKI, sołtys z Ramo gm. Przytuły. Aresztowany w lecie 1940 r. za uczestnictwo w partyzantce antysowieckiej działającej na uroczysku Kobieline. Przebywał w mińskim więzieniu. Przeżył „marsz śmierci”. Zmarł w Ramotach 30 kwietnia 1994 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

157. Jan GODLEWSKI, z Kaim, pseud. „Sokół”. Przebywał w mińskim więzieniu w czerwcu 1941 r. Przeżył „marsz śmierci”.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” oraz zeznań Haliny Maciorowskiej.

158. Jan JANCZEWSKI, ur. w 1918 r. w Kaimach. Łącznik organizacji - partyzantki. Przebywał w mińskim więzieniu. Szedł w „marszu śmierci”, do Czerwieni jednak nie doszedł. Prawdopodobnie został zastrzelony w drodze, choć Piotr Przestrzelski widział jak on i jego brat Franciszek uciekali.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

159. Franciszek PRZESTRZELSKI, ur. w 1922 r. w Kaimach koło Jedwabnego. Członek ZWZ. Aresztowany wraz z bratem w 1939 r. okresie żniw 1940 r. Przebywał w mińskim więzieniu. Przeżył „marsz śmierci”. Wrócił wraz z bratem do domu w Kaimach i został wywieziony na roboty do Niemiec. Zmarł w czasie wojny na robotach w Niemczech.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

160. Bolesław WRÓBLEWSKI, ur. ok. 1910 r. w Kaimach. Przeżył „marsz śmierci” i wrócił do domu w Kaimach. Zmarł 7 czerwca 1992 r.

Wspomniany w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

161. Jan WRÓBLEWSKI, ur. ok. 1915 r. w Kaimach, gm. Jedwabne. Przebywał w mińskim więzieniu i szedł w „marszu śmierci” do Czerwieni. Ocalał i wrócił do Kaimów.

Wspomniany w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

W dniu 30 marca 1990 r. przesłuchany w charakterze świadka został pokrzywdzony:

162. Jan JANKOWSKI, syn Aleksandra i Rozalii z d. Gołubiewskiej, ur. 25 sierpnia 1911 r. w Grajewie. Mieszkał we wsi Żebry w powiecie Grajewo, województwo białostockie. Szkołę Powszechną ukończył w Grajewie. Brał udział w wojnie obronnej do października 1939 r. Kawalerzysta z 10 pułku ułanów litewskich w stopniu kaprała. Aresztowany przez NKWD w dniu 12

sierpnia 1940 r. w Żebrach, razem z Czesławem Gazowskim. Kiedy zaprzeczył sugestii, że jest szpiegiem bito go sznurem zamoczonym w wodzie. Przebywał do grudnia 1940 r. w więzieniach: Grajewa i Białegostoku. W dniu 8 grudnia 1940 r. przewieziony do Mińska, gdzie pozostawał do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej. Miał być sądzony 30 czerwca 1941 r. Przebywał w celi więzienia NKWD razem z Leszkiem Żegielewiczem i być może Maciejem Jamonttem. Nad ranem 25 czerwca 1941 r. wyprowadzono ich w drogę do Czerwieni, szosą „mogielnicką”. W trakcie „marszu śmierci” widział jak, w czasie przerwy na odpoczynek, wywołano 20 osób, poprzez wskazywanie ich palcem przez dowódcę konwoju z NKWD, którym polecono następnie wejść do dołu po żwirze i na oczach pozostałych więźniów ich rozstrzelano. Byli tam m.in. właściciel olejarni Flikier i Stanisław Grzegorzczuk Uratował się razem z Lesławem Żegielewiczem, który mu pomagał w marszu. Uciekli wraz z innymi więźniami, gdyż, kiedy kazano im biec strzelając im następnie w plecy z karabinów maszynowych, nadleciały niemieckie samoloty i rozproszyły konwojentów. Wrócił do domu i osiedlił się w Ełku. Tam też zmarł 11 stycznia 1999 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”, zeznań córki Grażyny Jankowskiej oraz zeznań Zofii Jamontt. Został też wymieniony w artykule Waldemara Monkiewicza w „Kurierze Podlaskim” nr 78 z 1990 r. pt. „Białostocczanie w marszu śmierci – Mord NKWD pod Czerwienią”.

Pokrzywdzonymi opisanymi przez Jana Jankowskiego byli:

163. FLIKIER o NN. imieniu, mężczyzna pochodzenia żydowskiego, właściciel olejarni przy ul. Botanicznej w Białymstoku. Osadzony w Mińsku. Szedł w „marszu śmierci” do Czerwieni. Rozstrzelany z 20 innymi więźniami w dole, po wykopanym uprzednio żwirze.

Wspomniany w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” i relacji Michała Łukaszewicza.

164. Stanisław GRZEGORCZYK, urodzony ok. 1900 r. Był urzędnikiem w Zarządzie Miejskim Białegostoku. Współautor książki pt. „Walka Legionów o Białystok na tle bitwy warszawskiej w 1920 r.”, która była prawdopodobnie powodem jego aresztowania. Uczestnik „marszu śmierci”. Jeden z 20 zastrzelonych więźniów w dole po żwirze przed Czerwienią.

Jego biogram uzupełniono też na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” i relacji Michała Łukaszewicza.

165. Maciej JAMONTT, syn Kazimierza i Marii ze Świąckiewiczów, ur. 17 marca 1881 r. w majątku Dokudowo, pow. Lida, ziemianin, właściciel majątku Rokiszki. Prawnik, miał kancelarię adwokacką w Wilnie, dyrektor banku. Aresztowany przez NKWD w Wilnie w nocy z 13/14 października 1939 r., więziony na Łukiszkach, w Białymstoku i Wilejce. Po 3 maja 1940 r. przewieziony do Mińska. Z dokumentów z Białorusi wynika, iż został skazany w dniu 12 maja 1940 r. na 5 lat pozbawienia wolności. Karę odbywał w więzieniu centralnym w Mińsku, gdzie zmarł na zapalenie płuc w dniu 12 listopada 1940 r. Świadkiem jego śmierci był woźny Sądu Grodzkiego w Grodnie Rządkowski.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań córki Zofii Jamontt, relacji Jana Jaśkiewicza i książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

165. Władysław JANKOWSKI, brat Jana Jankowskiego. W lipcu 1940 r. Aresztowany przez NKWD. Początkowo przebywał w więzieniu w Grajewie, potem w Mińsku. Dalszych losów nie ustalono.

166. Lesław ŻEGIELEWICZ z Radziłowa. Urodzony w 1923 r. Syn aptekarki. W więzieniu w Mińsku przebywał w celi z Janem Jankowskim. Szedł w „marszu śmierci”. Pomógł przeżyć Janowi Jankowskiemu z Ełku. Lesław Żegielewicz zmarł po wojnie.

Jego biogram uzupełniono też na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

Kazimierz Królikowski złożył relację ustną o swoich przeżyciach w sierpniu 1995 r., w której opisał losy następujących pokrzywdzonych.

167. Stanisław CIECIUCH, zam. Tajno Stare. W więzieniu w Mińsku przebywał wraz z Kazimierzem Królikowskim. Po 24 czerwca 1941 r. szedł w „marszu śmierci” z Mińska do Czerwieni i przeżył. Ukrył się pod stosem trupów i udawał martwego. Potem wrócił do domu. Spotkał się w Rajgrodzie z Kazimierzem Królikowskim. Dalszy los nieznan.

168. Józef KOWALCZYK, ur. 15 grudnia 1905 r., podporucznik rezerwy, nauczyciel z Rajgrodu. W więzieniu w Mińsku przebywał wraz z Kazimierzem Królikowskim. Przeżył „marsz śmierci”. Dalszy los nieznan.

169. Anatol SULEWSKI, plut. podchor. z 9 pułku Ułanów z Grajewa. Siedział w celi w „amerykance” z Kazimierzem Królikowskim. Spali w jednym łóżku. Skazany na karę śmierci. Został stracony jeszcze przed „marszem śmierci”.

170. Luśka TYNIECKA, z Rajgrodu. W więzieniu w Mińsku przebywała w tym samym czasie, co Kazimierz Królikowski. Szła w „marszu śmierci”. Nie żyje.

W dniu 3 kwietnia marca 1990 r. przesłuchany w charakterze świadka został więzień więzienia centralnego w Mińsku - pokrzywdzony:

171. Michał ŁUKASZEWICZ, s. Jana i Józefy z d. Wacewicz, ur. 24 listopada 1911 r. Przed wojną pracownik Urzędu Teletechnicznego w Białymstoku. Podczas okupacji dalej pracował w łączności w Żedni. Aresztowany pod koniec kwietnia 1940 r. Początkowo więziony w Białymstoku. Potem przewieziony do Mińska transportem nr 381/27. Przebywał najpierw w więzieniu centralnym, a potem w „amerykance”. Był torturowany, m.in. przydeptywano mu jądra nogą i wrywano włosy z głowy. W jednej z cel więzienia centralnego siedział ze 119 innymi osadzonymi m.in. z księżmi Myszkowskim i Kapustą. Skazany na 8 lat ITŁ. Więziony w Mińsku do 24 czerwca 1941 r. Szedł w „marszu śmierci” Przeżył masakrę więźniów za Czerwienią. Pozostawiony w tamtejszym więzieniu przez konwojentów strażników wraz z kilkudziesięcioma innymi więźniami, uwolnił się przy pomocy miejscowej ludności i wrócił do domu w Białymstoku. Po wojnie mieszkał w Ełku i tam zmarł 11 kwietnia 1996 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań syna Jana Łukaszewicza i książki Joanny Stankiewicz – Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

Pokrzywdzonymi opisanymi w zeznaniach przez Michała Łukaszewicza byli:

172. Irena BIAŁÓWNA, córka Józefa i Kazimiery z Kobyłańskich. Ur. w dniu 3 listopada 1900 r. w Carycynie. Lekarz pediatra, Średnią szkołę ukończyła w 1918 r. w Jelcu, a w 1920 r. wstąpiła na Wydział Lekarski w Woroneżu. Do Polski wróciła w 1921r. Dyplom lekarza medycyny otrzymała w 1927 i przyjechała z Warszawy do Białegostoku. Aresztowana przez NKWD wraz z ojcem - sędzią, była w mińskim więzieniu. Przeżyła „marsz śmierci” i wróciła do domu. W okresie okupacji niemieckiej działała w ZWZ i AK, jako „Bronka”. Aresztowana przez Niemców 12 marca 1942 r., przebywała w Oświęcimiu, Rawensbrück, Gross Rosen i Neubrandenburg. Po wojnie pracowała w Białymstoku, jako pediatra oraz zorganizowała i była pierwszym prezesem Białostockiego Oddziału Towarzystwa Pediatrycznego. W latach 1957-61 była posłem na sejm PRL. Zmarła w dniu 1 lutego 1982 r. Obecnie ulicę, gdzie znajduje się przychodnia, w której doktor Irena Biaława leczyła dzieci, nazwano jej imieniem.

173. Józef BIAŁY – sędzia. Z wykształcenia inżynier kolejowy. Żonaty z nauczycielką Kazimierą z Kobyłańskich. Zmarł w mińskim więzieniu w 1941 r.

174. Romana HANYTKIEWICZ z Białegostoku. W celi więzienia centralnego w Mińsku przebywała m.in. z Janiną Badochy. Przeżyła „marsz śmierci” do Czerwieni i dostała się do Armii gen. Władysława Andersa, gdzie była świetliczanką w II Korpusie WP.

175. NN. mężczyzna o imieniu Hersze (de Herce) - Żyd z Białegostoku. Aresztowany w Białymstoku. Został przewieziony do Mińska. Brał udział w „marszu śmierci” do Czerwieni i prawdopodobnie przeżył. Brak jednak dalszych informacji o jego losach.

Wspomniany też w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „ Marsz śmierci”.

176. KAPUSTA mężczyzna o NN. imieniu, ksiądz z Pińska. Zamordowany w mińskim więzieniu w 1941 r.

Opisany też w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Dziś mówię ludziom, co mówiłam Bogu”.

177. MYSZKOWSKI mężczyzna o NN. imieniu, kapłan z Łomży. Zamordowany w mińskim więzieniu w 1941 r.

Opisany też w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

178. Jan ORŁOWSKI, ur. 21 listopada 1903 r., podporucznik rezerwy lotnictwa WP, profesor gimnazjum w Białymstoku. Wywieziony do Mińska. Osadzony w celi zbiorowej m.in. z księżmi Myszkowskim i Kapustą. Brał udział w „marszu śmierci” do Czerwieni. Został zastrzelony przez enkawudzistę na oczach Michała Łukaszewicza.

179. PUCHALSKI Henryk, z Białegostoku. Wywieziony do Mińska. Osadzony w celi zbiorowej m.in. z Michałem Łukaszewiczem w 1941 r. Dalszych losów nie ustalono.

Opisany też w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

180. RELUGA Piotr, nauczyciel z miejscowości Prużany, przebywał w mińskim więzieniu z Michałem Łukaszewiczem w 1941 r. Dalszych losów nie ustalono.

Opisany też w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

181. STRZAŁKO (Strzałka) imienia nie ustalono, przedwojenny strażnik więzienny w Białymstoku, więziony w Mińsku w celi zbiorowej m.in. z Michałem Łukaszewiczem w 1941 r. Dalszych losów nie ustalono.

Opisany też w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

182. Teofil TENDORFF, syn Michała i Zofii, ur. w 1895 r. we wsi Polski Gryszew, żonaty, zam. w Łuszkach k. Wilna. Chorąży WP, komendant strażnicy KOP, odznaczony Krzyżami: Virtuti Militari i Walecznych, m.in. za udział w wojnie polsko – bolszewickiej 1920 r. Internowany na Litwie, trafił do obozu juchnowskiego, a następnie do Mińska, gdzie przywieziono go transportem nr 389/81, jako zdekonspirowany oficer polskiego wywiadu wojskowego. Skazany przez Trybunał Wojskowy Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR (w składzie: Przewodniczący - Sposobin, Zieleniow, Rukin) na karę śmierci, za czyny z art. 68 i 74 kk BSRR. Dnia 21 kwietnia 1941 r. skarga kasacyjna została odrzucona przez Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR (sędziowie Urlich, Kandybin, Bukanow). Kara śmierci zamieniona została następnie, w dniu 17 maja 1941 r., przez Prezydium Rady Najwyższej ZSRR na 15 lat ITŁ. Przebywał w mińskim więzieniu w celi śmierci z Ryszardem Kaczorowskim w okresie luty - czerwiec 1941 r. Szedł w „marszu śmierci”, z którego się uratował i trafił do niewoli niemieckiej. Zmarł w 1952 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań Zofii Salwerowicz oraz listu Prezydenta RP na uchodźstwie Ryszarda Kaczorowskiego z 15 kwietnia 1996 r., oraz materiałów archiwalnych o sygn. IPN BU 186/46.

183. Józef ZALEWSKI, naczelnik wydziału w Magistracie w Białymstoku. Wywieziony do Mińska. Osadzony w celi zbiorowej m.in. z Michałem Łukaszewiczem w 1941 r. Dalszych losów nie ustalono.

184. Ryszard KACZOROWSKI, ur. 26 listopada 1919 r. Działacz harcerski. Aresztowany przez NKWD 17 lipca 1940 r. w Białymstoku i tu przebywał w więzieniu do lutego 1941 r., kiedy przewieziono go na sąd do Mińska. Sądził go w dniu 31 stycznia 1941 r. wraz z całą grupą Sąd Najwyższy Białorusi (cywilny zespół sędziów z udziałem obrońcy i tłumacza z urzędu). Wyrok dla całej grupy zapadł 1 lutego 1941 r. Najwyższy wymiar kary otrzymali Ryszard Kaczorowski, Marian Dakowicz, Włodzimierz Ruszkowski i Zygmunt Śmigielski. Marian Łukasiewicz i Jan Gadkowski zostali skazani na 10 lat ITŁ. Skazani na karę śmierci spędzili w celi śmierci po 100 dni, a następnie wszystkim - poza Marianem Dakowiczem, którego prawdopodobnie rozstrzelano - karę śmierci zamieniono na 10 lat ITŁ oraz pięć lat pozbawienia praw. Z mińskiego więzienia wywieziono ich 28/29 maja 1941 r. do Władywostoku, dalej płynęli statkiem do Magadanu, na Kołymie przebywał do marca 1942 r. Wśród więźniów był Wiktor Borzym, który na Kołymie planował ucieczkę i pewnego dnia zniknął. Ze Związku Radzieckiego wy dostał się z Armią gen. Władysława Andersa. Był Prezydentem RP na uchodźstwie, do

momentu przekazania insygniów władzy Prezydentowi Lechowi Wałęsie. Ryszard Kaczorowski zginął w dniu 10 kwietnia 2010 r. w katastrofie polskiego samolotu Tu-154 w Smoleńsku.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań córki Alicji Jankowskiej.

Na podstawie relacji Prezydenta Ryszarda Kaczorowskiego ustalono losy następujących pokrzywdzonych:

185. Czesław BRUNNER, s. Mikołaja i Elżbiety, ur. 16 lipca 1895 r. w Warszawie. Kapitan WP - zastępca naczelnika placówki wywiadowczej nr 3 w Białymstoku oraz pracownik ekspozytury II Oddziału Sztabu Generalnego Wojska Polskiego (dalej OSG WP). Przywieziony do Mińska z obozu juchnowskiego. Postępowanie prowadzone przez NKWD w Mińsku. Skazany w dniu 6 marca 1941 r. przez Kolegium Izby Karnej Sądu Najwyższego BSRR w Mińsku, na karę śmierci, bez możliwości apelacji. Prezydium Sądu Najwyższego BSRR w dniu 12 marca 1941 r. zatwierdziło wyrok. Decyzją z dnia 17 maja 1941 r. Prezydium Rady Najwyższej ZSRR zamieniło karę śmierci na 10 lat ITŁ. W Mińsku w celi śmierci przebywał z Ryszardem Kaczorowskim w okresie luty – maj 1941 r. Prawdopodobnie uczestniczył w „marszu śmierci” i zginął.

Jego biogram uzupełniono na podstawie materiałów archiwalnych o sygn. IPN BU 186/88.

186. Marian DAKOWICZ, s. Wincentego, ur. 7 września 1918 r. w Białymstoku. Został aresztowany przez NKWD w Grodnie w dniu 17 lipca 1940 r. Przebywał potem w więzieniu mińskim. Był sądzony przez Sąd Najwyższy Białorusi (cywilny zespół sędziów z udziałem obrońcy i tłumacza z urzędu) w dniu 31 stycznia 1941 r. razem z późniejszym prezydentem na uchodźstwie Ryszardem Kaczorowskim. Skazany na karę śmierci 1 lutego 1941 r. Rozstrzelany w Mińsku, prawdopodobnie w maju 1941 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie listu siostry Ireny Markiewicz.

187. Marian ŁUKASZEWICZ, ur. w 1923 r. Członek Komendy Hufca Harcerskiego w Białymstoku. Aresztowany w listopadzie 1939 r. za udział w antysowieckiej, harcerskiej organizacji „Szare szeregi”. Przebywał w więzieniu w Mińsku. Sądzony wraz z Ryszardem Kaczorowskim 31 stycznia – 1 lutego 1941 r. przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku. Protestował, że jako obywatel polski został siłą przywieziony do obcego kraju, gdzie nikt nie ma prawa go sądzić. Skazany na 10 lat ITŁ. Dalszy los nieznan.

188. Andrzej MISZTAL, nauczyciel historii ze szkoły powszechnej w Białymstoku, Przebywał w celi mińskiego więzienia z Ryszardem Kaczorowskim, którego uczył historii. Dalszy los nieznan.

189. Ludwik RUSIECKI, kapitan WP, przywieziony do Mińska z Litwy lub Łotwy, jako zdekonspirowany oficer polskiego wywiadu wojskowego. Przebywał w celi śmierci mińskiego więzienia z Ryszardem Kaczorowskim w okresie luty – maj 1941 r. Dalszy los nieznan.

190. Włodzimierz RUSZKOWSKI, urzędnik w Ministerstwie Komunikacji, Członek Komendy Hufca Harcerskiego w Białymstoku. Aresztowany w listopadzie 1939 r. za udział w antysowieckiej, harcerskiej organizacji „Szare szeregi”. W śledztwie, kiedy przebywał w więzieniu

w Mińsku, brutalnie go skatowano. Sądzony wraz z Ryszardem Kaczorowskim 31 stycznia – 1 lutego 1941 r. przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku. Skazany na karę śmierci. W celi śmierci przebywał sto dni. W dniu 2 maja 1940 r. karę śmierci zamieniono mu na dziesięć lat ITŁ na Kołymie i 5 lat pozbawienia praw. Z mińskiego więzienia został wywieziony 28/29 maja 1941 r. Płynął z Ryszardem Kaczorowskim z Władywostoku do Magadanu. Dalszy los nieznany.

191. Zygmunt ŚMIGIELSKI. Aresztowany w listopadzie 1939 r. za udział w antysowieckiej, harcerskiej organizacji „Szare szeregi”. Sądzony wraz z Ryszardem Kaczorowskim 31 stycznia – 1 lutego 1941 r. przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR, na sesji wyjazdowej w Mińsku. Skazany na karę śmierci, spędził 100 dni w celi śmierci. Ułaskawiony wyrok zmieniono na 10 lat ITŁ i 5 lat pozbawienia praw. Z mińskiego więzienia został wywieziony 28/29 maja 1941 r. Dalszy los nieznany.

192. Antoni MALINOWSKI, s. Adama i Józefy, ur. 1 maja 1920 r., zamieszkały w Plutach, poczta Burzyn, gm. Jedwabne, gdzie jego rodzice mieli gospodarstwo rolne. Wraz z ojcem zajmował się też rybołówstwem. W marcu 1940 r. wstąpił do ZWZ. Został aresztowany w obławie w lipcu 1940 r., w Plutach. Początkowo przebywał w placówce NKWD w Jedwabnem, a następnie w więzieniach w Białymstoku i w Mińsku, gdzie trafił w sierpniu 1940 r. W Mińsku przebywał w celi śmierci nr 12 razem z księdzem Stanisławem Cudnikiem i kpt. WP Józefem Wojciechowskim. Był wielokrotnie przesłuchiwany i bity po całym ciele przewodami elektrycznym i pejczem. Konfrontowano go z Fabianem Mocarskim, który namawiał go skutecznie do przyznania się do członkostwa w nielegalnej organizacji. Przyznał się do udziału w ZWZ, bo funkcjonariusze NKWD znaleźli listę członków, na której figurował, a nadto chciał uniknąć dalszego maltretowania. Przebywał w Mińsku od września 1940 r. do wybuchu wojny niemiecko – rosyjskiej. Przeżył „marsz śmierci”, podając się w trakcie selekcji więźniów w Czerwieni za złodzieja. Mieszkał po wojnie w Anglii. Zmarł w dniu 5 kwietnia 1995 r.

Antoni Malinowski został przesłuchany w dniu 25 stycznia 1994 r. w Łomży.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań zięcia Mirosława Gardockiego oraz artykułu prof. Tomasza Strzembosza w kwartalniku „Karta” nr 5 z 1991 r.

Pokrzywdzeni, których opisał w zeznaniach Antoni Malinowski to:

193. Adam KORYTKOWSKI z miejscowości Pluty. Aresztowany w obławie na partyzantów antysowieckich działających na uroczysku Kobielne - 9 sierpnia 1940 r. Wywieziony do więzienia w Mińsku. Szedł w „marszu śmierci” i przeżył. Po wojnie mieszkał w Plutach.

Jego biogram uzupełniono na podstawie artykułu prof. Tomasza Strzembosza w kwartalniku „Karta” nr 5 z 1991 r.

194. Zbigniew Bronisław MALINOWSKI, ur. 17 września 1906 r., podporucznik rezerwy, magister, profesor gimnazjum w Żyrardowie. Wywieziony do więzienia w Mińsku. Szedł w „marszu śmierci” w trakcie, którego zginął zastrzelony z rewolweru przez funkcjonariusza NKWD. Przed egzekucją krzyknął - „Jeszcze Polska nie zginęła!”.

Jego biogram uzupełniono na podstawie artykułu prof. Tomasza Strzembosza w kwartalniku „Karta” nr 5 z 1991 r.

195. Fabian MOCARSKI lub MOCZARSKI z Kąt. Aresztowany przez NKWD w obławie 9 sierpnia 1940 r. Przebywał w więzieniu w Mińsku od września 1940 r. do wybuchu wojny niemiecko – rosyjskiej. Szedł w „marszu śmierci” i zginął w jego trakcie.

Jego biogram uzupełniono na podstawie artykułu prof. Tomasza Strzembosza w kwartalniku „Karta” nr 5 z 1991 r.

196. Aleksander MOGIELNICKI, z Kąt. Aresztowany w obławie w lipcu 1940 r. we wsi Pluty. Przebywał w Mińsku od września 1940 r. do wybuchu wojny niemiecko – rosyjskiej. Szedł w „marszu śmierci”. Zginął w lesie pod Czerwienią.

Jego biogram uzupełniono na podstawie artykułu prof. Tomasza Strzembosza w kwartalniku „Karta” nr 5 z 1991 r.

197. Władysław MOŚCICKI ze wsi Pluty gm. Jedwabne. Aresztowany w obławie w dniu 9 sierpnia 1940 r. Przebywał w Mińsku od września 1940 r. do wybuchu wojny niemiecko – rosyjskiej. Prawdopodobnie szedł w „marszu śmierci” i przeżył. Zmarł w dniu 2 czerwca 2008 r.

198. Jan RAMOTOWSKI z Plut, gmina Jedwabne. Aresztowany w obławie na partyzantów antysowieckich działających na uroczysku Kobielne, w dniu 9 sierpnia 1940 r. Przywieziony do Mińska transportem nr 403/156. Przebywał w więzieniu w Mińsku do 23/24 czerwca 1941 r. Przeżył „marsz śmierci”. Zmarł na początku lat pięćdziesiątych.

Jego biogram uzupełniono na podstawie artykułu prof. Tomasza Strzembosza w kwartalniku „Karta” nr 5 z 1991 r.

199. Marian Ryszard SZUMOWSKI z Bud Czarnockich, kapłan, dziekan, kanonik, proboszcz parafii w Jedwabnem. Aresztowany w Jedwabnem z 16 na 17 czerwca 1940 r. za uczestnictwo w partyzantce antysowieckiej działającej na uroczysku Kobielne. Więziony w Mińsku. W celi nr 12 przebywali wraz z kapłanem Stanisławem Cudnikiem. Był dużym mężczyzną i bardzo cierpiał z głodu. Skazany na karę śmierci. W lutym lub marcu 1941 r. wywieziony wraz z nim z celi nr 12, gdzie razem przebywali. Dalszy los nieznany.

Jego biogram uzupełniono też na podstawie zeznań Jerzego Piekarskiego, Janusza Piekarskiego, Czesława Piekarskiego oraz książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

200. Wacław SOPOĆKO, syn Tadeusza i Kazimiery, ur. 5 grudnia 1888 r. w majątku Przewoże, ziemianin z majątku Lebidki pod Lidą. Pracował w starostwie w Nowogródku. Wacław Sopoćko został aresztowany 19 maja 1940 r. w Lidzie, pod zarzutem przynależności do organizacji podziemnej „Związek Patriotów Polskich” (dalej ZPP). Wraz z nim aresztowano: Marię Wismont, porucznika Jana Ślusarczyka, kapitana Michała Borkowskiego i majora Aleksandra Rippera oraz Jadwigę Taniukiewicz. Z Lidy został przewieziony do więzienia śledczego w Mińsku. Skazany przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR z 30 stycznia 1941 r. na karę śmierci za czyn z art. 64 i 76 kk BSRR, tj., jako przywódca organizacji powstańczej „Związek Patriotów Polskich”

przygotowującej powstanie zbrojne i obalenie władzy sowieckiej. Organizacja ta prawdopodobnie nigdy nie istniała. Rozstrzelany został w dniu 17 lutego 1941 r. w Mińsku. Pośmiertnie go zrehabilitowano wyrokiem Sądu Najwyższego Białorusi z dnia 5 stycznia 1993 r.

Jego biogram uzupełniono m.in. na podstawie listu i zeznań córki Haliny Greckiej, książek Joanny Stankiewicz-Januszczak: „Marsz śmierci” i „Dziś mówię ludziom, co mówiłam Bogu” oraz książki dr Jewgienija Gorelika „Kuropaty – polski ślad”.

201. Józef WOJCIECHOWSKI, z Tarnowa. Kapitan WP. W Mińsku przebywał w celi śmierci nr 12 razem z księdzem Stanisławem Cudnikiem i Antonim Malinowskim do marca 1941 r., kiedy go z niej zabrano. Na ścianie łaźni pozostawił dla nich napis „skazano mnie na śmierć”. Więcej go nie widzieli. Prawdopodobnie wtedy wykonano na nim wyrok śmierci w Mińsku.

Na podstawie zeznań przesłuchanej w charakterze świadka Haliny Greckiej zidentyfikowano następujących pokrzywdzonych:

201. Aleksander RIPPER, major, aresztowany pod zarzutem przynależności do organizacji podziemnej „Związek Patriotów Polskich”. Wraz z nim aresztowano: porucznika Jana Ślusarczyka, kapitana Michała Borkowskiego i ziemianina Wacława Sopoćko. Przebywał w więzieniach Mińska. Do domu nie wrócił. Dalszych losów nie ustalono.

Jego biogram uzupełniono m.in. na podstawie książek Joanny Stankiewicz-Januszczak: „Marsz śmierci” i „Dziś mówię ludziom, co mówiłam Bogu” oraz dr Jewgienija Gorelika pt. „Kuropaty – polski ślad”.

202. Jan ŚLUSARCZYK, porucznik, został aresztowany pod zarzutem przynależności do organizacji podziemnej „Związek Patriotów Polskich” działającej w Lidzie. Organizacja ta prawdopodobnie nigdy nie istniała. Wraz z nim aresztowano: ziemianina Wacława Sopoćko, kapitana Michała Borkowskiego, Marię Wismont i majora Aleksandra Rippera. Osadzony w Mińsku. Prawdopodobnie tam też rozstrzelany w dniu 17 lutego 1941 r.

203. Leon GRZYMALSKI, s. Mariana i Adolfiny, ur. 13 maja 1894 r. w Kitaju-Grudyniu, administratora majątku Terebieżów pow. Stolin. Leon Grzymalski walczył w kampanii wrześniowej w stopniu kapitana. Został aresztowany przez NKWD w dniu 3 stycznia 1940 r. w Stolinie, m.in. razem z małżonkami Plewako i wywieziony do więzienia w Mińsku. W celi przebywał m.in. z adw. Stanisławem Żukowskim. Za upominanie się o prawa więźniów trafił do karceru, skąd już nie wrócił do celi. Na ścianie karceru zostawił napis, „wywożą mnie w nocy”. Z informacji rodziny wynika, iż zginął w Mińsku, albo w Kozielsku (na liście zaginionych w Kozielsku pod nr 1375 figuruje „kpt. Grzymański”).

Jego biogram uzupełniono m.in. na podstawie oświadczenia i zeznań przesłuchanej w charakterze świadka córki Haliny Babskiej.

204. Józef PAWLAK, s. Franciszka i Jadwigi, ur. 18 marca 1898 r. w Warszawie, podporucznik rezerwy, profesor seminarium nauczycielskiego w Białymstoku. Brał udział w wojnie polsko – bolszewickiej. Został aresztowany 13 maja 1940 r. pod zarzutem bycia członkiem kontrrewolucyjnej organizacji powstańczej, mającej na celu obalenie władzy radzieckiej.

Wywieziony do więzienia w Mińsku. W dniu 31 stycznia 1941 r. skazany przez Kolegium Wojskowe SN ZSRR, za czyny z art. 64 i 76 kk BSRR na karę śmierci. Dalsze losy nieznane.

Jego biogram uzupełniono m.in. na podstawie zeznań wnuczki Anny Jadwigi Belczyńskiej i wnuka Zbigniewa Gałkowskiego, listu do OKBZH w Łodzi jego córki Barbary Gałkowskiej oraz informacji z CAW-u i Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białorusi.

205. Bolesław TRYPUĆKO, syn Grzegorza, ur. w 1899 r. w Malinowszczyźnie, – był przed wojną leśniczym Nalibokach i sekretarzem Nadleśnictwa Biały Brzeg pow. wołyński. Został aresztowany 18 września 1939 r. przez funkcjonariuszy NKWD i osadzony w areszcie w Wołożynie, a następnie przewieziony do więzienia w Mińsku. Opowiedział swemu znajomemu Witoldowi Bujakowi, że kiedy zaczęły nacierać na Mińsk wojska niemieckie w czerwcu 1941 r. funkcjonariusze NKWD masowo wyprowadzali więźniów na podwórze więzienia i tam rozstrzeliwali. Bolesław Trypućko też został wyprowadzony, ale kiedy upadł - udawał martwego i to uratowało go od śmierci. Potem dostał się w ręce Niemców i został osadzony w więzieniu w Wilnie, skąd udało mu się zbiec. Następnie walczył w Armii Krajowej (dalej AK) na Wileńszczyźnie i Kielecczyźnie. Po wojnie Bolesław Trypućko mieszkał we Włoszczowej, gdzie był księgowym w tartaku i gdzie zmarł w 1951 r.

Informacje o nim przekazał przesłuchany w charakterze świadka Witold Bujak.

206. Franciszek PANKIEWICZ, s. Michała i Marii, ur. w 1880 r. Brat Hipolita Pankiewicza. Właściciel majątku Sylwanowce, woj. białostockie. Zatrzymany przez Niemców, razem z bratem, na granicy polsko - radzieckiej, przekazany NKWD w dniu 14 listopada 1940 r. Więziony w Grodnie, a potem w Mińsku. Zamordowany prawdopodobnie podczas ewakuacji więzienia w czerwcu 1941 r. lub w czasie samego „marszu śmierci”.

Jego biogram uzupełniono m.in. na podstawie zeznań przesłuchanego w charakterze świadka syna Romana Pankiewicza, wnuka Jerzego Pankiewicza, stryjecznego wnuka Jana Jasiewicza oraz książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

207. Hipolit PANKIEWICZ, s. Michała i Marii ur. w 1872 r. w Lipsku pow. augustowski, brat Franciszka Pankiewicza, właściciel majątku Wojtowce koło Grodna. Zatrzymany przez Niemców na granicy polsko - radzieckiej, razem z bratem, przekazany NKWD w dniu 14 listopada 1940 r. Przebywał w Grodnie, a potem w Mińsku. Rozstrzelany prawdopodobnie podczas ewakuacji więzienia w czerwcu 1941 r. w okolicach Mińska. Brak informacji o jego dalszych losach.

Jego biografię uzupełniono m.in. na podstawie materiałów archiwalnych o sygn. IPN Bu 186/378, zeznań wnuka Jana Jasiewicza, bratanka Romana Pankiewicza, wnuka Jerzego Pankiewicza i stryjecznego wnuka Jana Jasiewicza oraz książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

208. Franciszek MIKUCKI, syn Franciszka i Walerii, ur. 3 kwietnia 1919 r. w Obrytkach, poczta Przytuły woj. Łomża, zamieszkały w Rakowie pow. Szczuczyn. Ewakuowany z więzienia w Mińsku samochodem. Zmarł w dniu 4 kwietnia 1993 r.

Informacji o nim dostarczyły zeznania i relacja Jerzego Pankiewicza.

209. Anna PAWEŁKIEWICZ, siostra zakonna, chyba szarytka z Chełma lub Szczuczyna. Zastrzelona w „marszu śmierci” z Mińska do Czerwieni.

Jej biogram uzupełniono na podstawie informacji przekazanych przez Jerzego Pankiewicza, zeznań i relacji Wandy Nowotarskiej - Romanowicz.

210. Kazimierz TARKOWSKI, z Hajnówki. Wywieziony do Mińska w 1941 r. Zamordowany w więzieniu w Mińsku.

Opis na podstawie informacji przekazanych przez Jerzego Pankiewicza.

211. Tadeusz ŻEMOYTEL, syn Adama i Anny z d. Bokszczanin, ur. 13 maja 1892 r. w Wilnie. Inżynier rolnik. Przed wojną naczelnik Wydziału Rolnictwa w Urzędzie Wojewódzkim w Wilnie. Aresztowany 18 października 1939 w Wilnie, na polecenie komisarza z NKWD. Przebywał w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie. W styczniu 1941 r. przewieziony do mińskiego więzienia. Przebywał w celi, m.in. z Maciejem Jamonttem. Za niepodporządkowanie się władzy radzieckiej został skazany na 12 lat więzienia. Brak informacji, co do jego losów w trakcie ewakuacji mińskiego więzienia w czerwcu 1941 r. Amnestionowany, na mocy umowy Sikorski – Majski z lipca 1941 r. W dniu 10 września 1941 r. zwolniony z więzienia w Riazaniu, trafił do Buzułuku. Z armią gen. W. Andersa wyszedł z ZSRR. W latach 1943-1947 przebywał w obozie przejściowym w Ugandzie. Do Polski powrócił w 1947 r. Zmarł w dniu 18 października 1965 r. we Wrocławiu.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań córki Kazimierzy Kolanko, informacji przekazanych przez Jerzego Pankiewicza oraz relacji Jana Jaśkiewicza.

212. Jan WERESZCZAKO, ur. w 1885 r. Rządca majątku Kozięłło – Poklewskich w Serweczu. Aresztowany w dniu 2 września 1940 w Kurzeńcu, za lekceważący stosunek do pracy. Wymierzono mu karę 2 lat więzienia. Przebywał w więzieniu w Starej Wilejce, a od maja 1941 r. do 24 czerwca 1941 r. w Mińsku. Wg zeznań syna, w trakcie wymarszu kolumny ewakuacyjnej Naczelnik konwoju zwolnił go do domu. Przeżył i wrócił do rodziny. Zmarł śmiercią naturalną w dniu 27 lutego 1944 r. w Serweczu.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań syna Kazimierza Wereszczako.

213. Aleksander PIEKARSKI, syn Walerego i Heleny z d. Gosiewskiej, ur. 14 lutego 1920 r. we wsi Karwowo gm. Jedwabne. Żołnierz WP i AK – saper. Aresztowany w dniu 26 lipca 1940 r. w Kubrzanach gdzie mieszkał. Wcześniej NKWD zatrzymało jego ojca Walerego, w trakcie obławy na partyzantów antysowieckich działających na uroczysku Kobielne. Do 4 września 1940 r. przebywał w więzieniu w Białymstoku, a od 6 września 1940 r. w Mińsku, w celach nr 62, 89, 98 i 126. W sąsiedniej celi przebywał, przez pewien czas, jego ojciec Walery Piekarski Sądzony w maju 1941 r. przez OSO NKWD. Skazany na 8 lat ITŁ. Był już przygotowany do wyjazdu do łagru. Szedł w „marszu śmierci” i przeżył uciekając z Czerwieni. Wrócił wraz z Władysławem Karwowskim, któremu pomagał w trakcie marszu, Antonim Klimaszewskim, Hieronimem Filipkowskim, Piotrem Chrostowskim i Władysławem Zapartem. Po wojnie mieszkał w Łomiankach. Zmarł 28 lutego 2003 r. w Warszawie.

Jego biogram uzupełniono na podstawie osobistego oświadczenia, spisane przez Joannę Stankiewicz – Januszczak, oraz zeznań brata Jerzego Piekarskiego, synów Ryszarda Piekarskiego i Janusza Piekarskiego, a nadto brata stryjecznego Czesława Piekarskiego.

Losy kolejnej grupy osób pokrzywdzonych odtworzono na podstawie relacji Aleksandra Piekarskiego i zeznań jego bratanka Czesława Piekarskiego:

214. Andrzej BZURA, z miejscowości Kuce Małe koło Jedwabnego. Przebywał w mińskim więzieniu od września 1940 r., w celi m.in. z Aleksandrem Piekarskim. Dalszy los nieznany.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książek: Tomasza Strzembosza pt. „Antysowiecka partyzantka i konspiracja nad Biebrzą X 1939 – VI 1941” i Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „ Marsz śmierci”.

215. Piotr CHROSTOWSKI s. Aleksandra, zam. Pluty, gmina Jedwabne, ur. 17 czerwca 1915 r. Mieszkał w Kubrzanach. Aresztowany w dniu 26 lipca 1940 r., w trakcie obławy na partyzantów antysowieckich działających na uroczysku Kobielne. Przebywał w mińskim więzieniu od 4 września 1940 r., w celi m.in. z Aleksandrem Piekarskim. Podczas śledztwa bity i torturowany m.in. wkładano mu palce między drzwi i połamano żebra. Skazany na 8 lat ITŁ i 5 lat pozbawienia praw. Nie zdążył jednak trafić do łagru i wobec ataku Niemiec na ZSRR został ewakuowany z Mińska. Szedł w „marszu śmierci”. Pomagał mu iść Jan Staniszewski. Przeżył i wrócił do domu, wraz z Aleksandrem Piekarskim, Władysławem Karwowskim, Andrzejem Klimaszewskim, Hieronimem Filipkowskim, Władysławem Zapertem. Po drodze zatrzymany na jakiś czas w niemieckim obozie jenieckim w Suwałkach. Zmarł w Łomży 13 marca 1991 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań córki - Ireny Dziegielewskiej, syna – Ireneusza Chrostowskiego i relacji Jana Staniszewskiego, książek: Tomasza Strzembosza pt. „Antysowiecka partyzantka i konspiracja nad Biebrzą X 1939 – VI 1941” i Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” oraz relacji samego Piotra Chrostowskiego umieszczonej w gazecie „Kontakty” z 16 kwietnia 1989 r. i zatytułowanej „kości trzymały skórę”.

216. Stanisław CUDNIK, ksiądz proboszcz parafii z Burzyna koło Jedwabnego, kapelan Wojska Polskiego. Działacz tajnej organizacji antysowieckiej działającej na uroczysku Kobielne. Aresztowany w czerwcu 1940 r. Przebywał w mińskim więzieniu w celi 123 wraz z Aleksandrem Piekarskim. Działalnością konspiracyjną obejmował wsie: Burzyn, Mocarze, Szostaki, Nadbory, a nawet Radziejów miał do pomocy okoliczne nauczycielstwo. Jak twierdzi Antoni Malinowski w lutym lub marcu 1941 r. został zabrany z celi śmierci nr 12 i ślad po nim zaginął.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań Czesława Piekarskiego oraz książek: Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” i prof. Tomasza Strzembosza – „Antysowiecka partyzantka i konspiracja nad Biebrzą X 1939 – VI 1941”.

217. Piotr DROGIĘGA, fotograf z Jedwabnego. Przebywał w mińskim więzieniu, od września 1940 r., w celi m.in. z Aleksandrem Piekarskim. Dalsze losy nieznanne.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książek: Tomasza Strzembosza pt. „Antysowiecka partyzantka i konspiracja nad Biebrzą X 1939 – VI 1941” i Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „ Marsz śmierci”.

218. Hieronim FILIPKOWSKI z Jedwabnego. Mieszkał przed wojną w Jedwabnem, gdzie miał masarnię. Zatrzymany przez NKWD, w lipcu 1940 r., razem z Andrzejem Klimaszewskim, w trakcie obławy na partyzantów antysowieckich działających na uroczysku Kobieline. Początkowo więziony w Łomży, a potem w więzieniu mińskim. Był bity, okaleczono mu rękę. Przebywał tam do ewakuacji w czerwcu 1941 r. Szedł w „marszu śmierci”, w trakcie, którego pomagał Andrzejowi Klimaszewskiemu i obaj przeżyli, bo udało im się uciec. Wracali do domu wraz z A. Piekarskim, W. Karwowskim, P. Chrostowskim i W. Zapertem. Zmarł w 1964 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań syna Ryszarda Filipkowskiego, Jerzego Piekarskiego i książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „ Marsz śmierci”.

219. Seweryn GODLEWSKI z Karwowa. Aresztowany w trakcie obławy NKWD na partyzantów antysowieckich działających na uroczysku Kobieline. Przebywał w mińskim więzieniu do dnia 24 czerwca 1941 r., ewakuowany z więzienia wspólnie z Aleksandrem Piekarskim. Nie przeżył, okoliczności śmierci nieznane.

220. Mikołaj KACZAN, ur. w 1880 r. w Krynkach, woj. Grodno. Zamieszkały we wsi Piotrowszczyzna w gminie Kleszczele, której był wójtem. Aresztowany przez NKWD w połowie 1940 r. Początkowo osadzony w Brześciu, a potem, od wiosny 1941 r. w Mińsku. Prawdopodobnie rozstrzelany, bezpośrednio przed ewakuacją w dniach 20 - 23 czerwca 1941 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań syna Aleksandra Kaczana i jego pisemnej relacji.

221. Aleksander KARWOWSKI z Karwowa. Członek partyzantki antysowieckiej działającej na uroczysku Kobieline. Przebywał w mińskim więzieniu razem z Aleksandrem Piekarskim z Jedwabnego. Szedł w „marszu śmierci”, ocalał i wrócił do domu. Zmarł w Warszawie 8 sierpnia 1993 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie artykułu prof. Tomasza Strzembosza w kwartalniku „Karta” nr 5 z 1991 r. i książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „ Marsz śmierci”.

222. Seweryn KARWOWSKI. Brat Czesława Karwowskiego, członka partyzantki antysowieckiej, działającej na uroczysku Kobieline. Aresztowany na przełomie lipca/sierpnia 1940 r. Więziony w Jedwabnem, Łomży i Mińsku, gdzie przebywał do ewakuacji w czerwcu 1941 r. Szedł w „marszu śmierci” i został zastrzelony 25 czerwca 1941 r. na oczach wuja Piotra Pieniążka.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań siostrzeńca Ryszarda Górskiego.

223. Władysław KARWOWSKI, syn Władysława i Władysławy. Mieszkaniec Karwowa, gm. Jedwabne. Aresztowany w lipcu 1940 r. za powiązania z partyzantką działającą na uroczysku Kobieline. Przebywał w więzieniu mińskim, od dnia 26 lipca 1940 r. Był bity i torturowany. Skazany na 8 lat ITŁ, nie zdążył jednak trafić do łagru, wobec ataku Niemiec na ZSRR. W czerwcu 1941 r. szedł w „marszu śmierci” i go przeżył. Wrócił do domu, razem z Piotrem Chrostowskim,

Aleksandrem Piekarskim, Antonim Klimaszewskim, Hieronimem Filipkowskim i Władysławem Zapertem. Zmarł w dniu 6 stycznia 1982 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań żony Czesławy Karwowskiej, siostrzeńca Ryszarda Górskiego, Czesława Piekarskiego, Jerzego Piekarskiego, synowa Małgorzaty Karwowskiej, Ireneusza Chrostowskiego oraz książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

224. Antoni KLIMASZEWSKI, s. Józefa i Walerii. Mieszkał w Kubranach. Przed wojną urzędnik gminny w Jedwabnem. Aresztowany po 17 września 1939 r. przez NKWD. Przebywał w mińskim więzieniu do 23/24 czerwca 1941 r. Szedł w „marszu śmierci”. Przeżył, powrócił do domu wraz z Aleksandrem Piekarskim, W. Karwowskim, H. Filipkowskim, P. Chrostowskim, W. Zapertem. Zmarł w dniu 4 września 1974 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań syna Henryka Klimaszewskiego oraz Jerzego Piekarskiego.

225. NN. kobieta o imieniu Nelka, przed wojną dozorczyńni więzienia w Białymstoku. Skazana na śmierć w 1941 podczas sesji wyjazdowej w Mińsku przez Kolegium Wojskowe Sadu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej. Przebywała w więzieniu w Mińsku. Prawdopodobnie ułaskawiona.

226. Walery PIEKARSKI, syn Jana i Konstantyny, ur. 18 grudnia 1897 r. we wsi Karwowo, gm. Jedwabne. Aresztowany 1 lipca 1940 r. w Kubranach, w trakcie obławy na partyzantów antysowieckich działających na uroczysku Kobielne. Sądzony przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR na sesji wyjazdowej w Mińsku w dniu 3 lutego 1941 r. Skazany na śmierć za czyny z art. 64 i 76 kk BSRR. Rada Najwyższa odrzuciła prośbę o ułaskawienie. Rozstrzelany 18 lutego 1941 r. w Mińsku. Prokuratura Białorusi odmówiła prawa do rehabilitacji w dniu 28 listopada 1989 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań syna Jerzego Piekarskiego, wnuka Janusza Piekarskiego, bratanka Czesława Piekarskiego oraz książek: Tomasza Strzembosza pt. „Antysowiecka partyzantka i konspiracja nad Biebrzą X 1939 – VI 1941” i Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” oraz pism ambasady Białorusi.

227. Piotr PIENIAŻEK, ze wsi Biodry w łomżyńskim. Przeżył „marsz śmierci”. Wuj Seweryna Karwowskiego, z którym razem siedzieli w celi w Mińsku i którego rozstrzelano na jego oczach. Zmarł w latach dziewięćdziesiątych.

228. Stanisław POLKOWSKI, z Kubran. Przebywał w mińskim więzieniu od września 1940 r., w celi m.in. z Aleksandrem Piekarskim i szedł w „marszu śmierci”. Do domu nie wrócił. Dalszy los nieznan.

229. Władysław ZAPERT, do 24 czerwca 1941 r. przebywał w Mińsku w celi z Aleksandrem Piekarskim. Szedł w „marszu śmierci”, uratował się. Wrócił wraz z Piekarskim, Karwowskim, Klimaszewskim, Filipkowskim, Chrostowskim.

Wspomniany również w zeznaniach Jerzego Piekarskiego.

Na podstawie zeznań Marianny Szczęsnej, ustalono losy pokrzywdzonych:

230. Czesław CZARNECKI, ur. w 1903 r., instruktor Polskiej Organizacji Wojskowej, komendant ZWZ z Tajna Starego. Aresztowany 22 lipca 1940 r. w Tajnie Starym razem z Piotrem Obiedzińskim, Rosłanowskim, Antonim Maziukiem, Mazurkiewiczem, i Czesławem Janiszewskim, za działalność w organizacjach antysowieckich. Wydał ich Rosjanom leśniczy - Henryk Czaplński. Przebywał w mińskim więzieniu i uczestniczył w „marszu śmierci”. Zmarł w dniu 17 kwietnia 1992 r. w Białymstoku.

Jego biogram uzupełniono na podst. relacji Tadeusza Kisielewskiego.

231. Czesław DĄBROWSKI. Kolega Henryka Kizinkiewicza. Aresztowany przez NKWD i osadzony w więzieniu mińskim. Uczestniczył w „marszu śmierci” na trasie Mińsk-Czerwień. Uratował się pod zwałem trupów w trakcie rozstrzelań na uroczysku Cegielnia, za Czerwienią. Po wojnie wyjechał do Wielkiej Brytanii, gdzie zmarł.

232. Paweł IWASZKIEWICZ, s. Edwarda i Jadwigi z d. Jakutowicz ur. 1 maja 1893 r. w Telechanach pow. piński, woj. poleskie. Do stycznia 1940 r. mieszkał w Pińsku, urzędnik służby pomocniczej Poczty Polskiej w Pińsku. Aresztowany w dniu 9 stycznia 1940 r. przez NKWD i osadzony w Pińsku, skąd wywieziono go do więzienia w Mińsku, gdzie przebywał w maju 1941 r. Był chory na ischias. Dalszych losów nie ustalono. Sąd Grodzki w Słupsku uznał go za zmarłego postanowieniem z dnia 13 marca 1947 r. Uznano, że zmarł w dnia 30 maja 1941 r. w Mińsku.

Jego biogram uzupełniono na podst. akt Sądu Grodzkiego w Słupsku o sygn. Zg. 16/46.

233. Henryk KIZINKIEWICZ, s. Antoniego i Bronisławy z d. Janiszewskiej, ur. w 1914, mieszkaniec Tajna Starego. Rolnik. Aresztowany 22 lipca 1940 r. w Tajnie Starym razem z Piotrem Obiedzińskim, Rosłanowskim, Antonim Maziukiem, Mazurkiewiczem, Czesławem Janiszewskim i Czesławem Czarneckim, za działalność w organizacjach antysowieckich. Wydał ich Rosjanom leśniczy - Henryk Czaplński. Henryk Kizinkiewicz zginął w „marszu śmierci” na trasie Mińsk-Czerwień w dniu 27 czerwca 1941 r.

Jego biogram uzupełniono też na podstawie zeznań Tadeusza Kisielewskiego, relacji Michała Łukaszewicza oraz książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

234. Antoni MAZIUK ze wsi Tajno Stare. Aresztowany w dniu 22 lipca 1940 r. w Tajnie Starym razem z Piotrem Obiedzińskim, Rosłanowskim, Antonim Maziukiem, Mazurkiewiczem, Czesławem Janiszewskim i Czesławem Czarneckim, za działalność w organizacjach antysowieckich. Wydał ich Rosjanom leśniczy - Henryk Czaplński. Osadzono go w Mińsku. Po napaści Niemiec na ZSRR uczestniczył w „marszu śmierci” na trasie Mińsk-Czerwień. Podczas masowej egzekucji w lesie, na uroczysku Cegielnia, za Czerwienią, wpadł do przydrożnego rowu, a na niego padały ciała rozstrzelanych przez NKWD osób. Potem wydostał się spod zwału trupów i schował się w lesie. Był prawdopodobnie jedynym ocalonym z masowej egzekucji ok. 200 osób. Wrócił do domu w Tajnie Starym. Według poczynionych ustaleń nie żyje.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

235. Piotr OBIEDZIŃSKI ze wsi Tajno Stare. Aresztowany 22 lipca 1940 r. w Tajnie Starym razem z Piotrem Obiedzińskim, Piotrem Rosłanowskim, Antonim Maziukiem, Antonim Mazurkiewiczem, Czesławem Janiszewskim i Czesławem Czarneckim, za działalność w organizacji antysowieckiej. Wydał ich Rosjanom leśniczy - Henryk Czapliński. Osadzony przez NKWD w więzieniu mińskim Uczestniczył w „marszu śmierci” na trasie Mińsk-Czerwień. Rozstrzelany w pobliżu Czerwieni.

236. Piotr ROSŁANOWSKI lub ROSŁAN, mieszkaniec Tajna Starego, Aresztowany 22 lipca 1940 r. w Tajnie Starym razem z Piotrem Obiedzińskim, Rosłanowskim, Antonim Maziukiem, Mazurkiewiczem, Czesławem Janiszewskim i Czesławem Czarneckim, za działalność w organizacjach antysowieckich. Wydał ich Rosjanom leśniczy - Henryk Czapliński. Osadzony przez NKWD w więzieniu mińskim Uczestniczył w „marszu śmierci” na trasie Mińsk-Czerwień. Rozstrzelany w pobliżu Czerwieni.

Jego biogram uzupełniono też na podstawie relacji Tadeusza Kisielewskiego oraz książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

W dniu 10 lutego 1992 r. przesłuchana została w charakterze świadka:

237. Krystyna ŻARNOWIECKA z domu Andrzejewska – Indrunas, ur. w dniu 13 stycznia 1922 r. Przed wojną mieszkała w Białymstoku. W czasie okupacji sowieckiej działała w ZWZ. W marcu 1940 r. aresztowana przez NKWD. Przebywała w więzieniu w Białymstoku. Potem przewieziona do Mińska, gdzie najpierw przebywała w tzw. „amerykance” a potem w więzieniu centralnym. W czasie przesłuchań była kilkanaście razy bita kijem po plecach. W celi siedziały wraz z nią: Irena Wojciul, Anna Żerman, Nela Wilczyńska – Romanowa, Wiesława Marchocka, Weronika i Antonina Wiszowate, Halina Wyżykowska i ciotką Elżbieta Kałłalur. W dniu 24 czerwca 1941 r., po ewakuacji więzienia pędzono je w kierunku Mohylewa. Przeżyła „marsz śmierci”, gdyż po doprowadzeniu ich do więzienia w Czerwieni w czasie bombardowania lotnictwa niemieckiego funkcjonariusze NKWD uciekli, pozostawiając więźniów. Wyłamali oni drzwi do celi i bramę i uciekli. Wraz z Krystyną Żarnowiecką uciekły też Weronika i Antonina Wiszowate i jej ciotka Pelagia Wróbel. Potem ona z ciotką oddzieliły się od grupy i poszły w kierunku Wilna. Utrzymały się w czasie wędrówki z żebranią. W połowie lipca 1941 r. dotarły do Wilna gdzie przygarnęły je rodziny Andrzejewskich i Izbickich. Zamieszkała w Radomiu. Zmarła w dniu 18 grudnia 2014 r.

Opisane w zeznaniach przez Krystynę Żarnowiecką pokrzywdzone to:

238. Elżbieta KAŁŁAŁUR – żona oficera WP Jana Kałłalura, ciotka Krystyny Żarnowieckiej. W celi więzienia centralnego siedziały wraz z nią: Irena Wojciul, Anna Żerman, Nela Wilczyńska – Romanowa, Wiesława Marchocka, Weronika i Antonina Wiszowate, Halina Wyżykowska. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i przeżyła. Wraz z Krystyną Żarnowiecką przedostały się do Wilna.

239. Wiesława MARCHOCKA. W czasie napaści Niemiec na ZSRR, w czerwcu 1941 r. przebywała w więzieniu centralnym w Mińsku. Siedziała w celi wraz z m.in. Krystyną Żarnowiecką. Brała udział w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła, gdyż brak o niej jakichkolwiek dalszych informacji.

240. Irena WOJCIUL, w czasie napaści Niemiec na ZSRR, w czerwcu 1941 r., przebywała w więzieniu centralnym. Siedziała w celi wraz z m.in. Krystyną Żarnowiecką. Brała udział w „marszu śmierci”. Brak informacji czy go przeżyła.

241. Pelagia WRÓBEL, ciotka Krystyny Żarnowieckiej. Nauczycielka gimnazjum w Białymstoku. W czerwcu 1941 r., przebywała w więzieniu centralnym w Mińsku. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła.

242. Anna ŻERMAN w czasie napaści Niemiec na ZSRR, w czerwcu 1941 r., przebywała w więzieniu centralnym. Siedziała w celi wraz z Krystyną Żarnowiecką. Brała udział w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła.

243. Kazimiera ORZECZOWSKA-CHILIŃSKA, ur. 29 czerwca 1923 r. w Rajgrodzie, córka Antoniego i Bronisławy z Moczulewskich. Aresztowana wraz z matką w sierpniu 1940 r. w Rajgrodzie za ukrywanie Mieczysława Buczy, funkcjonariusza straży granicznej, który prawdopodobnie wrzucił granaty do sowieckiego klubu, gdzie odbywała się zabawa w czasie postu. Najpierw były w więzieniu w Grajewie, gdzie były bite i kopane w trakcie przesłuchań. Potem w Grodnie, a następnie w Mińsku w więzieniu centralnym. Były w celi z 80 innymi osobami, m.in. z Joanną Stankiewicz-Januszczak. Stosowano wobec niej tortury i karano „karcerem”. W 1941 r. styczniu była sądzona i przetrzymywana do czerwcowej ewakuacji. Wraz z matką szła w „marszu śmierci”. Obie przeżyły ten marsz. Uciekły z więzienia w Czerwieni, kiedy opuścili go strażnicy, podczas niemieckich nalotów i wróciły do Rajgrodu. Po wojnie zamieszkała w Eku.

Jej biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz -Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

Kazimiera ORZECZOWSKA - CHYLIŃSKA została przesłuchana w dniu 28 czerwca 1990 r. w Białymstoku i w dniu 12 grudnia 2007 r. w Ełku. W swoich zeznaniach opisała losy kolejnych pokrzywdzonych:

244. Leokadia BIENIEWSKA, z Rajgrodu. Więziona w Mińsku pomiędzy 1939 r., a czerwcem 1941 r. Brała udział w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła.

245. Janina CEGIEŁKOWA, żona kierownika mleczarni w Rajgrodzie. Aresztowana przez NKWD. Uczestniczyła w „marszu śmierci”. Uciekła z więzienia w Czerwieni, kiedy opuścili go strażnicy, podczas niemieckich nalotów, Przeżyła i wróciła do Rajgrodu.

Jej biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” oraz relacji Kazimiera Królikowskiego.

246. Bronisława ORZECZOWSKA, ur. w 1880 r., matka Kazimiery. Aresztowana wraz z córką, w sierpniu 1940 r. Najpierw były w więzieniu w Grajewie, gdzie bito je i kopano, w trakcie przesłuchań. Potem w Grodnie, a następnie w Mińsku w więzieniu centralnym. Tu w styczniu 1941

r. były sądzony i przetrzymywane do czerwca 1941 r. Były w celi razem z 80 innymi osobami. Wraz z córką szła w „marszu śmierci”. Obie przeżyły, w ten sposób, że uciekły z więzienia w Czerwieni, kiedy opuścili go strażnicy, podczas niemieckich nalotów. Wróciła do Rajgrodu, gdzie zmarła 22 lutego 1954 r.

Jej biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” oraz relacji Kazimiera Królikowskiego.

247. Józef RADWAŃSKI, ksiądz, pseud. „Bywały”, ur. 10 marca 1891 r. w Warszawie. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1916 r. w Płocku. Duszpasterz Polaków we Francji. Proboszcz w parafii w Rajgrodzie od 13 kwietnia 1934 r. Aresztowany 25 września 1940 r. w Grajewie. Wydał go konfident NKWD Stanisław Kmicieński za 700 rubli, Trafił do więzienia w Łomży, a następnie do Mińska. Tam przeszedł tak ciężkie śledztwo, że nie rozpoznawali go parafianie z Rajgrodu, którzy trafili do mińskiego więzienia. Zastrzelony w Mińsku w kwietniu 1941 r. lub w „marszu śmierci”. Z relacji Marianny Rogowskiej wynika, że przeżył „marsz śmierci” i wracał z nią i Janem Wawiórko do domu, ale zostali zatrzymani przez Sowietów, którzy zabrali ich na ciężarówkę. Brak informacji o jego dalszym losie. W kościele w Rajgrodzie wierni wmurowali 26 czerwca 1984 r. pamiątkową tablicę poświęconą księdzu Józefowi Radwańskiemu.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „Marsz śmierci” oraz opracowania Arkadiusza Chilińskiego „Rajgród i jego mieszkańcy, ze szczególnym uwzględnieniem niemieckiego i radzieckiego aparatu terroru”.

248. PERKOWSKA - KONARZEWSKA imienia nie ustalono, z Rajgrodu. Przebywała w mińskim więzieniu do 24 czerwca 1941 r. i uczestniczyła w „marszu śmierci”. Przeżyła i wróciła do domu. Zmarła po wojnie.

Jej biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „Marsz śmierci” oraz zeznań Haliny Maciorowskiej z d. Podowicz.

249. Weronika SKOCZEK, ur. około 1880 r. w Łomży, zastrzelona w „marszu śmierci”. Wymieniona została również w relacji Zofii Bielawskiej.

250. Janina BADOCHA, z d. Modzelewska, c. Waclawa, ur. 27 lutego 1922 r. w Wyrzykach, pow. Łomża, mieszkała w Wygodzie. Aresztowana w marcu 1940 r. w Łomży pod zarzutem ukrywania broni palnej. Od razu została wywieziona do więzienia w Mińsku transportem nr 320/690. Trafiła do pojedynczej celi nr 111. Potem siedziały z nią: Paulina Bustowska, Roma Hanytkiewicz, Antonina Mackiewicz, Julia Midzińska, Natalia Sierzputpowska, zakonnica o imieniu Julia, panna Zofia z Pątnicy. Skazana w 1941 r. na 8 lat ciężkich robót. Po wyroku. przeniesiona do innej celi gdzie przebywała z 50 kobietami, m.in. z Haliną Bem, Zofią Krotowską, Michaliną Pilecką i Heleną Fominą. Uczestniczyła w „marszu śmierci” z Mińska do Czerwieni. Widziała jak funkcjonariusze NKWD przebijali bagnietami padających ze zmęczenia więźniów lub strzelali im w głowę. Po drodze, pod Mohylewem, zabrana do transportu kolejowego, znalazła się w Swierdłowsku na Uralu, gdzie w październiku 1941 r. zwolniono ją na mocy amnestii. Dostała się

do Armii gen. Władysława Andersa w Buzułuku, a potem w Iraku, gdzie ukończyła kurs sanitarny, a następnie z armią przedostała się na Zachód. Po wojnie osiadła w Anglii.

Jej biogram uzupełniono na podstawie osobistej relacji.

Na podstawie relacji pisemnej Janiny Badochy ustalono kolejne osoby pokrzywdzone:

251. Halina BEM. W celi więzienia centralnego w Mińsku przebywała m.in. z Janiną Badochą do dnia 24 czerwca 1941 r. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła.

252. Paulina BUSTOWSKA, nauczycielka z Białegostoku. W celi więzienia centralnego w Mińsku przebywała m.in. z Janiną Badochą. Przeżyła „marsz śmierci”. Po wojnie zmarła w Wielkiej Brytanii.

253. Romana HANYTKIEWICZ z Białegostoku. W celi więzienia centralnego w Mińsku przebywała m.in. z Janiną Badochą. Przeżyła „marsz śmierci” do Czerwieni i dostała się do Armii gen. Władysława Andersa, gdzie była świetliczanką w II Korpusie WP.

Jej biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „Marsz śmierci”, relacji Janiny Badochy i zeznań Michała Łukaszewicza.

254. Julia o NN. nazwisku, zakonnica – tercjanka. Siedziała w 1941 r. w celi nr 111 więzienia centralnego w Mińsku wraz z Pauliną Bustowską, Roma Hanytkiewicz, i Janiną Badochą. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła.

255. JURGELSON o NN. imieniu – panna. W celi więzienia centralnego w Mińsku przebywała m.in. z Janiną Badochą. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła.

256. Zofia KROTOWSKA - OSIECKA, ur. w 1918 r. Pochodziła z Brześcia, woj. poleskie. Wg relacji Joanny Stankiewicz - Januszczak przeżyła „marsz śmierci” i wróciła do domu. Wg zeznań syna Władysława Osieckiego, nie brała udziału w marszu, a uciekła z więzienia w Mińsku wraz z grupą kilkunastu więźniów, po pierwszym bombardowaniu więzienia, w dniach 22-23 czerwca 1941 r. Po wojnie mieszkała we Wrocławiu i tam zmarła w dniu 10 lutego 1993 r.

Jej biogram uzupełniono na podstawie książek Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” i „Krwawy etap” i zeznań syna Władysława Osieckiego.

257. KULIKOWSKI Antoni, (vel Kulikowski Anatol, vel Czosnowski Michał), syn Władysława, ur. w 1920 r. we wsi Burniewo (powiat Grodno woj. białostockie), bez zawodu, kawaler, Polak. Do organizacji antysowieckiej został wciągnięty przez Pawła Olega Meysztowicza vel „Rawicza”, w marcu 1940 r. Po 17 września 1939 r. uciekł do Lidy i tu ukrywał się pod nazwiskiem Czosnowski Michał. Aresztowany w kwietniu 1940 r., przebywał w mińskim więzieniu. Sądzony w dniach 3-10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego w Mińsku. Trybunał skazał go na karę śmierci, a Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR 9 maja 1941 r. wyrok utrzymało w mocy. Również Rada Najwyższa prośbę o ulaskawienie odrzuciła. Brak informacji o wykonaniu wyroku, a więc prawdopodobnie został zastrzelony przed ewakuacją w dniach 23 albo 24 czerwca 1941 r., lub w jej trakcie.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji uzyskanych z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA i na podstawie książek Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci” i „Konspiracja 1939-41 w Lidzie i powiecie lidzkim”.

258. Antonina MACKIEWICZ, z Wygody pow. Łomża. Aresztowana w 1940 r., została wywieziona do więzienia w Mińsku. Trafiała do celi nr 111. Siedziały z nią, w 1941 r. Paulina Bustowska, Roma Hanytkiewicz, i Janina Badocha. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła, gdyż brak informacji o jej dalszych losach.

Jej biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

259. MICHALSKA o NN. imieniu, lat około 55, ze Lwowa, przebywała w mińskim więzieniu; w celi m.in. z Janiną Badocha, Haliną Bem i Heleną Fominą.

Wspomniana w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

260. Julia MIDZIŃSKA, przebywała w mińskim więzieniu. Trafiała do celi nr 111. Siedziały z nią, w 1941 r. Paulina Bustowska, Roma Hanytkiewicz, i Janina Badocha. Wyszła z ZSRR z Armią Gen. Andersa. Była w kompanii transportowej II Korpusu WP na Zachodzie.

Wspomniana w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

261. Czesław MODZELEWSKI, ur. 20 lipca 1894 r. w Wyrzykach, gm. Puchały, pow. Łomża, woj. warszawskie. Ojciec Janiny Badochy. Aresztowany 6 maja 1940 r. Szedł w „marszu śmierci”, ale się uratował i wrócił ze Stefanem Darmochwałem. Zamordowany w miejscowości Puchały w dniu 2 czerwca 1947 r.

Wspomniana w książce Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

262. Michalina PILECKA, pochodziła ze wschodnich kresów Polski. Przebywała w mińskim więzieniu. Trafiała do celi nr 111. Siedziały z nią, w 1941 r. Paulina Bustowska, Roma Hanytkiewicz i Janina Badocha. Uczestniczyła w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginęła, gdyż brak informacji o jej dalszych losach.

263. Zofia o NN. nazwisku - panna z Pątnicy. Siedziały z nią w 1941 r., w celi nr 111, m.in.: Paulina Bustowska, Roma Hanytkiewicz, i Janina Badocha. Zmarła, po powrocie z ZSRR, w latach 50-tych XX wieku.

264. Witold JAROSZEWICZ, s. Stanisława i Heleny z Rybakowiczów, ur. 24 czerwca 1919 r. w Białymstoku, żołnierz 10 pułku ułanów litewskich. Aresztowany 17 grudnia 1939 r. za przechowywanie karabinu maszynowego. Początkowo osadzony w Białymstoku. Potem od marca 1940 r. w więzieniu centralnym w Mińsku. W jego małej celi (3m x 2 m) stłoczono 18 osób, m.in. byli tam Wiktor Dojlida – starszy celi, Żyd o nazwisku Kuklański, Wojciechowski – sekretarz samorządu wojewódzkiego w Białymstoku. Szedł w grupie ok. 200 osób. Widział jak enkawudziści rozstrzeliwali słabszych więźniów, m.in. mężczyznę z Zaręb, którego nieśli dwaj synowie. Przeżył „marsz śmierci” dzięki temu, iż w czasie selekcji więźniów pod Czerwienią jeden z konwojentów powiedział, że może iść gdzie chce. Dołączył do niego Włodzimierz Sarżyk i jakiś chłopak z

Grodna Odeszli 10 km w głąb lasu i zasnęli. Następnego dnia rano dołączyło do nich 40 mężczyzn z więzienia w Czerwieni, które odbiła miejscowa ludność. Po kilku dniach zatrzymali ich Niemcy i wywieźli do obozu w Nieświeżu, z którego Witold Jaroszewicz uciekł wraz z dwoma innymi więźniami. Dzięki pomocy polskiego burmistrza wydostali się z Nieświerza. Witold Jaroszewicz wrócił do Białegostoku. Zmarł w dniu 22 listopada 1996 r.

Witold Jaroszewicz został przesłuchany w dniu 20 września 1990 r. w Białymstoku.

Na podstawie jego zeznań odtworzono losy kolejnych pokrzywdzonych:

265. Piotr DOJLIDO z Białegostoku. Więziony w Mińsku. Zastrzelony w Mińsku w dniu 21 czerwca 1941 r.

266. Wiktor DOJLIDO, brat Piotra, zam. Białystok, Aresztowany w 1939 r. Początkowo osadzony w Białymstoku. Potem od 1940 r. w więzieniu centralnym w Mińsku. W małej celi (3m x 2 m) stłoczono 18 osób, m.in. był tam z nim Witold Jaroszewicz. Wiktor Dojlido był starszym celi. Przebywał w więzieniu w Mińsku do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 roku. Uczestniczył w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął, gdyż brak o niej o nim jakichkolwiek dalszych informacji.

267. Abram KUKLAŃSKI, Żyd, z Białegostoku, właściciel fabryki narzędzi rolniczych. W 1941 r., gdy był w więzieniu centralnym w Mińsku miał około 60 lat. W małej celi (3m x 2 m) stłoczono 18 osób, m.in. był tam z nim Witold Jaroszewicz. Szedł w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął, gdyż brak o niej o nim jakichkolwiek dalszych informacji.

268. Włodzimierz SARŻYK Były wojskowy w orkiestrze ułańskiej. Aresztowany przez NKWD i osadzony w Mińsku. Przeżył „marsz śmierci” dzięki temu, iż w czasie selekcji więźniów pod Czerwienią jeden z konwojentów powiedział, do kilku więźniów, że mogą iść gdzie chcą. Dołączył do niego Witold Jaroszewicz i młody chłopak z Grodna.

269. WOJCIECHOWSKI imienia nie ustalono – sekretarz Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku. Aresztowany w 1939 r. Początkowo osadzony w Białymstoku. Potem od 1940 r. w więzieniu centralnym w Mińsku. W małej celi (3m x 2 m) stłoczono 18 osób m.in. był tam z nim Witold Jaroszewicz. Szedł w „marszu śmierci” i uciekł. Kilka dni po ucieczce zabili go jednak Niemcy w Nieświeżu,

270. Bronisław KISIELEWSKI s. Jana, ur. w 1900 r., pow. augustowski, z Tajna Starego. Członek POW na terenie obwodu szczuczyńskiego. Brał udział w wojnie polsko – bolszewickiej. Rolnik, właściciel dużego gospodarstwa w Tajnie Starym i lasu. Aresztowany 6 stycznia 1940 r. w Tajnie Starym. Przebywał w więzieniu w Grajewie, a potem w mińskim więzieniu NKWD. Prawdopodobnie uczestniczył w „marszu śmierci” i zginął, gdyż nie wrócił już do domu.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań i relacji syna Tadeusza Kisielewskiego.

Tadeusza Kisielewskiego przesłuchano w dniach 29 października 1990 r. i 25 sierpnia 2009 r., w swoich zeznaniach opisał on kolejnych pokrzywdzonych:

271. Jan WAWIÓRKO, pseud. „Socha” ur. w 1898 r. we wsi Tajno Stare i tam zamieszkały. Członek POW na terenie obwodu szczuczyńskiego. Aresztowany po dniu 17 września 1940 r. w Tajnie Starym, prawdopodobnie zadenuncjowany przez Juliusza Szymonka, zastrzelonego za współpracę z NKWD. Przeżył „marsz śmierci”. Był w grupie, którą umieszczono w więzieniu w Czerwieni. Po nalotach Niemców i wyjściu strażników sowieckich ludność miejscowa uwolniła więźniów. Wrócił do domu w Tajnie Starym. Według poczynionych ustaleń nie żyje.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Stanisława Ciecucha oraz książki Joanny Stankiewicz - Januszcak pt. „Marsz śmierci”.

272. Józef SENTKOWSKI z Tajna Starego. Walczył w wojnie polsko – bolszewickiej. Członek POW, na terenie obwodu szczuczyńskiego. Aresztowany w grudniu 1939 r. Przeżył więzienie w Mińsku. Potem trafił do ITŁ. W 1942 r. został zwolniony z łagru i dostał się do armii gen. Władysława Andersa w Iranie. W 1946 r. powrócił z Afryki do kraju. Zmarł w 1957 r. w Augustowie.

Jego biogram uzupełniono na podstawie relacji Tadeusza Kisielewskiego zeznań synów Jana Sentkowskiego i Eugeniusza Sentkowskiego, oraz książki Joanny Stankiewicz-Januszcak pt. „Marsz śmierci”.

273. Jan STANISZEWSKI, syn Stanisława i Anny z Gałkowskich, ur. 24 października 1916 r. w Pawełkach, gm. Jedwabne. We wrześniu 1939 r. walczył pod Siedlcami. Członek ZWZ. Aresztowany w sierpniu 1940 r. Skazany na 25 lat ITŁ w maju 1941 r. Osadzony w więzieniu w Mińsku w celi wraz ze 120 więźniami, w celi przeznaczonej dla 5 osób, w której było po kostki wody. W dniu 24 czerwca 1941 r. miał być wywieziony do Archangielska, ale z uwagi na atak niemiecki, pozostał w Mińsku. Przeżył „marsz śmierci”, podczas którego pomagał iść Piotrowi Chrostowskiemu, które też się uratował. Jadł to, co udało mu się wyrwać psom wartowników. Po doprowadzeniu ich do Czerwieni załoga sowiecka opuściła tamtejsze więzienie, pozostawiając skazanych samym sobie. Wrócił do domu przemykając się lasami i dzięki przepuszczeniu przez linię frontu przez żołnierzy niemieckich. Zmarł w dniu 4 października 1997 r. w Łomży.

Jego biogram oparto również na relacji samego Jana Staniszewskiego zawartej w książce Joanny Stankiewicz - Januszcak pt. „Marsz śmierci” i zeznań jego syna Mieczysława Staniszewskiego.

Na podstawie relacji Jana Staniszewskiego ustalono losy dalszych pokrzywdzonych:

274. Wincenty GUTOWSKI z Pawełek, gm. Jedwabne. Uczestniczył w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął, gdyż brak o niej o nim jakichkolwiek dalszych informacji.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszcak pt. „Marsz śmierci”.

275. Jan KULESZEWSKI ze wsi Kossaki. Więziony w Mińsku, przeżył „marsz śmierci”. Zmarł przed 1992 rokiem.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki Joanny Stankiewicz - Januszcak pt. „Marsz śmierci”.

276. Czesław NIECIECKI. Pochodził z rodu Borawskich koło Jedwabnego. Aresztowany w czerwcu 1940 r. za uczestnictwo w partyzantce antysowieckiej działającej na uroczysku Kobielne. Szedł w „marszu śmierci”, w którym wraz z Janem Staniszewskim pomagali iść Piotrowi Chrostowskiemu. Ocalał i wrócił do domu.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań Ireneusza Chrostowskiego i książki Joanny Stankiewicz - Januszcak pt. „ Marsz śmierci”.

277. Antoni STANISZEWSKI z Pawelek, gm. Jedwabne. Aresztowany w sierpniu 1940 r. wraz z bratem Janem. Uczestniczył w „marszu śmierci”. Szedł w grupie razem z Janem Staniszewskim i prawdopodobnie zginął, gdyż do domu nie wrócił i brak o nim dalszych informacji.

Jego biogram oparto również na książce Joanny Stankiewicz - Januszcak pt. „Marsz śmierci”.

278. Eugeniusz WIŚNIEWSKI z Pawelek gm. Jedwabne. Przebywał w więzieniach Mińska do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 r. Uczestniczył w „marszu śmierci”. Szedł w grupie razem z Janem Staniszewskim i prawdopodobnie zginął, gdyż do domu nie wrócił i brak o nim jakichkolwiek dalszych informacji.

Jego biogram oparto również na książce Joanny Stankiewicz - Januszcak pt. „Marsz śmierci”.

279. Mieczysław WIŚNIEWSKI z Pawelek. Był przetrzymywany w więzieniu w Grodnie, a potem w Mińsku. Zginął w „marszu śmierci”.

Jego biogram oparto również na książce Joanny Stankiewicz - Januszcak pt. „Marsz śmierci”.

280. Mikołaj ZŁOCKI, syn Franciszka i Weroniki z d. Sopniew, ur. w dniu 19 listopada 1920 r. w Stawropolu. Ojciec był policjantem. Był uczniem Szkoły Technicznej w Grodnie. Aresztowany w dniu 23 marca 1940 r. Był przetrzymywany w więzieniu w Grodnie, a potem w Mińsku. Skazany w dniu 28 maja 1941 r. za przynależność do tajnej, nielegalnej organizacji, tj. czyn z art. 64 kk BSRR na 8 lat ITŁ. Szedł w „marszu śmierci” z Mińska do Czerwieni i ocalał. Wrócił do domu, a potem przyjechał do PRL i ciężko chory zamieszkał w Szczecinku. Zrehabilitowany w dniu 5 października 1989 r. Zmarł 26 kwietnia 1998 r. w Szczecinku.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań córki Marii Złockiej i relacji młodszego brata Jerzego Złockiego, a nadto zaświadczenia Prokuratury Obwodu Grodzieńskiego.

Na podstawie relacji dr Marii Złockiej - córki pokrzywdzonego Mikołaja Złockiego ustalono losy dalszych pokrzywdzonych:

281. JURCZAK mężczyzna o NN. imieniu, z Grodna, Był przetrzymywany w więzieniu w Mińsku w celi wspólnie z Mikołajem Złockim. Uczestniczył w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął, gdyż do domu nie wrócił i brak o nim jakichkolwiek dalszych informacji.

282. Edward ROSZKOWSKI. Był przetrzymywany w więzieniu w Mińsku w celi wspólnie z Mikołajem Złockim. Uczestniczył w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął, gdyż do domu nie wrócił i brak o nim dalszych informacji.

283. SIWEK, mężczyzna o NN. imieniu, z Grodna, lokator w domu Złockich. Był przetrzymywany w więzieniu w Mińsku w celi wspólnie z Mikołajem Złockim. Rozstrzelany w trakcie „marszu śmierci”.

284. Józef ZADURSKI, ur. w dniu 20 lutego 1894 r. Od 1914 r. był w legionach: najpierw w 1 pułk piechoty legionów, a potem w 5 pułku piechoty legionów. Działacz POW. Od listopada 1918 r. był żołnierzem Wojska Polskiego. W wojnie polsko-bolszewickiej walczył w 35 pułku piechoty. W 1922 r. przeszedł do rezerwy i gospodarzył, jako osadnik. Był działaczem licznych organizacji gospodarczych i kombatanckich w Lidzie. Pracował w organach samorządowych. Był ostatnim burmistrzem Lidy i w 1935 r. posłem na sejm. Aresztowany w styczniu 1940 r. Przebywał w mińskim więzieniu i łagrach. Po amnestii z 1941 r. i opuszczeniu ZSRR walczył na zachodzie, a potem osiadł w Anglii i od 1946 r. działał w Stowarzyszeniu Polskich Kombatantów. Zmarł w Londynie 11 sierpnia 1976 r. i tam jest pochowany.

Ponadto ustalono następujących pokrzywdzonych, którzy w okresie od 17 września 1939 r. do dnia 22 czerwca 1941 r., tj. do momentu ataku Niemiec na ZSRR osadzeni byli w więzieniach w Mińsku i prawdopodobnie uczestniczyli w „marszu śmierci”:

285. Henryk Konstanty ANDRZEYKOWICZ, herbu Gryf. Syn Jana i Zofii z d. Hilchen. Urodzony w 1882 r. w majątku Mokrzyce. Właściciel majątków: Hornostajewicze, Minków i Kobuzie w pow. wołkowyskim. Aresztowany 20 lub 21 września 1939 r. w Wołkowysku, gdzie przebywał do 25 marca 1940 r. Wywieziony wraz z grupą ziemian i inteligencji do Mińska Białoruskiego, gdzie przebywał jeszcze w 1941 r. Prawdopodobnie został zamordowany w trakcie pieszej ewakuacji więźniów z Mińska do Czerwienia.

Jego biogram sporządzono na podstawie książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów” oraz Indexu represjonowanych Ośrodka KARTA.

286. ATARIK o NN. imieniu, ur. około 1900 r., technik budowlany z powiatu Baranowicze. Przebywał w mińskim więzieniu do ewakuacji w dniu 24 czerwca 1941 r. Brał udział w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął.

Wspomniany w książce Joanny Stankiewicz-Januszczak pt. „ Marsz śmierci” i w relacji Leona Łajewskiego.

287. Janina BALIŃSKA, przebywała w więzieniu w Mińsku od sierpnia 1940 do czerwca 1941 r. Prawdopodobnie uczestniczyła w „ marszu śmierci” i zginęła.

288. Mieczysław BAUC, kpr. członek ZWZ w Rajgrodzie, zatrzymany przez NKWD w czerwcu 1940 r. Przebywał w więzieniu w Mińsku do czerwca 1941 r. Zamordowany w „marszu śmierci” pod Czerwienią

289. Paulina BOGUSŁAWSKA, nauczycielka, zam. Białystok. Po aresztowaniu osadzona w Mińsku. Szła w „marszu śmierci” i przeżyła. Po wojnie w Wielkiej Brytanii.

290. Wacław BOMBIEL, syn Wacława, ur. w 1913 r. we wsi Kołyszki. Stolarz parku 5 pułku lotniczego w Lidzie. Piśmienny, bezpartyjny, kawaler. Po zajęciu Kresów wschodnich II RP

przez armię sowiecką, wstąpił do dwóch podziemnych organizacji. Do pierwszej zwerbował go Michał Stankiewicz w styczniu 1940 r. Waclaw Bombiel zdobywał i przechowywał broń. Aresztowany przez NKWD w Lidzie, sądzony w Mińsku wraz z trzydziestoma czterema innymi członkami organizacji przez Wojenny Trybunał Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego BSRR w dniach 3-10 marca 1941 r. Oskarżony z paragrafów 64 i 76 kk i skazany na karę śmierci. Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR karę tę zamieniło mu na 10 lat pobytu w ITŁ i 5 lat pozbawienia praw, czyli zsyłki. Uczestniczył w „marszu śmierci” i przeżył. Wrócił do Lidy i działał w AK Okręgu Nowogródzkiego. Dalszy los niezany.

Jego biogram sporządzono na podstawie informacji uzyskanych z Centrum Analityczno-Informacyjnego przy USW Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś za pośrednictwem Ośrodka KARTA i książek Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „ Marsz śmierci” oraz „Konspiracja 1939-1941w Lidzie i powiecie lidzkim”, a nadto zeznań Zbigniewa Charytoniuka.

291. Janusz BOREWICZ, pseud. „Antoni”, ur. 18 stycznia 1906 r. w Klejwach, majątku Suwalszczyźnie. Ukończył podchorążówkę kawalerii w Grudziądzu w 1928 r. Kampanię wrześniową odbył w 2 pułku ułanów suwalskich. Internowany na Litwie, wraz z Danielem Kostrowickim uciekł z gmachu dawnego Sądu Okręgowego w Wilnie (w czasie okupacji sowieckiej siedziba NKWD) i z obozu w Kalwarii Suwalskiej. Aresztowany przez NKWD, przebywał w więzieniu w Mińsku. Przeżył „marsz śmierci” do Czerwieni. Pod okupacją niemiecką działał w ZWZ w rejonie Wasiliszek pod pseud. „Rotmistrz Antoni”. W partyzantce uczestniczył od stycznia 1944 r. Po 17 lipca 1944 r. aresztowany ponownie przez Sowieców przebywał w łagrach do 1946 r. Wrócił do Wilna, a potem do Warszawy, gdzie zaopiekował się nim Bolesław Piasecki. Zmarł 27 listopada 1996 r. w Warszawie. Pochowany na Powązkach.

Jego biogram sporządzono na podstawie książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

292. Zofia BORKOWSKA – pseud. „Marta”, „Marychna” i „Renata”. W konspiracji od października 1939 r. Początkowo kurierka, a następnie, od listopada 1940 r., szefowa łączności Obszaru Białostok ZWZ. Aresztowana 21 lutego 1941 r. Przewieziona do więzienia w Mińsku, w którym przeszła śledztwo, podczas, którego ja torturowano. W końcu czerwca 1941 r., podczas ewakuacji mińskiego więzienia, uciekła z kolumny więźniów w trakcie „marszu śmierci”. Powróciła do pracy konspiracyjnej, m.in. weszła do redakcji pisma wileńskiej AK „Niepodległość”. W 1943 r. została aresztowana przez Niemców i rozstrzelana.

Jej biogram sporządzono na podstawie książki dr Rafała Wnuka, „Za pierwszego sowieta. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)”.

293. Wincenty CHRZĄSZCZEWSKI, syn Antoniego Ludwika, herbu Trzyska i Zofii z Kwiatkowskich, ur. 4 lutego 1903 r. w Jastrzębniach na Kijowszczyźnie, ppłk WP. Działacz harcerstwa na Ukrainie. W lipcu 1921 r. wstąpił do Warszawskiej Szkoły Podchorążych. Wojna 1939 r. zastała go w Augustowie, jako dowódcę II szwadronu I Pułku Ułanów Krechowieckich,

Suwalskiej Brygady Kawalerii. Po walce pod Sopoćkiniami udał się na Litwę Kowieńską, gdzie działał w ZWZ. Aresztowany przez NKWD 18 marca 1941 r. w Kownie, w czerwcu 1941 r. został przewieziony do Mińska, szedł w „marszu śmierci”. Ocalał z egzekucji za Czerwienią. Uciekł, wraz ze Stanisławem Majem, w czasie rozstrzeliwania uciekających więźniów na uroczysku Cegielnia. Schowali się w rowie. Po powrocie do Wilna nadal działał w ZWZ, a potem w AK., jako ostatni pełnił obowiązki komendanta AK „Wiano”. Wrócił do Warszawy. Zmarł w dniu 28 września 1989 r.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań syna Antoniego Chrzęszczewskiego książki Andrzeja Szperla „Życiorys podpułkownika Wincentego Chrzęszczewskiego”.

294. Jadwiga CZARNOWSKA, z domu Ścibor-Marchocka, ur. w 1924 r. Jej ojciec był administratorem majątków: Korelicze, Bolcieniki, Rajcy i folwarku Ludwikowo i Woroncza w woj. nowogródzkim, należących do Janiny Żółtowskiej. Aresztowana przez NKWD w Nowogródku 17 kwietnia 1941 r. i przewieziona do Mińska. W czerwcu 1941 r. szła w „marszu śmierci” z Mińska do Czerwieni i przeżyła. Po wkroczeniu Niemców na przełomie 1942/1943 r., wyszła za mąż za Józefa Czarnowskiego i zamieszkała w majątku Woroncza, gdzie w dniu 1 maja 1943 r. została zamordowana wraz z mężem, Izabellą Lubańską oraz teściową Aleksandrą z Lubańskich Czarnowską przez partyzantkę sowiecką. Zwłoki spalono wraz z dworem.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

295. Feliks DEMBEK (DĘBEK, DĘBIK) syn Ignacego, ur. w 1912 r., w Warszawie, lotnik 5 pułku lotniczego w Lidzie. Mieszkał w Lidzie W warsztatach lotniczych parku 5 pułku lotniczego w Lidzie pracował z nim, m.in: Józef Bogdanowicz i Konstanty Firko. Przed Trybunałem Wojennym Zachodniego, Specjalnego Okręgu Wojskowego w Mińsku, stanął wraz z grupą Pawła Rawicza, vel Pawła Olega Meysztowicza, syna Oskara, w dniach 3-10 marca 1941 r. Skazany na pięć lat ITŁ i dwa lata zsyłki przebywał w więzieniu mińskim do 24 czerwca 1941 r. W czasie „marszu śmierci” pomagał Józefowi Bogdanowiczowi. Przeżył i mieszkał w Białymstoku.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań Zbigniewa Charytoniuka oraz wyciągu z protokołu przesłuchania Mariana Pawelczaka.

296. Tadeusz GLABS lub GLAKS, ur. 25 października 1911 roku, pow. brzeski. Podporucznik rezerwy, księgowy Zakładu Drzewnego w Hajnówce, pow. brzeski, woj. białostockie. Aresztowany w lipcu 1940 roku, jako członek kontrewolucyjnej organizacji nacjonalistycznej. Wywieziony do więzienia w Mińsku. Uczestniczył w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął, gdyż brak o nim dalszych informacji.

297. Józef Marian GODOROWSKI, celnik. Przebywał w więzieniu w Mińsku do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 roku. Uczestniczył w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął, gdyż brak o nim jakichkolwiek dalszych informacji.

Opis na podstawie informacji przekazanych przez Jerzego Pankiewicza.

298. Józef JARZĄBEK, ur. 14 czerwca 1913 r. Aresztowany przez NKWD w kwietniu 1940 r. Przebywał w więzieniu w Białymstoku, gdzie go wielokrotnie przesłuchiowano i torturowano

poprzez bicie rękami i taboretami, klucie sztydłem i zastraszanie. Potem przewieziono go do Mińska, gdzie znów go bito i zastraszano. W kwietniu 1941 r., Sąd w Mińsku skazał go na 10 lat więzienia. Po ataku Niemiec na ZSRR w dniu 24 czerwca 1941 r., wyprowadzono go w 300 osobowej grupie w kierunku Czerwieni. Po drodze chorych i osłabionych rozstrzeliwano. Na jego oczach enkawudziści zabili jeszcze w Mińsku płk Dombrowskiego, Żyda z Włodawy oraz kpt Nowotko z Łomży. W dniu 26 czerwca 1941 r., ok. godz. 10.00 dotarli do Czerwieni. Józef Jarząbek przeżył „marsz śmierci”, bo strażnicy pozostawili ich w więzieniu w Czerwieni podczas nalotu niemieckiego. Zmarł w dniu 19 lutego 1994 r.

Józef Jarząbek został przesłuchany w charakterze świadka w dniu 20 listopada 1991 r. w Olecku.

299. Konstanty JODKO, ur. 14 kwietnia 1914 r. w Sapieżynie, gm. Iwje, syn Piotra i Józefy z domu Strzałkowska. Plutonowy podchorąży w parku 5 pułku lotniczego w Lidzie. Od 1938 r., kierownik działu montażu płatowców. Ranny 2 września 1939 r. Po wyleczeniu, w konspiracji u „Rawicza”. Aresztowany przez NKWD 16 czerwca 1940 r., więziony w Mińsku. Sądzony w grupie trzydziestu pięciu członków organizacji przez Trybunał Wojskowy Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojennego w Mińsku w dniach 3-10 marca 1941 r. i skazany na osiem lat ITŁ. Do wybuchu wojny niemiecko - sowieckiej przebywał w mińskim więzieniu i wziął udział w „marszu śmierci” do Czerwieni. Ocalał i wrócił do Lidy. Nadal działał w konspiracji w 3 kompanii II batalionu 77 pułku piechoty AK pod pseud. „Gil”. Od sierpnia 1944 r. w 10 samodzielny Batalionie Samochodowym w Lublinie. Ponownie aresztowany za działalność w AK. Od listopada 1945 r. w Kamieniu Pomorskim. Od 1949 r. pracownik PŻM w Szczecinie. Od 1960 do 1966 r. dyrektor Zjednoczenia Gospodarki Rybnej. Zmarł 12 grudnia 1978 r. w Szczecinie. Pochowany na Cmentarzu Centralnym. Władze radzieckie 16 czerwca 1996 r. odmówiły mu prawa do rehabilitacji.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań Zbigniewa Charytoniuka, oraz pisma Prokuratury Obwodu Grodzieńskiego.

300. Stanisław KAMIŃSKI, syn Edwarda, porucznik, jeden z organizatorów POW w Grodnie, został w sztabie organizacji dowódcą wojskowym i Komendantem Miasta. Aresztowany w połowie 1940 roku, przebywał w mińskim więzieniu NKWD. Potwornie torturowany w śledztwie – między innymi przypalano mu nogi – załamał się i wydał następnych konspiratorów. Na konfrontacji z Apolonią Sikorską miał wybite zęby, czuć go było spalenizną, a całe stopy w bandażach. Załamanie się Kamińskiego spowodowało masowe aresztowania w Brześciu, Białymstoku, Lidzie, Baranowiczach, Pińsku, Łucku. Stanisław Kamiński później odwołał swoje zeznania.

Jego biogram sporządzono na podst. opracowania prof. Tomasza Strzembosza pt. „Studia z dziejów okupacji sowieckiej (1939 –1941).

301. Romuald KOWALEWSKI, syn Józefa, ur. w 1905 r. w Syczewce obwód smoleński. Mieszkaniec Lidy, urzędnik, żonaty. Do organizacji antysowieckiej zwerbował go Zygmunt Waszniewski, w styczniu 1940 r., a on z kolei zwerbował Józefa Butryma, Feliksa

Nesterowicza i Jana Grzybowskiego. Przywódcy organizacji przekazał informacje o jednostkach Armii Czerwonej dyslokowanych w kierunku Lwowa, Aresztowany, przebywał w mińskim więzieniu. Sądzony w dniach 3-10 marca 1941 r. przez Trybunał Wojenny Specjalnego Zachodniego Okręgu Wojskowego. Trybunał skazał go na karę śmierci, a Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR 9 maja 1941 r. wyrok utrzymało w mocy. Również Rada Najwyższa prośbę o ułaskawienie odrzuciła w dniu 17 maja 1941 r. W aktach brak informacji o wykonaniu wyroku, a więc prawdopodobnie został zastrzelony przed ewakuacją mińskich więzień w dniach 23 - 24 czerwca 1941 r., lub w jej trakcie.

302. Stefan KOZŁOWSKI, porucznik z Brodziszczka koło Juraciszek, uwięziony przez NKWD w 1940 r. Przebywał w więzieniu w Mińsku. Zginął w „marszu śmierci” zastrzelony przez konwojentów.

303. Stanisław KRUPICKI, Przebywał w więzieniu w Mińsku do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 roku. Uczestniczył w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął, gdyż brak o niej o nim jakichkolwiek dalszych informacji.

Opis na podstawie informacji przekazanych przez Jerzego Pankiewicza.

304. Zygmunt KRUPSKI, syn Bonifacego i Stefanii, ur. w 1883 roku w majątku Mieciawicze, pow. Słuck. Właściciel majątku Mieciawicze do 1920 roku. Później pracownik państwowy. Aresztowany przez NKWD w Nieświeżu w kwietniu 1940 roku. Przywieziony do Mińska transportem nr 238/268 z dnia 8.06.1940 r. Prawdopodobnie uczestniczył w „marszu śmierci” i zginął, gdyż brak informacji o jego dalszych losach.

Jego biogram sporządzono na podstawie książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

305. Franciszek KRYSTOWCZYK, ze wsi Pawełki. Przebywał w mińskim więzieniu do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 roku. Zginął w „marszu śmierci”.

Informacja na podstawie relacji Jana Staniszewskiego i książki Joanny Stankiewicz - Januszczak pt. „Marsz śmierci”.

306. Adam LENDA, ur. w latach 1918-1920 we wsi Ciemnoszyje, pow. Rajgród. Przebywał w mińskim więzieniu do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 r. Szedł w „marszu śmierci” i przeżył. Potem zamieszkał we wsi Łoszewo, gm. Grajewo. Ustalono, że zmarł przed 1992 rokiem.

Informacja na podstawie na podstawie relacji Leona Łajewskiego i zeznań córki Marii Jurgiel.

307. Zbigniew ŁAKIŃSKI, syn Edmunda i Haliny, ur. 9 września 1923 r. w Grodnie. Przed wojną był działaczem harcerstwa. Aresztowany w Grodnie w lutym 1940 r. przebywał w więzieniu w Grodnie, a do czerwca 1941 r. w Mińsku. Szedł w „marszu śmierci”, ocalał. Uratował się, podając się za kryminalistę. W latach okupacji niemieckiej działał w AK pod pseud. „Grodniak”. Był w Uderzeniowych Batalionach Kadrowych. Zmarł 7 listopada 1991 r. w Warszawie. Pochowany na Powązkach Wojskowych.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań córki Agnieszki Łakińskiej.

308. Justyn ŁOZOWSKI, sołtys wsi Puzewicze, rolnik, właściciel gospodarstwa o pow. 12 ha. Aresztowany w dniu 24 grudnia 1939 r. Więziony w Skidlu, Grodnie, a następnie w Mińsku. Przebywał w mińskim więzieniu do dnia 24 czerwca 1941 r. Zginął w czasie ewakuacji.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań syna Jana Łozowskiego.

309. Leon MACKIEWICZ, s. Ignacego, ur. 27 grudnia 1896 r., starszy posterunkowy PP, Cieszyn Zachodni, Zaolzie. Przywieziony do Mińska transportem nr 252/343 w dniach 2 - 4 czerwca 1940 r. z Głębokiego. Przebywał w mińskim więzieniu do ewakuacji w dniu 24 czerwca 1941 r. Zginął w „marszu śmierci”.

310. Stanisław MAJ (lub MAY), syn Franciszka, zastępca komendanta do spraw Politycznych ZWZ w Kownie. Dr medycyny. Aresztowany 18 marca 1941 r. w Kownie. W dniu 23 czerwca 1941 r. przewieziony z Kowna do Mińska. Uczestnik „marszu śmierci” do Czerwieni. Ocalał z masakry na uroczysku Cegielnia, za Czerwienią. Wrócił do Wilna. Działał w AK. Ponownie aresztowany w połowie lipca 1945 r. Do kraju wrócił jesienią 1955 r. Osiedlił się w Gdyni i był ordynatorem szpitala zakaźnego w Gdyni, na Grabówku.

Jego biogram sporządzono na podstawie książki Andrzeja Szperla „Życiorys podpułkownika Wincentego Chrzęszczewskiego”.

311. Władysław Antoni MALSKI, ur. 24 lipca 1894 r. w pow. Zborowskim, woj. tarnopolskie, syn Jana i Bronisławy z Bernalewskich, legionista I Brygady, w II RP poseł w latach 1930-1935 i senator w latach 1935-1939. Komendant Główny Związku Strzeleckiego, prezes Centralnego Tow. Organizacji i Kółek Rolniczych, osadnik wojskowy w majątku Jodkiszki koło Lidy, którego był właścicielem. Członek Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (dalej BBWR). We wrześniu 1939 r. organizował w Lidzie obronę cywilną. Aresztowany przez NKWD 26 lub 27 października 1939 r. w Jodkiskach, więziony w Lidzie, następnie od kwietnia 1940 r. do śmierci w Mińsku. Zginął w niewyjaśnionych okolicznościach, w mińskim więzieniu, między kwietniem a czerwcem 1941 r., prawdopodobnie jeszcze przed ewakuacją, lub w jej trakcie.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań córki Krystyny Małkowskiej, relacji Józefa Zarzyckiego opracowania Doroty Mycielskiej i Jarosława Zawadzkiego pt. „Senatorowie w latach II wojny światowej” i książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

312. Czesław Paweł MICHAŁOWSKI, ur. w 1885 r., senator RP, w latach 1935 – 1939 prokurator. W latach 1935 – 1936 minister sprawiedliwości i senator II Rzeczypospolitej. We wrześniu 1939 roku ewakuował się z Warszawy do Pińska, gdzie w październiku 1939 r. został aresztowany przez NKWD, a następnie osadzony w Mozyrzu Mińsku, skąd w dniu 27 kwietnia 1940 r. został przeniesiony do więzienia centralnego w Mińsku. Zginął w czerwcu 1941 r., w bliżej niewyjaśnionych okolicznościach, prawdopodobnie w trakcie ewakuacji mińskiego więzienia lub w trakcie „marszu śmierci”.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań syna Jacka Michałowskiego, relacji Józefa Zarzyckiego oraz opracowania Doroty Mycielskiej i Jarosława Zawadzkiego pt. „Senatorowie w latach II wojny światowej”.

313. MROCZKOWSKI o NN. imieniu, z Klimaszewnicy, wujek Leona Łajewskiego. Przebywał w więzieniu w Mińsku w czerwcu 1941 r. Szedł w „marszu śmierci”. Wrócił do domu. Według poczynionych ustaleń nie żyje.

Jego biogram sporządzono na podstawie relacji Leona Łajewskiego.

314. Edward NOWOTKO, syn Karola i Anny z d. Świderowskiej, ur. 30 marca 1893 r. w Łomży. Kapitan WP, pełnił służbę w 33 pułku piechoty w Łomży. Mieszkał w kolonii Elżbiecin nr 18, gm. Drozdowo pow. Łomża. Aresztowany w Łomży 9 października 1939 r. Przywieziony do Mińska transportem nr 226/196 z dnia 21 maja 1940 r. Brześć – Mińsk. Został skazany postanowieniem OSO z 12 maja 1941 r. na 8 lat ITŁ, za walkę p-ko Armii Czerwonej w latach 1919-1920, tj. za czyn z art. 74 kk BSRR. Zastrzelony w „marszu śmierci” w odległości 30-35 km za Mińskiem, w pobliżu Śmiłowicz.

Jego biogram uzupełniono na podst. zeznań córki Marii Falkiewicz i załączonych przez nią dokumentów, oraz książki Marii Paduszyńskiej pt. „Sprawozdanie ze śledztwa w sprawie zbrodni NKWD na więźniach w mińskich więzieniach 20 kwietnia 1993 r.”.

315. Jan PASZTA, ur. 1896 w Dąbrowie Górniczej, zam. w Białymstoku, adwokat, był też sekretarzem białostockiego sądu i prokuratury oraz prezesem miejscowego oddziału Polskiej Organizacji Wojskowej. W dniu 20 października 1939 r., po wkroczeniu oddziałów sowieckich do Białegostoku, poszedł do miejskiej katedry. Wychodząc, wyszeptał żonie, że idzie ukryć sztandar organizacji. Po wyjściu z kościoła jeszcze na schodach katedry, został aresztowany przez sowiecką bezpiekę. Enkawudziści wywieźli go do Mińska. Został zastrzelony w 1941 r. w czasie „marszu śmierci”. Prawdopodobnie w trakcie ucieczki podczas nalotu niemieckiego. Dopiero w 1984 r. jego żona ujawniła miejsce ukrycia sztandaru w białostockiej katedrze.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań jego córki Elżbiety Zubryckiej.

316. Józef Ignacy RACIBORSKI, syn Piotra i Wandy z Białosukniów, ur. 1 sierpnia 1886 r. w Mariampolu na Litwie. Mąż właścicielki majątku Siedliszcze, pow. Baranowicze. Aresztowany 17 września 1939 r. Więziony w Baranowiczach do kwietnia 1940 r. Potem wywieziony do Mińska, cela 97, wspólnie z Rydułtowskim. Skazany na osiem lat ITŁ. Przymuszczenie zastrzelony w „marszu śmierci” z Mińska do Czerwieni w czerwcu 1941 r.

Jego biogram sporządzono na podstawie relacji senatora Rydułtowskiego, książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

317. Marianna ROGOWSKA, mieszkanka Rajgrodu. Przebywała w więzieniu w Mińsku w czerwcu 1941 r. Brała udział w marszu śmierci i była w grupie osób, które przeżyły masakrę pod Czerwienią. Wracała do domu z ks. Radwańskim i Janem Wawiórko, których zatrzymali Sowieci.

Jej biogram sporządzono na podstawie relacji córki Eleonory Stawarz oraz opracowania Arkadiusza Chilińskiego „Rajgród i jego mieszkańcy, ze szczególnym uwzględnieniem niemieckiego i radzieckiego aparatu terroru”.

318. Józef SIENKIEWICZ, wójt gminy Bieniakowo. Więziony w Mińsku, do ewakuacji w czerwcu 1941 r. NKWD nie zdążyło go ewakuować, uwolniony z więzienia przez miejscową ludność, po ucieczce Rosjan.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań Krystyny Małkowskiej.

319. Roman TYMIŃSKI, ur. 19 lipca 1915 r. w Sombathely (Węgry), syn Alojzego i Marii. Zawodowy oficer, podporucznik 42 pułk piechoty w Białymstoku. Wykształcenie średnie. Aresztowany w Supraślu, pow. Białystok, 25 grudnia 1939 r. Do czerwca 1940 r. przebywał w białostockim więzieniu, a potem do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 r. w Mińsku. Szedł w „marszu śmierci”. Został zamordowany strzałem w tył głowy, koło Czerwieni, kiedy w trakcie selekcji więźniów przyznał się, że jest polskim oficerem.

Jego biogram sporządzono na podstawie relacji brata Władysława Tymińskiego zamieszczonej w dzienniku „Wieczór Wrocławia”.

320. Jan WENGLICKI, urodził się w Ostrowiu, pow. Augustów, woj. białostockie, w dniu 23 września 1921 r. Uczył się w Krasnymborze. Do 1941 r. pracował z rodzicami na gospodarstwie. W styczniu 1941 r. został aresztowany przez NKWD za udzielenie pomocy łącznikom, przekraczającym granicę sowiecko-niemiecką. Przebywał w więzieniach Białegostoku i Mińska do ewakuacji w dniach 23-24 czerwca 1941 r. Szedł w „marszu śmierci” do Czerwieni, gdzie ulokowano go, jak wielu innych uczestników marszu, na placu więziennym, bo w samym więzieniu nie było już miejsca. Tam spędzili noc, rano zobaczył, że na murach nie ma straży. Ci, którzy byli na placu uwolnili kolegów zamkniętych w celach, wyłamali bramy, które były drewniane i wyszli na wolność, ale wojska sowieckie nie pozwalały im iść w stronę Polski. Siedzieli trzy dni na skraju lasu i zdecydowali, że pójdą dalej na wschód. Około 2 km od Czerwieni, na drodze w kierunku Bobrujska, szosa i pobocza pokryte były ciałami zabitych więźniów. Było tam około 400 zwłok. W czasie powrotu spotkał grupę ludzi, którym udało się ujść z życiem z tej masakry. W wędrówce do domu doszedł do sowchozu „Paryska Komuna” i tam przyjęto go do pracy. Pracował tam do wkroczenia wojsk niemieckich. Po zajęciu tych terenów przez Niemców, w lipcu 1941 r., wrócił w rodzinne strony. Według niego z Mińska ewakuowano około 13 tysięcy więźniów, z tego około 3 tysiące zostało rozstrzelanych. Zmarł w 2000 r.

Jego biogram sporządzono na podstawie m.in. zeznań córki Krystyny Woszczyzny.

321. Eugeniusz WOJCIECHOWSKI, s. Witolda i Antoniny, ur. 24 listopada 1902 w Łęczycy woj. łódzkie. Zamieszkały w Lidzie. Od 1920 r. wojskowy, służył w 7 kompanii 79 pułku piechoty WP. Kapitan piechoty. Naczelnik placówki polskiego Wywiadu i Kontrwywiadu DOK III w Lidzie. Internowany w Rydze. Aresztowany w dniu 2 listopada 1940 r. i przewieziony do obozu juchnowskiego. Przebywał także w obozie kozielskim. Prawdopodobnie zdekonspirowany, jako oficer polskiego wywiadu. Od 25 grudnia 1940 r. przebywał w więzieniu centralnym w Mińsku wraz

ze Zbigniewem Chmielewskim. Oskarżony o działalność skierowaną przeciwko ruchowi komunistycznemu i szpiegowską, tj. o czyny z art. 68 i 74 kk BSRR. W dniu 29 grudnia 1940 r. Sądony przez Trybunał Wojskowego Specjalnego Okręgu Wojskowego w Mińsku, w składzie Przewodniczący - Kiedrow, członkowie - Klimantow, Szewandowa. Wyrokiem o nr 0074 z dnia 23 kwietnia 1941 r. skazany na karę śmierci przez rozstrzelanie. W dniu 20 czerwca 1941 r. wyrok utrzymany przez Prezydium Rady Najwyższej ZSRR (do tej daty prawdopodobnie jeszcze żył). Wg materiałów archiwalnych IPN BU 186/78 sprawa w 1952 r. została przekazana do Lidzkiego NKWD celem wydania listu gończego za E. Wojciechowskim. W 1995 r. Prokuratura Republiki Białorusi rozpatrywała sprawę i uznała wyroki za słuszne. W śledztwie nie uzyskano pewnych informacji o dalszych losach i śmierci pokrzywdzonego. Z uwagi na daty przytoczonych orzeczeń jest bardzo prawdopodobne, iż brał udział i zginął w „marszu śmierci”.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań Zbigniewa Chmielewskiego oraz materiałów archiwalnych o sygn. CAW 1769/89/5656 oraz IPN BU 186/78.

322. Nahum ZAGIER syn Izraela i Jojny, ur. w 1890 r. w Lidzie. Kupiec. Aresztowany w kwietniu 1941 r. Więziony w Lidzie i Mińsku. Zginął 24 czerwca 1941 r. – prawdopodobnie w „marszu śmierci” do Czerwieni.

323. Jan ZALESKI, student Uniwersytetu w Kownie. Aresztowany w Kownie 18 marca 1941 r. W dniu 23 czerwca 1941 r. przewieziony do Mińska, wziął udział w „marszu śmierci” i prawdopodobnie ocalał.

Informacja na podstawie książki Andrzeja Szperla pt. "Życiorys ppłk Chrzączewskiego".

324. Aleksander ZARZYCKI – osadnik wojskowy. Więziony w Mińsku, do ewakuacji w czerwcu 1941 r. NKWD nie zdążyło go ewakuować, uwolniony przez ludność, po ucieczce Rosjan.

Informacja na podstawie zeznań Krystyny Małkowskiej.

325. Witold ZBROJA, syn Feliksa i Marianny z d. Wilczyńskiej, ur. w dniu 23 maja 1911 r. w Dąbrowie Górniczej pow. Będzin. Leśnik w miejscowości Hoża, pod Grodnem, żonaty. Podporucznik WP. Aresztowany w Grodnie 13 października 1939 r. Więziony w Grodnie i Mińsku. Szedł w „marszu śmierci”, a uratował się i uciekł, gdy w konwoju zapanowała panika w trakcie niemieckiego bombardowania. Po powrocie do domu, w sierpniu 1941 r. działał w ZWZ, a następnie w AK, pod pseud. „Świt”. Aresztowany przez Niemców, okres od stycznia 1944 r. do maja 1945 r. spędził w obozie koncentracyjnym Stutthof. Odznaczony „Krzyżem Walecznych”. Po wojnie mieszkał w Lubaniu i w Słupsku, gdzie zmarł 21 lipca 1987 r.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań syna Andrzeja Zbroji oraz dostarczonych przez rodzinę dokumentów.

326. Hugo ZEMLER, s. Augusta, ur. w 1897 r. w Łodzi. Policjant - nadkomisarz. Naczelnik PP Łomży, w Poznaniu, w Łodzi, a następnie w Wilnie. Aresztowany w dniu 31 października 1940 r. Przywieziony do Mińska w listopadzie 1940 r. transportem nr 395/117. W dniu 12 kwietnia 1941 r. za czyn z art. 68 i 74 kk BSRR, skazany na karę śmierci przez Trybunał Wojskowy Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku (przewodniczący - sędzia

Klimantow, członkowie Banczuk i Borowik). W dniu 17 maja 1941 r. Prezydium Rady Najwyższej ZSRR zamieniła mu karę śmierci na 10 lat ITŁ oraz 5 lat pozbawienia praw. W śledztwie nie uzyskano pewnych informacji o dalszych losach i śmierci pokrzywdzonego. Z uwagi na daty orzeczeń jest bardzo prawdopodobne, iż brał udział i zginął w „marszu śmierci”.

Jego biogram sporządzono na podstawie materiałów archiwalnych o sygn. IPN BU 186/100.

327. Leon ŻEBROWSKI ur. 1876 r. Senator w latach 1922-1927, ksiądz dziekan Fary w Grodnie i Wilnie. Aresztowany przez NKWD przebywał w więzieniu mińskim. Prawdopodobnie zginął w czasie likwidacji więźniów jeszcze przed rozpoczęciem ewakuacji 24 czerwca 1941 r.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań córki Krystyny Małkowskiej, relacji Józefa Zarzyckiego opracowania Doroty Mycielskiej i Jarosława Zawadzkiego pt. „Senatorowie w latach II wojny światowej”.

A nadto pokrzywdzeni, których udział w ewakuacji więźniów i „marszu śmierci” jest niepewny lub wątpliwy, ale byli więzieni, sądzeni i represjonowani w Mińsku w okresie 5 marca 1940 – 24 czerwca 1941 r.:

328. Kazimierz GROMADZKI, s. Jana, ur. w 1911 r. w Łomży, woj. białostockie. Został aresztowany w dniu 18 lipca 1940 r. w Hajnówce, gdzie mieszkał. Przebywał, co najmniej, od września 1940 r. w więzieniu w Mińsku. Skazany w dniu 30 stycznia 1941 r. przez Kolegium Sądu Najwyższego ZSSR, za czyny z art. 64 i 76 kk BSRR na karę śmierci i rozstrzelany w dniu 18 marca 1941 r. w Mińsku.

Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań żony Antoniny Gromadzkiej – Szpilewskiej i przekazanych przez nią dokumentów.

329. Józef KOWNACKI, s. Jana, ur. w 1912 r. w Krakowie, kawaler. Pracownik placówki wywiadowczej nr 6 w Łunińcu. Według NKWD był członkiem antyrewolucyjnej organizacji „Młode Legiony” oraz organizacji faszystowskiej „Strzelcy”. Przywieziony do Mińska transportem nr 393/104. Przebywał, co najmniej, od października 1940 r. w więzieniu nr 1 w Mińsku. W dniu 2 kwietnia 1941 r. skazany przez Trybunał Wojskowy Zachodniego Specjalnego Okręgu Wojskowego (dalej ZSOW) w Mińsku, w składzie: Przewodniczący – Szewandow, członkowie – Zielenow i Potawcew na karę śmierci, za działalność szpiegowską w ramach II Oddziału Sztabu Głównego, tj. czyn z art. 68a kk BSRR. Wyrok wykonano w nocy 3/4 czerwca 1941 r., przy udziale lejtnanta Koby, przedstawiciela Trybunału Wojskowego – Gorbunowa i jego Zastępcy – Kowalowa, Zastępcy Naczelnika II Zarządu NKGB BSRR - st. lejtn. Pasmanika. Wykonanie kary zatwierdził Przewodniczący Trybunału - Kierow. Wyrok uchylono w 1995 r.

Jego biogram sporządzono na podstawie materiałów archiwalnych o sygn. IPN Bu 186/74.

330. Aleksander MIŁKOWSKI, syn Stanisława i Zofii z d. Morzy, ur. w Miłkowicach Jankach w 1913 r. Aresztowany 4 sierpnia 1940 r. Przebywał w więzieniu w Brześciu, a następnie

w Mińsku. Sądzony 28 stycznia 1941 r. przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR, na sesji wyjazdowej w Mińsku. Rozstrzelany w Mińsku w dniu 18 lutego 1941 r.

331. Pelagia OLECHNOWICZ, c. Franciszka, ur. w 1898 r., matka czworga dzieci, mieszkanka Lidy. Aresztowana w lipcu 1940 roku. Przywieziona do Mińska transportem nr 314/681. Skazana przez OSO NKWD w dniu 19 listopada 1940 r. na 8 lat ITŁ. Straciła zmysły. Wygłaszała monologi, popadała w depresję. Ciągle opowiadała, że Sowieci robią z jej dzieci kotlety. Przebywała w mińskim więzieniu, prawdopodobnie jeszcze w 1941 r. Dalszy los niezany. Zrehabilitowana w 1992 r.

332. Józef OLĘDZKI, s. Aleksandra, ur. 15 listopada 1894 r. w Ostrołęce, woj. warszawskie. Naczelnik II Oddziału Sztabu Głównego WP - Ekspozytury wileńskiej, major. We wrześniu 1939 r. internowany na Litwie, po sierpniu 1940 r. trafił do obozu juchnowskiego, Aresztowany w dniu 29 października 1940 r. Przywieziony do Mińska transportem nr 395/121. Akt oskarżenia sporządzono w dniu 5 lutego 1941 r. W dniu 27 marca 1941 r. skazany przez Trybunał ZSOW BSRR w Mińsku na karę śmierci. Wojskowe Kolegium SN ZSRR w dniu 21 kwietnia 1941 r. utrzymało w mocy. Wyrok wykonano w dniu 20 maja 1941 r. w Mińsku. W 1995 r. został zrehabilitowany.

Jego biogram sporządzono na podstawie materiałów archiwalnych o sygn. IPN BU 186/98 oraz zeznań jego synowej Haliny Olędzkiej.

333. Stefan PELCZYK, s. Jakuba, ur. w dniu 1 września 1900 r. Aresztowany w dniu 16 grudnia 1939 r. przez NKWD obwodu baranowickiego i osadzony w Mińsku. W dniu 28 maja 1941 r. osądzony i skazany na 8 lat więzienia za aktywną walkę p-ko ruchowi rewolucyjnemu. Dalszy los niezany. Z uwagi na datę przytoczonego orzeczenia jest bardzo prawdopodobne, iż brał udział i zginął w „marszu śmierci”. W dniu 22 grudnia 1989 r. został zrehabilitowany.

Jego biogram sporządzono na podstawie zeznań syna Zenona Pelczyka.

334. Józef PILARSKI, ur. 1 sierpnia 1895 r. w Wilnie. Pełnił funkcje kontrwywiadowcze przy II Oddziale Sztabu Głównego WP, między innymi w Iwieńcu oraz jako naczelnik kontrwywiadu w Grodnie. Brał udział w wydarzeniach w Skidlu we wrześniu 1939 r. Po 21 września 1939 r. internowany na Litwie, następnie po sierpniu 1940 r. trafił do obozu juchnowskiego. Przywieziony do Mińska transportem nr 395/112. Od listopada 1940 r. przebywał w więzieniu centralnym w Mińsku w dyspozycji III Wydziału NKWD BSRR, formalnie aresztowany w dniu 5 listopada 1940 r. Śledztwo prowadził i sporządził akt oskarżenia Golew – oficer śledczy NKWD z Mińska w dniu 26 grudnia 1940 r. Skazany w dniu 8 kwietnia 1941 r. przez Trybunał Wojskowy ZSOW BSRR na karę śmierci za pracę wywiadowczą na szkodę ZSRR i działalność kontrrewolucyjną. Wyrok utrzymany w mocy przez Wojskowe Kolegium ds. Karnych Sądu Najwyższego ZSRR w dniu 25 kwietnia 1941 r. Wyrok wykonano w Mińsku w dniu 20 maja 1941 r.

335. Henryk PLEWAKO, ur. w dniu 27 kwietnia 1886 r. Był do rewolucji 1917 r. pułkownikiem elitarnego carskiego pułku. We wrześniu 1939 r., po zajęciu Polesia przez wojska sowieckie, został aresztowany, zaś w końcu grudnia 1939 r. również jego żona, Zofia z

Żukowskich, Plewakowa. Zostali osadzeni w więzieniu w Mińsku. W tym samym więzieniu przebywał również ich wuj Stanisław Żukowski. Przy ewakuacji więzień Mińska, na przedmieściach miasta Kuropaty, w ucieczce przed wojskami hitlerowskimi NKWD rozstrzelało grupę więźniów, w której byli m.in. Henryk Plewako i jego żona.

Jego biogram uzupełniono na podstawie informacji uzyskanych z Biuletynu Związku Sybiraków - Oddział Łódzki „My, Sybiracy” nr 4/1993.

336. Zofia PLEWAKO z Żukowskich, aresztowana w końcu grudnia 1939 r. Zostali z mężem Henrykiem Plewako osadzeni w więzieniu w Mińsku. Przy ewakuacji więzień Mińska, na przedmieściach miasta Kuropaty, w ucieczce przed wojskami hitlerowskimi NKWD rozstrzelało grupę więźniów, w której byli m.in. Zofia Plewako i jej mąż Henryk.

337. Eugeniusz PŁOCIŃSKI, s. Jana ur. 23 października 1899 r. w Skierniewicach, Mieszkaniec Nowogródka, żonaty, ojciec 1 dziecka. Zamieszkiwał w Wilnie. Oficer zawodowy, kpt. piechoty w KOP, pracownik Wileńskiej Ekspozytury II Oddziału Sztabu Głównego. Po 18 września 1939 r. przedostał się na Łotwę, gdzie został zatrzymany, w okolicach stacji Turmonty przez władze łotewskie, a następnie internowany. Po zajęciu Łotwy przez Związek Sowiecki, w sierpniu 1940 r. został przewieziony do obozu w Kozielsku, gdzie przybył w dniu 26 sierpnia 1940 r. W dniu 21 października 1940 r. został osadzony w więzieniu w Mińsku, zapewne śledczym tzw. „amerykance”. Formalnie aresztowany w dniu 22 października 1940 r. Postanowienie w tej sprawie wydał pełnomocnik operacyjny III Wydziału NKWD BSRR Bielawski, zgodę wyraził naczelnik wydziału śledczego III Wydziału Lipszyc i naczelnik III Wydziału Aczasow. Postanowienie zatwierdził osobiście Ławrientij Canawa (Komisarz NKWD BSRR - ówczesny odpowiednik ministra). Przesłuchania prowadził III Wydział NKWD, min. starszy śledczy Siergiejenko. Początkowo przekazano sprawę do Wojennego Kolegium Sądu Najwyższego ZSRR, zatwierdzone przez zastępcę prokuratora BSRR ds. specjalnych Narojenkę. Sprawę rozpatrywał Trybunał Wojskowy Zachodniego Specjalnego Okręgu Białorusi w Mińsku. W dniu 23 kwietnia 1941 r. Eugeniusz Płociński został skazany na karę śmierci przez rozstrzelanie, za czyny z art. 68a i 74 kk BSRR. Wyrok wydali sędzia Kiedrow, jako przewodniczący oraz sędziowie Szewandow i Klimantow, jako członkowie. W dniu 23 maja 1941 r. Kolegium Wojskowe Rady Najwyższej ZSRR odrzuciło odwołanie od wyroku. Orzeczenie to wydali przewodniczący sędzia Orłow i członkowie Dmitrijew i Klimin, z udziałem prokuratora Samarkina. Wyrok skierowano do wykonania dnia 28 czerwca 1941 r. W toku śledztwa zabezpieczono dokument z 27 lutego 1942 r. wystawiony przez I-wszy Wydział Specjalny NKWD ZSRR, wydany w Swierdłowsku i informujący, iż wyrok śmierci Eugeniusza Płocińskiego nie został wykonany z powodu „braku informacji o miejscu przebywania aresztowanego, ewakuowanego w związku z sytuacją czasu wojennego z pasa przyfrontowego”. Ustalone okoliczności wskazują, iż Eugeniusz Płociński mógł zginąć w dniach 22-24 czerwca 1941r. w więzieniu w Mińsku lub w dniach 24-29 czerwca 1941 r. czasie ewakuacji więzienia szosą Śmiłowice – Czerwień – Mohylew. W 1995 r. wyrok skazujący Eugeniusza Płocińskiego uchylono.

Jego biogram uzupełniono na podstawie materiałów archiwalnych o sygn. IPN BU 186/86 i zeznań córki Krystyny Skawińskiej.

338. Stanisław POGORZELSKI, s. Franciszka i Aleksandry, ur. w dniu 2 stycznia 1897 r. w Rąszkach Ziemiakach, zam. Białystok, były legionista, prowadził zakład gastronomiczny lub ślusarski. Aresztowany w dniu 23 lipca 1940 r. W dniu 27 sierpnia 1940 r. skazany przez trybunał wojskowy w Mińsku z artykułów 24-68a kk na karę śmierci. Wyrok wykonano. Zrehabilitowany w 1997 r.

339. Włodzimierz POPIEL, syn Jana, ur. w 1899 r. w Olkuszu. Polak pochodzący z rodziny urzędniczej, wykształcenie niepełne średnie. Instruktor szczuczyńskiego lespromchoza, mieszkaniec Lidy. Żonaty, ma syna. Aresztowany 9 czerwca 1940 r. Sądzony 25 listopada 1940 r. przez OSO za udział w antysowieckiej organizacji. Paragrafy 64, 72 i 76. Skazany na 8 lat ITŁ. Przywieziony do Mińska transportem nr 206/638. Zrehabilitowany 26 kwietnia 1989 r. Nr kartoteki P – 9261. Dalszy los nieznan.

340. Karol RADOMSKI, s. Adama, ur. 17 lipca 1900 r. w Landwarowie, żonaty, ojciec 2 dzieci. Żołnierz zawodowy od 1924 r. Oficer II Oddziału Sztabu Głównego i KOP, kapitan 5 placówki wywiadowczej w Stołpcach. Internowany w dniu 18 września 1939 r. na Litwie. W dniu 13 lipca 1940 r. przywieziony z Mołodeczna do obozu w Kozielsku, z którego ewidencji „ubył” w niewyjaśnionych okolicznościach, w dniu 21 września 1940 r. Aresztowany w Smoleńsku w dniu 23 września 1940 r. Od lutego 1941 r. przebywał w więzieniu w Mińsku. Skazany na karę śmierci, za czyny z art. 68 a i 74 kk BSRR, wyrokiem Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku z dnia 26 kwietnia 1941 r., zamienioną w wyniku apelacji przez Prezydium Rady na 15 lat pozbawienia wolności. W śledztwie nie uzyskano pewnych informacji o dalszych losach i śmierci pokrzywdzonego. Prawdopodobnie rozstrzelany w jeszcze przed ewakuacją 23-24 czerwca 1941 r. lub w trakcie „marszu śmierci”.

Jego biogram sporządzono na podstawie materiałów archiwalnych o sygn. IPN BU 186/87 oraz zeznań córki Barbara Tomczak.

341. Aleksander Józef RAMOTOWSKI, sądzony 3 lutego 1941 r. przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR. Skazany na karę śmierci razem z doktorem majorem Janem Marianem Rogowskim (wspólna sprawa) i prawdopodobnie razem z nim rozstrzelany 18 lutego 1941 r. w Mińsku. Pochowany w Kuropatach.

342. Józef ROCZNIK, pseud. „Powął”. Major ZWZ, dowódca Okręgu - Wilno aresztowany w okresie wrzesień – październik 1940 r. i osadzony w Mińsku. Uczestniczył w „marszu śmierci” i prawdopodobnie zginął, gdyż brak o niej o nim jakichkolwiek dalszych informacji.

343. Jan Marian ROGOWSKI, lekarz – dr medycyny, major WP, syn Leopolda i Marii, ur. w 1903 r. w Kamionce, gm. Jedwabne. Aresztowany w dniu 25 maja 1940 r., za przynależność do Polskiego Związku Powstańców. Przywieziony do Mińska transportem nr 356/408. Sądzony, wraz z Aleksandrem Józefem Ramotowskim, w dniu 3 lutego 1941 r. przez

Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR. Skazany na karę śmierci. Rada Najwyższa ZSRR odmówiła skorzystania z prawa łaski w dniu 15 lutego 1941 r. Rozstrzelany w dniu 18 lutego 1941 r. w Mińsku. Pochowany prawdopodobnie w Kuropatach.

344. Kazimierz ROGOYSKI, herbu Brochwicz, syn Ksawerego i Wandy z Jasińskich, herbu Topor, ur. 12 marca 1870 r. w majątku Bidziny koło Ćmielowa. Właściciel majątku Szepietowo Podlaskie, pow. Białystok. Aresztowany 7 stycznia 1940 r. w majątku Szepietowo Podlaskie. W kwietniu 1940 r. przewieziony do Mińska. Prawdopodobnie zamordowany w „marszu śmierci” w czerwcu 1941 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie książki prof. Krzysztofa Jasiewicza pt. „Zagłada polskich Kresów”.

345. Mikołaj SUSZYŃSKI, ur. 19 grudnia 1903 r. w Mohylewie - naukowiec, specjalista w zakresie sadownictwa. Mieszkał w Wilnokach na Wileńszczyźnie. Rezerwista 27 pułku ułanów. Po napaści wojsk ZSRR na tereny Wileńszczyzny został aresztowany i osadzony w mińskim więzieniu pod zarzutem szpiegostwa. W małej celi (8m x 8m) przebywał wraz ze 115 osobami, m.in. z prof. Stanisławem Cywińskim, który z głodu zjadał wszy. Przez 18 miesięcy pobytu tylko raz był w łaźni. Po ataku Niemiec na ZSRR w dniu 22 czerwca 1941 r. został wywieziony z Mińska, wraz z grupą innych więźniów, koleją do miejscowości Koźwa, a potem do obozu k. Murmańska. Mikołaj Suszyński uciekł stamtąd do Bużyłuku, gdzie latach 1941–1942 była siedziba dowództwa i sztabu formującej się w ZSRR Armii Polskiej gen. Władysława Andersa, do której wstąpił. Po wojnie przebywał 22 lata w USA, a potem zamieszkał w Olsztynie. Zmarł w dniu 26 października 1985 r. w Olsztynie.

Swoje losy Mikołaj Suszyński opisał w pisemnej relacji z dnia 20 sierpnia 1985 r. Jego biogram uzupełniono na podstawie zeznań żony Czesławy Janczewskiej – Suszyńskiej.

346. Czesław ZABOROWSKI z okolic Jedwabnego. Przywieziony do Mińska transportem nr 401/153. Sądzony wraz z doktorem majorem Janem Rogowskim przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR w dniu 3 lutego 1941 roku. Skazany na karę śmierci, wyrok wykonano prawdopodobnie 18 lutego 1941 roku w Mińsku.

347. Henryk ZAHORSKI (ew. ZAGORSKI lub ZAGÓRSKI), s. Olgierda i Emilii z domu Kandybo, ur. 19 lutego 1897 r. w Karoluńcach, pow. brasławski. Właściciel majątku Karoluńce, żonaty, ojciec 2 dzieci. Mieszkaniec Warszawy i Wilna. Ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu Wileńskiego w 1923 r. Doktor praw, autor prac z zakresu prawa konstytucyjnego. Przed 1939 r. Naczelnym Prokuratorem Warszawy i Zastępcą Naczelnego Prokuratora przy Sądzie Najwyższym w Warszawie. Porucznik rezerwy WP, działacz Stronnictwa Narodowego. Po kampanii wrześniowej 1939 r. przeniósł się do Wilna, gdzie zatrzymany został na ulicy, przez żołnierza Gwardii Robotniczej, który go rozpoznał. Aresztowany w dniu 9 października 1939 r. Przebywał w więzieniach w Wilnie i w Wilejce. Następnie, po zakończeniu śledztwa, w 1941 r. skierowany został do więzienia w Mińsku. Z materiałów archiwalnych IPN BU 186/94 zawierających dokumenty postępowania nr 52100 p-ko Henrykowi Zahorskiemu wynika, że został

oskarżony za aktywną walkę z ruchem rewolucyjnym, tj. za czyn z art. 74 kodeksu karnego Białoruskiej SRR. Wystarczającym dowodem winy Henryka Zahorskiego było to, że na przestrzeni szeregu lat, kiedy pracował, jako prokurator w Warszawie i w Wilnie, występował w procesach przeciwko działaczom komunistycznym i żądał dla nich surowych kar. Henryk Zahorski w czasie pobytu w więzieniu w Mińsku, został umieszczony w karcerze, gdzie zachorował. Zmarł, prawdopodobnie, w dniu 22 maja 1941 r. Już po jego śmierci zapadła decyzja Odrębnej Narady przy NKWD ZSRR z dnia 28 maja 1941 r. o skierowaniu go na okres 8 lat do ITŁ. Zrehabilitowany w dniu 5 czerwca 1989 r.

Jego biogram sporządzono na podstawie materiałów archiwalnych o sygn. IPN BU 186/94, oraz książek: dr Jewgienija Gorelika z Mińska „Kuropaty – polski ślad” i Krzysztofa Jasiewicza „Zagłada polskich Kresów”.

348. Stanisław ŻUKOWSKI, przed wojną sędzia Sądu Okręgowego w Nowogródku, wuj Henryka Plewako, który poznawał go po głosie, kiedy prowadzono korytarzem na przesłuchanie jego lub Zofię z Żukowskich Plewakową. Stanisław Żukowski przeżył Mińsk i zesłany został do obwodu Archangielskiego.

Wielu dotąd niewymienionych więźniów nie udało się zidentyfikować, uzyskano jednak szczątkowe informacje, które pozwalają wyodrębnić z nich grupę osób, które prawdopodobnie zginęły w więzieniu w Mińsku bezpośrednio przed ewakuacją, lub w trakcie „marszu śmierci”:

- 349. NN. kobieta o imieniu Irena (nazwisko na literę O);**
- 350. NN. kobieta o imieniu Sonia - Żydówka z Krakowa;**
- 351. NN. kobieta - zakonnica tercjanka z Łomży;**
- 352. NN. mężczyzna -lekarz z Choroszczu;**
- 353. NN. mężczyzna - Żyd z Włodawy;**
- 354. NN. mężczyzna - oficer WP; zastrzelony podczas „marszu śmierci”;**
- 355. NN. mężczyzna - strażnik graniczny;**
- 356. NN. mężczyzna - leśniczy z pow. kostopolskiego;**
- 357. NN. kobieta o imieniu Sara - żydówka z Lidy;**
- 358. NN. kobieta o imieniu Anna – z Nowogródka, kuzynka Marii Jurewicz.**

W toku śledztwa ustalono ponadto dane o poniżej wymienionych funkcjonariuszach państwa komunistycznego, jakim było ZSRR, biorących udział w represjach wobec opisanych pokrzywdzonych. Są to funkcjonariusze biorący udział w represjach na różnych etapach i w różnym stopniu, od podejmowania kluczowych decyzji, poprzez przesłuchania, ewidencjonowanie, czy sprawowanie zwykłej asysty podczas czynności. Lista obejmuje także ustalonych funkcjonariuszy sprawujących funkcje kierownicze, których nazwiska figurują na dokumentacji dotyczącej pokrzywdzonych. Ustalenia śledztwa pozwalają na powiązanie konkretnych działań

poszczególnych funkcjonariuszy podejmowanych wobec poszczególnych pokrzywdzonych. Z drugiej strony należy zaznaczyć, iż są to ustalenia, jakie zdołano poczynić, bez pomocy stron: białoruskiej i rosyjskiej, a co za tym idzie na pewno w niektórych przypadkach są one niepełne lub nieprecyzyjne. Nieprecyzyjność ta wynika między innymi ze stosowania w dokumentacji sowieckiej nieaktualnej terminologii, jak np. określanie danego funkcjonariusza, jako „oficera śledczego” lub „oficera bezpieczeństwa”, co bez wglądu w akta personalne utrudnia przyporządkowanie go do NKWD, czy NKGB. Niepełność ustaleń wynika zarówno z trudności w odnalezieniu stosownych dokumentów, jak i niepełnym, skrótowym opisie danego zdarzenia, podejmowanych działań czy pełnionych funkcji. Ustaleni imiennie funkcjonariusze stanowią niewielki odsetek funkcjonariuszy biorących udział w całym systemie represji wobec pokrzywdzonych w Mińsku i w czasie ewakuacji mińskich więzień.

Lista sprawców opisanych powyżej czynów - funkcjonariuszy państwa komunistycznego przedstawia się następująco:

- **Władze kraju - ZSRR i Republiki – BSRR:**

- **Józef STALIN (Dżugaszwili)**, s. Wissariona. Urodził się 18 grudnia 1878 r. w gruzińskim Gori, jako Josif Dżugaszwili. Radziecki działacz komunistyczny, przywódca i dyktator. Od 1903 r. członek partii bolszewickiej. Współorganizator rewolucji październikowej 1917 r., członek pierwszego sowieckiego rządu (Rady Komisarzy Ludowych). W latach 1918 - 1953 należał do Biura Politycznego partii komunistycznej, w jej kolejnych odsłonach. W obliczu choroby Włodzimierza Lenina został w 1922 roku wybrany na sekretarza generalnego – przywódcę Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) - WKP (b). Wykorzystując to stanowisko stopniowo uzależniał od siebie struktury państwa i aparat partyjny, usunął konkurentów, we własnych rękach gromadząc pełną, dyktatorską władzę. Odpowiadał za masowe czystki w latach 30-tych XX wieku, znane pod nazwą Wielkiego Terroru, a także za budowę aparatu represji, którego najsłynniejszym elementem była sieć łagrów wchodzących w skład tak zwanego Gułagu. W 1939 roku zawarł pakt z III Rzeszą określany mianem układu Ribbentrop-Mołotow, na mocy, którego wziął udział w inwazji na Polskę. Na skutek zwycięstwa odniesionego nad III Rzeszą zwasalizował całą Europę Środkową. Odpowiedzialny za planowanie i realizację eksterminacyjnej polityki wobec obywateli polskich, zarówno w latach 1937-1938 („Operacja polska”), jak i w latach 1940-1941 (uchwała „katyńska”, „marsze śmierci”). Zmarł 5 marca 1953 roku, oficjalnie na skutek wylewu krwi do mózgu.

- **Ławrientij BERIA**, s. Pawła, ur. 29 marca 1899 r. w Mercheuli, radziecki działacz komunistyczny pochodzenia gruzińskiego, od marca 1917 r. w partii komunistycznej. Od 25 listopada 1938 r. do 29 grudnia 1945 r. ludowy komisarz spraw wewnętrznych ZSRR (szef NKWD). Był w znacznym stopniu odpowiedzialny za „wielkie czystki” okresu stalinowskiego. Odpowiedzialny za terror i deportacje ludności, w tym ponad miliona Polaków z terenów zaanektowanych przez ZSRR w latach 1939-1941. Bezpośrednio odpowiedzialny za mord polskich oficerów w Katyniu, Ostaszkowie i Starobielsku. W dniu 5 marca 1940 przedstawił w Biurze Politycznym WKP(b)

wniosek o rozstrzelanie polskich funkcjonariuszy państwowych, który następnie został zatwierdzony przez Stalina i resztę biura. Wniosek stał się podstawą zbrodni katyńskiej. Szczyt jego wpływów przypadał na okres II wojny światowej i bezpośrednio po niej. Od 3 lutego 1941 r. do 15 marca 1946 r. zastępca przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych (RKL) ZSRR. Od 30 czerwca 1941 r. do 4 września 1945 r. członek Państwowego Komitetu Obrony ZSRR. W latach 1941–1953 Beria zajmował stanowisko wicepremiera. Po śmierci Stalina autor najbardziej liberalnego projektu zmian ustrojowych ZSRR. W wyniku zawiązanego przeciwko niemu spisku został usunięty ze stanowiska i stracony w dniu 23 grudnia 1953 r. w Moskwie.

- **Wiktor ABAKUMOW** (Aba - Kum), s. Siemiona, ur. w 1908 r., generał pułkownik, od września 1938 do 1 listopada 1938 r. pełnił obowiązki zastępcy szefa Wydziału 2 (Tajno-Politycznego) GUGB NKWD, od kwietnia 1939 faktyczny szef zarządu NKWD obwodu rostowskiego, od lutego 1941 r. zastępca ludowego komisarza spraw wewnętrznych NKWD - szef Zarządu Wydziałów Specjalnych. Stracony w 1954 r. w Leningradzie.

- **Andriej ANDRIEJEW**, s. Andrieja, ur. 30 października 1895 r. Działacz partyjny i państwowy, sekretarz KC) w latach 1935-1946, członek Biura Politycznego KC WKP(b) w latach 1932-1952. W okresie od 30 maja 1941 do 8 grudnia 1942 r., jako członek Komisji ds. Bieżących Biura Rady Komisarzy Ludowych ZSRR, podejmował decyzje m.in. dotyczące więźniów, w związku z atakiem III Rzeszy na ZSRR. Zmarł 5 grudnia 1971 r. w Moskwie.

- **Nikołaj BUŁGANIN**, s. Aleksandra, ur. 11 czerwca 1895 w Niżnym Nowgorodzie, radziecki wojskowy i działacz partyjny, członek Komitetu Centralnego KPZR i Biura Politycznego KC KPZR, zastępca przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych od 1938 r. do 1940 r. Zmarł w dniu 24 lutego 1975 r. w Moskwie.

- **Nikita CHRUSZCZOW**, s. Siergieja, ur. 15 kwietnia 1894 r. w Kalinowce, radziecki polityk, działacz partyjny i państwowy, członek Biura Politycznego KC WKP (b) w 1941 r. Po śmierci Stalina, przywódca reformatorów. I-szy sekretarz KC Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (dalej KPZR) w latach 1953–1964 i premier ZSRR w latach 1958–1964. Zmarł w dniu 11 września 1971 w Moskwie

- **Wasilij CZERNYSZOW**, s. Mojsieja, ur. 5 kwietnia 1896 r. gen. płk NKWD. W sierpniu 1937 r. powołany na stanowisko naczelnika milicji i mianowany zastępcą Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych ZSRR. W 1940 r. jeden ze współorganizatorów zbrodni katyńskiej. W latach 1939-1941 naczelnik GUŁAG NKWD i jednocześnie zastępca Ł. Berii. Od 29 czerwca 1941 r. pełnomocnik do spraw Ewakuacji Rady Komisarzy Ludowych ZSRR. Zmarł w dniu 12 września 1952 r.

- **Łazar KAGANOWICZ**, s. Mojsieja ur. w 1893 r., członek Biura Politycznego KC WKP (b) w latach 1930-1950, zastępca przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych (odpowiednik wicepremiera) w 1941 r. Zmarł w 1991 r.

- **Michaił KALININ**, s. Iwana, ur. 19 listopada 1875 r. Przewodniczący Prezydium Rady Najwyższej ZSRR. Jego podpis widnieje na decyzji o zamordowaniu polskich oficerów w Katyniu. Członek Biura Politycznego KC WKP(b) w 1941 r. Zmarł 3 czerwca 1946 r.
- **Michaił KRIWIENKO**, s. Spirydiona, ur. 27 czerwca 1904 r. Dowódca brygady, generał lejtnant. Jeden z bezpośrednich wykonawców zbrodni katyńskiej, rozstrzelujący polskich jeńców wojennych w podziemiach Obwodowego Zarządu NKWD w Kalininie (obecnie Twer). W 1941 r. zastępca naczelnika Zarządu Wojsk Konwojowych NKWD ZSRR, a następnie szef sztabu Wojsk Konwojowych NKWD. Po wojnie szef Głównego Zarządu ds. Jeńców Wojennych i Internowanych NKWD. Zmarł w październiku 1954 r.
- **Siergiej KRUGŁOW**, ur. 2 października 1907 r. Od 25 lutego do 30 lipca 1941 r. pierwszy zastępca zwierzchnika NKWD sprawujący nadzór nad działalnością Zarządu Więziennictwa. Zmarł 6 lipca 1977 r.
- **Giorgij MALENKOW**, s. Maksyma, ur. 8 stycznia 1902 r. w Orenburgu, radziecki działacz państwowy i partyjny członek, naczelnik d/s. kadr Centralnego Komitetu WKP (b) w latach 1939-1946. W czasie wojny wszedł w skład Państwowego Komitetu Obrony. Jeden z najbliższych współpracowników Józefa Stalina, a po jego śmierci przez niespełna dwa lata (1953-1955) premier ZSRR i faktyczny przywódca państwa. Zmarł w dniu 14 stycznia 1988 r. w Moskwie.
- **Aleksander MATWIEJEW**, s. Pawła, ur. 26 grudnia 1905 w Moskwie, radziecki polityk. W latach 1938-1941 I-szy sekretarz Komitetu Obwodowego Komunistycznej Partii (bolszewików) Białorusi w Mińsku. W okresie od 26 lutego 1941 do 16 stycznia 1942 Ludowy Komisarz Spraw Wewnętrznych (tzw. narkom) Białoruskiej SRR, czyli zwierzchnik mińskiego NKWD. W dniu 29 marca 1941 mianowany starszym majorem bezpieczeństwa państwowego. To on przystąpił do wykonania zabójstw więźniów w czerwcu 1941 r. w oparciu o rozkaz Ławrientija Berii. Zmarł w dniu 1 sierpnia 1946 r. w Briańsku.
- **Wsiewołod MIERKUŁOW**, s. Mikołaja, pseud. „Teoretyk”, ur. w dniu 7 listopada 1895 r. w Zakatale, generał Armii Czerwonej, radziecki działacz partyjny i państwowy, funkcjonariusz służb specjalnych ZSRR. Był faktycznym kierownikiem operacji "rozładowania" obozów jenieckich i więzień w kwietniu i maju 1940 roku. Ponosi współodpowiedzialność za masowy mord na polskich oficerach w Katyniu. W dniu 3 lutego 1941 roku został mianowany ludowym komisarzem Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR (NKGB), kierował komisariatem do 20 lipca 1941. Po jego likwidacji objął ponownie funkcję pierwszego zastępcy ludowego komisarza spraw wewnętrznych Ławrientija Berii, którą sprawował do 16 kwietnia 1943. Został aresztowany po upadku Berii, a następnie rozstrzelany w dniu 23 grudnia 1953 r. w Moskwie,
- **Anastas MIKOJAN**, s. Iwana, ur. w 1895 r., radziecki działacz partyjny i państwowy. Członek Biura Politycznego KC WKP(b) m.in. w 1941 r. Zmarł w 1978 r.
- **Wiaczesław MOŁOTOW (Skriabin)**, s. Michajły, ur. w 1890 r., przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych (premier rządu) w latach 1930-1941 (do dnia 6 maja 1941 r.), potem członek RKL i wicepremier, jednocześnie od 1939 r. do 1949 roku ludowy komisarz spraw zagranicznych

(odpowiednik ministra). W 1941 r. członek Biura Politycznego Komitetu Centralnego WKP(b). W dniu 5 marca 1940 na posiedzeniu Biura Politycznego Komitetu Centralnego partii podpisał decyzję o wymordowaniu 22 467 polskich oficerów, żandarmów, policjantów, osadników, ziemian i inteligentów więzionych w obozach NKWD. Zmarł w dniu 8 listopada 1986 r.

- **Dmitrij PAWŁOW**, s. Grigorija, ur. 4 listopada 1897 r. we wsi Woniuch, gen. armii, dowódca Frontu Zachodniego z siedzibą w Mińsku. Na szczeblu wojskowym odpowiedzialny za ewakuację więźniów z Mińska. W dniu 22 lipca 1941 r. oskarżony, wraz ze swoim sztabem, o tchórzostwo i nieudolność i rozstrzelany pod Moskwą.

- **Pantelejmon PONOMARIENKO**, s. Konrada, ur. 9 sierpnia 1902 r. – generał porucznik, polityk radziecki. W 1918 wstąpił do Armii Czerwonej. Uczestnik rosyjskiej wojny domowej. Od 1925 r. członek Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). W latach 1938-1947 pierwszy sekretarz Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Białorusi. W 1941 r. posiadał wpływ polityczny na działania organów bezpieczeństwa, nakreślał im cele i zadania. Uznał m.in. za „prawidłowe” rozstrzelanie 600 – 700 więźniów, w tym wielu Polaków z więzienia w Głębokiem.

W okresie 1941-1944 kierował z Moskwy ruchem partyzanckim na Białorusi. W 1943 r. wydawał rozkazy nawołujące do zwalczania AK na Litwie i Polesiu. W latach 1955-1956 ambasador ZSRR w Polsce. Zmarł w dniu 18 stycznia 1984 r. w Moskwie.

- **Nikołaj RYCZKOW, s. Michajły** ur. 2 grudnia 1897 w Białej Chołunicy - polityk radziecki . Od 19 stycznia 1938 do 29 stycznia 1948 ludowy komisarz (minister) sprawiedliwości ZSRR. Brał udział w masowych represjach okresu stalinizmu, jako członek "trójek" kolegów uczestniczył w "procesach moskiewskich". W latach 1938-1947 był członkiem tajnej komisji Biura Politycznego KC WKP(b) do spraw sądowych, która zatwierdzała wszystkie decyzje o wyrokach śmierci w ZSRR. Zmarł 28 marca 1959 r. w Małachowce.

- **Iwan SIEROW, s. Aleksandra**, ur. 25 sierpnia 1905 r. we wsi Aginskoje w guberni wołogodzkiej, oficer Armii Czerwonej i bezpieczeństwa państwowego ZSRR w stopniu generała armii. Po utworzeniu Ludowego Komisariatu Bezpieczeństwa Państwowego (NKGB) ZSRR w lutym 1941 objął stanowisko I-go zastępcy Wsiewołoda Mikułowa - Ludowego Komisarza Bezpieczeństwa Państwowego. Sprawował to stanowisko do 31 lipca 1941, czyli do rozformowania NKGB. W czerwcu i lipcu 1941 r. nadzorował Zarząd Więziennictwa NKWD ZSRR. W latach 1941–1947 sprawował funkcję jednego z zastępców ludowego komisarza spraw wewnętrznych (NKWD), którym był Ławrientij Beria. Szef KGB w latach 1954–1958. Na początku wojny sowiecko-niemieckiej tworzył specjalne obozy karne dla żołnierzy, którzy wyrwali się z niemieckiego okrążenia lub uciekli z niewoli. Ceniony był jednak przede wszystkim przez zwierzchników, jako „specjalista od spraw polskich”. Poności współodpowiedzialność za mord polskich oficerów w Katyniu i figuruje w tzw. "Rejestrach akt śledczych mordu katyńskiego" (w zbiorach RP), jako jedna z „osób zatrudnionych w aparacie NKWD w latach II wojny i mających związek ze sprawą wymordowania polskich oficerów jeńców w 1940 roku”. Aresztował m.in. dowódcę wileńskiej AK płk. Aleksandra Krzyżanowskiego „Wilka” oraz jako generał „Iwanow” szesnastu przywódców

polskiego państwa podziemnego, zwerbował również Bolesława Piaseckiego późniejszego twórcę „PAX-u” mającego stać się narzędziem do podporządkowania Kościoła katolickiego w Polsce. Od marca do kwietnia 1945 r. był głównym doradcą NKWD przy „polskim” MBP. Mając powyższe na uwadze, trudno byłoby znaleźć po stronie sowieckiej osobę bardziej bezpośrednio zaangażowaną w szkodzenie sprawie polskiej podczas II wojny światowej aniżeli Iwan Sierow. Zmarł w dniu 1 lipca 1990 w Moskwie.

- **Iwan STIEPANOW**, s. Aleksandra, ur. w 1890 r. W organach GPU od 1922 r., pułkownik, członek WKP(b). Od 1939 r. Naczelnik 1 oddziału I Wydziału Sztabu Wojsk Konwojowych NKWD ZSRR. W ostatnich dniach czerwca 1941 r. w trakcie marszu więźniów z Mińska w okolicach Czerwieni wydał rozkaz masowego rozstrzelania więźniów. Zmarł w 1953 r. w Moskwie.

- **Kliment WOROSZYŁOW**, s. Jefriema, ur. w 1881 r., wysoki dygnitarz wojskowy Związku Radzieckiego, marszałek, członek Prezydium Rady Najwyższej ZSRR, jeden z najbliższych współpracowników Józefa Stalina. Był jednym z sygnatariuszy „uchwały katyńskiej” z 5 marca 1940 r. W 1941 r. członek Biura Politycznego Komitetu Centralnego WKP(b). Zmarł w dniu 2 grudnia 1969 r.

- **Andriej WYSZYŃSKI**, s. Januarego, ur. 10 grudnia 1883 r. w Odessie, radziecki działacz ruchu robotniczego, stalinowski prawnik, w latach 1935-1939 prokurator generalny ZSRR i dyplomata. W latach 1939–1944 wiceprzewodniczący Rady Komisarzy Ludowych, a jednocześnie od 1940 r. wicekomisarz spraw zagranicznych. Polak z pochodzenia. Zmarł w dniu 22 listopada 1954 r. w Nowym Jorku.

- **Andriej ŻDANOW**, s. Aleksandra, ur. w 1896 r., generał, członek Biura Politycznego Komitetu Centralnego WKP (b) od 1939 r. Zmarł w dniu 31 sierpnia 1948 r.

- **Funkcjonariusze organów Bezpieczeństwa Państwowego NKWD i NKGB:**

- **ACZASOW** - Naczelnik Wydziału III Śledczego NKWD BSRR w czerwcu 1941 r.

- **AFANASJEW** - oficer śledczy z Mińska, w maju 1940 r.

- **ANTIPOW** – Zastępca Naczelnika III Wydziału BP NKWD BSRR w Mińsku (zatwierdził akt oskarżenia p-ko Józefowi Olędzkiemu), w okresie listopad 1940 - styczeń 1941 r.

- **Ławrientij Fomicz CANAWA**, ur. w sierpniu 1900 r. we wsi Nachunowo w guberni kutajskiej, narodowość gruzińska, pochodzenie chłopskie. Członek Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) [WKP(b)] od sierpnia 1920 r. Generał - porucznik, funkcjonariusz radzieckich organów bezpieczeństwa (do 1920 r. czekista), m.in. zastępca Ministra Bezpieczeństwa Państwowego, szef II Zarządu Głównego Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego Związku Radzieckiego w latach 1951–1952, deputowany do Rady Najwyższej ZSRR od 1 do 3 kadencji. Od 1938 r. pracował w BSRR. Początkowo, jako Komisarz Ludowy Spraw Wewnętrznych, a potem Minister Bezpieczeństwa Państwowego. W czasie wojny zajmował stanowiska w Armii Czerwonej, najpierw Naczelnika Wydziału Specjalnego Zachodniego, a potem Zastępcy Dowódcy 2 Frontu Białoruskiego. Jeden z największych zbrodniarzy stalinowskich. W

1940 r. był jednym z wykonawców zbrodni katyńskiej. W czerwcu 1941 r. był Komisarzem Ludowym BP BSRR w Mińsku w stopniu komisarza BP III rangi. Był jedną z osób bezpośrednio odpowiedzialnych za mordy na obywatelach polskich dokonywanych w więzieniu w Mińsku (tzw. "amerykance"); otrzymał ku temu szerokie uprawnienia od Ławrientija Berii. Aresztowany w dniu 4 kwietnia 1953 r. w związku ze sprawą Ławrientija Berii. Zmarł w więzieniu 12 października 1955 r.

Jego biogram uzupełniono na podstawie materiałów archiwalnych o sygn. IPN BU 186/282.

- **CEJTLIN** - oficer śledczy z Mińska.
- **Siergiej CHARYTONOWICZ**, s. Mikołaja.
- **CZERNYSZOW Wasilij, s. Wasilja**, ur. 5 kwietnia 1896 r. we wsi Wiliki w guberni riazkańskiej, generał – płk, wysoki funkcjonariusz radzieckich organów bezpieczeństwa, m.in. szef Gułagu przy Ludowym Komisariacie Spraw Wewnętrznych ZSRR. Zmarł 12 września 1952 w Moskwie.
- **DIEREWIANKO** – sierżant BP, Naczelnik 3 Wydziału 3 Urzędu NKGB BSRR w Mińsku, w czerwcu 1941 r. (m.in. przedłużał śledztwo p-ko W. Brulińskiemu i J. Buczyńskiemu).
- **GŁUCHOWA** – sierżant BP, Zastępca Naczelnika III Wydziału NKWD BSRR w Mińsku (zatwierdził akt oskarżenia p-ko Józefowi Olędzkiemu) w styczniu 1941 r.
- **GOLEW** – mł. lejtnant BP, oficer śledczy III Wydziału NKWD BSR z Mińska, w okresie od grudnia 1940 r. do marca 1941 r. (m.in. prowadził śledztwo i sporządził akt oskarżenia Czesława Brunnera, Józefa Pilarskiego i Teofila Tendorfa).
- **JERMAKOW** – zastępca komendanta Komendantury NKWD BSSR.
- **JUDIN** – oficer śledczy w Mińsku.
- **KOBA** – st. lejtnant BP, Komendant NKGB BSRR w czerwcu 1941 r. (m.in. uczestniczył w wykonaniu wyroku śmierci Józefa Kownackiego).
- **A. KOMISSAROW lub Komisarow** – sierż. BP, st. oficer śledczy NKWD BSSR w Mińsku, w okresie listopad 1940 – luty 1941 (m.in. sporządził akt oskarżenia p-ko Józefowi Olędzkiemu, prowadził śledztwo p-ko Pelagii Olechnowicz i Leonowi Jaszczukowskiemu).
- **KONDRATOWICZ** - por. (lejtnant) – oficer śledczy, w więzieniu śledczym NKWD, tak zwanej „amerykance”. Tam wielokrotnie przesłuchiwał, m.in. Jana Buczyńskiego (życzliwy, nie stosował przemocy) w maju 1941 r.
- **KRUPIENIN - Naczelnik** II Wydziału NKWD BSRR w Mińsku, w czerwcu 1940 r.
- **LEBIEDJEW** - oficer śledczy z Mińska, w styczniu 1941 r.
- **LITWIOW** – prowadził egzekucję w Mińsku.
- **LIWSZYC** - sierż. BP, oficer śledczy - Naczelnik Oddziału Śledczego Wydziału III NKWD BSRR w Mińsku, w okresie maja - listopad 1940 r. (m.in. zatwierdził akt oskarżenia p-ko Józefowi Pilarskiemu).
- **MATWIEJEW** - kpt. oficer śledczy.
- **MIAGKOW** – st. oficer śledczy z Mińska, w maju - czerwcu 1940 r.

- **MIECHANIK** - młodszy lejtnant BP, Z-ca Naczelnika III, a następnie Naczelnik II Wydziału NKWD BSRR w Mińsku w grudniu 1940 r. (m.in. zatwierdził akty oskarżenia p-ko Eugeniuszowi Wojciechowskiemu)
- **W. MITROFANOW** – oficer śledczy Wydziału III Śledczego NKWD z Mińska, w maju 1940 r.
- **MURIASZKIN** – kapitan BP, Naczelnik III Urzędu NKGB BSRR w Mińsku, w czerwcu 1941 r.
- **NOWIKOW** - Naczelnik Oddziału Śledczego II Wydziału NKWD BSRR w Mińsku, w czerwcu 1940 r.
- **PASMANIK** - Zastępca Naczelnika Wydziału Śledczego NKGB w Mińsku, w czerwcu 1941 r. (m.in. uczestniczył w wykonaniu wyroku śmierci Józefa Kownackiego).
- **Poleżajew** - oficer śledczy z Mińska.
- **ROMANIUK** - Zastępca Naczelnika Działu Śledczego NKWD w Mińsku, w maju 1940 r.
- **SPIRIAGIN** - młodszy lejtnant BP, Z-ca Naczelnika III Wydziału II Urzędu NKWD BSRR w Mińsku, w czerwcu 1941 r.
- **SULEJMANOW** – oficer śledczy III Wydziału NKWD BSRR.
- **SZCZUKOWSKI** – oficer śledczy III Wydziału BP NKWD BSRR w grudniu 1940 r. (m.in. sporządził akt oskarżenia p-ko Eugeniuszowi Wojciechowskiemu).
- **Wasilij TUR** - Z-ca Naczelnika Wydziału Śledczego OO NKWD BSRR w Mińsku, w maju 1940 r.
- **WASILIEW** - młodszy lejtnant BP, Z-ca Naczelnika III, a następnie Naczelnik II Wydziału NKWD BSRR w Mińsku w okresie listopad 1940 – maj 1941 r. (m.in. zatwierdził akty oskarżenia p-ko Czesławowi Brunnerowi, Eugeniuszowi Wojciechowskiemu i Józefowi Olędzkiemu, a następnie zatwierdził wykonanie wyroków śmierci ww. oraz Józefa Pilarskiego).
- **WOLKOW** - oficer śledczy w Mińsku w latach 1940-1941. Czytał angielskie podręczniki pracy śledczej. Podczas przesłuchań bił więźniów po głowie i całym ciele: kablem, katem cienkiej deseczki, pasem transmisyjnym. Robiąc to wyrażał żal nad bitym i jego rodziną: „płakał krokodylimi łzami”. Jadł mięso na oczach zagłodzonych przesłuchiwanym i oferował im jedzenie i papierosy za przyznanie się i obciążanie kolegów. Uchyłał drzwi sąsiednich pokoi, gdzie rozlegały się prawdziwe lub udawane krzyki torturowanych, którzy do wszystkiego się przyznawali. Podsyłał też do cel konfidentów, którzy namawiali więźniów do przyznawania się i obciążania współników. Z jego polecenia więźniów, którzy po wyczerpującym przesłuchaniu zasypiali w swoich celach kazał wywlekać z łóżka i prowadzić na następne.

- **Prokuratura:**

- **Nikołaj AFANASJEW**, s. Porfirego, ur. w 1902 r. - gen. mjr służby sprawiedliwości ZSRR - prokurator, który 29 stycznia 1941 r. oskarżał przed Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR w Mińsku, m.in. 16 członków organizacji antysowieckiej Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka” z Lidy, m.in. Joannę Stankiewicz – Januszczak. Oskarżał również, wraz z Romanem Rudenką w „Procesie 16” – pokazowym procesie politycznym przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, przeprowadzonym w dniach 18–21 czerwca 1945 r. w Moskwie przed Kolegium Wojskowym Sądu Najwyższego ZSRR. Był już wtedy Prokuratorem Generalnym ZSRR. Zmarł w 1979 r.

- **Wiktor BOCZKOW**, s. Michajły, ur. 29 października 1900 r., radziecki oficer, generał-por. Od sierpnia 1940 do listopada 1943, pełnił funkcję prokuratora Związkowego ZSRR, w tym samym czasie był także naczelnikiem Oddz. Specjalnego NKWD przy jednym z frontów. Długoletni funkcjonariusz organów bezpieczeństwa OGPU/NKWD/MSW ZSRR. Służbę zakończył w 1959r. Zmarł 2 sierpnia 1981 r.

- **KOWALJOW** - sędzia śledczy w Mińsku.

- **ŁUKANOW** - sędzia śledczy.

- **NAROJENKO** – zastępca prokuratora ds. szczególnych BSRR z Mińska, w okresie maj-listopad 1940 r.

- **ORŁOWSKI** – prawnik wojskowy III rangi, pomocnik prokuratora Zachodniego Okręgu Wojskowego z Mińska - Rumiancewa, w lipcu 1940 r.

- **RUMIANCEW** - prawnik wojskowy dywizji, prokurator Zachodniego Specjalnego Okręgu Wojskowego z Mińska, w okresie od lipca 1940 r. do marca 1941 r.

- **SAMARKIN** – pomocnik Wojskowego Prokuratora Generalnego w maju 1941 r. (m.in. wnioskował o zatwierdzenie wyroku śmierci Eugeniusza Płocińskiego).

- **TRACEWSKI** - prokurator z Mińska, w marcu 1941 r. (obecny przy wyroku śmierci Czesława Brunnera).

- **WIETROW** - prokurator z Mińska, w listopadzie 1940 r. (m.in. zatwierdził akt oskarżenia Czesława Brunnera).

- **ZACHAROW** - prokurator ds. szczególnych BSRR z Mińska, w maju 1940 r.

- **ZUBOW** - prawnik wojskowy II rangi, pomocnik prokuratora Zachodniego Okręgu Wojskowego z Mińska - Rumiancewa, w lipcu 1940 r.

• **Sąd:**

- **ABDURACHMANOW** – członek Sądu Najwyższego ZSRR w okresie marzec-kwiecień 1941 r.

- **ABUSZKIEWICZ** – Przewodniczący Kolegium Sądowego ds. Karnych Sądu Najwyższego BSRR w marcu 1941 r. (m.in. wyrok śmierci Czesława Brunnera).

- **BABICZUK** - prawnik wojskowy II rangi, sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku w kwietniu 1941 r. (m.in. wyroki śmierci: Leona Jaszczukowskiego, Karola Radomskiego, Józefa Pilarskiego, Hugo Zemlera).

- **BATNER** - sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku.

- **BOROWIK** - prawnik wojskowy II rangi, sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku (wyroki śmierci: Józefa Olędzkiego, Józefa Pilarskiego, Hugo Zemlera).

- **BUKANOW** – prawnik wojskowy I rangi, członek Wojskowego Kolegium Sądowego ds. Karnych Sądu Najwyższego ZSRR w okresie marzec-kwiecień 1941 r. (m.in. utrzymał w mocy wyrok śmierci Józefa Olędzkiego i Teofila Tendorfa).

- **DYMITRIEW** – prawnik wojskowy dywizji, członek Wojskowego Kolegium Sądowego ds. Karnych Rady Najwyższej ZSRR w okresie kwietnia - maja 1941 r. (m.in. utrzymał w mocy wyrok śmierci Józefa Pilarskiego i Eugeniusza Płocińskiego).

- **FIEDORIENCZIK** – Zastępca Przewodniczącego Sądu Obwodowego w Mińsku.
- **GORBUNOW** - prawnik wojskowy I rangi, przedstawiciel Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku (m.in. uczestniczył w wykonaniu wyroku śmierci Józefa Kownackiego).
- **GOWORCOWA** - członek Wojskowego Kolegium Sądowego ds. Karnych Sądu Najwyższego BSRR w marcu 1941 r. (m.in. wyrok śmierci - Czesława Brunnera).
- **KANDYBIN** – prawnik wojskowy II rangi, członek Kolegium Sądowego ds. Karnych Sądu Najwyższego ZSRR w okresie lipiec 1940 - kwiecień 1941 r. (m.in. utrzymał w mocy wyroki śmierci: Józefa Olędzkiego i Teofila Tendorfa).
- **KIEDROW** - prawnik wojskowy brygady, sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku w okresie kwietnia - czerwca 1941 r. (m.in. wyroki śmierci: Eugeniusza Płocińskiego i Eugeniusza Wojciechowskiego, zatwierdzenie wykonania wyroku Józefa Kownackiego).
- **KLIMANTOW** - prawnik wojskowy II rangi, sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku w kwietniu 1941 r. (m.in. wyroki śmierci: Leona Jaszczukowskiego, Karola Radomskiego, Eugeniusza Płocińskiego i Eugeniusza Wojciechowskiego, Hugo Zemlera).
- **KLIMIN** – prawnik wojskowy brygady, członek Wojskowego Kolegium Sądowego ds. Karnych Rady Najwyższej ZSRR w okresie kwietnia - maja 1941 r. (m.in. utrzymał w mocy wyrok śmierci Józefa Pilarskiego i Eugeniusza Płocińskiego).
- **KOWALOW** - prawnik wojskowy I rangi, Zastępca Wydziału Prawnego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku (m.in. uczestniczył w wykonaniu wyroku śmierci Józefa Kownackiego),
- **MUSIELEWICZ** - członek Kolegium Sądowego ds. Karnych Sądu Najwyższego BSRR w marcu 1941 r. (m.in. wyrok śmierci - Czesława Brunnera).
- **N. NATALEWICZ** – Przewodniczący Prezydium Sądu Najwyższego BSRR w marcu 1941 r. (m.in. zatwierdził wyrok śmierci - Czesława Brunnera).
- **LERNER** – sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku.
- **POŁTAWCEW** - prawnik wojskowy III rangi, sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku (m.in. wyroki śmierci: Józefa Kownackiego, Józefa Olędzkiego).
- **ORŁOW** – prawnik dywizji, członek Wojskowego Kolegium Sądowego ds. Karnych Sądu Najwyższego ZSRR w okresie marzec-kwiecień 1941 r. (m.in. utrzymał w mocy wyrok śmierci Józefa Pilarskiego).
- **RUKIN** – intendent II rangi, sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku w marcu 1941 r. (m.in. wyroki śmierci: Teofila Tendorfa).
- **RAKOW** – Przewodniczący Sądu Obwodowego w Mińsku – od III kwartału 1940 r.
- **N. RYCZKOW** – Komisarz Ludowy Sprawiedliwości ZSRR.
- **SAWICKI** – ławnik Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku.

- **SOŁOGUB** – ławnik Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku.
- **SPOSOBIN** - sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku w marcu 1941 r. (m.in. wyroki śmierci: Teofila Tendorfa).
- **SZEWANDOW** - prawnik wojskowy III a potem II rangi, sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku w kwietniu 1941 r. (m.in. wyroki śmierci: Leona Jaszczukowskiego, Józefa Kownackiego, Józefa Olędzkiego, Józefa Pilarskiego, Eugeniusza Płocińskiego, Karola Radomskiego, i Eugeniusza Wojciechowskiego).
- **Wasilij ULRICH**, s. Wasyla, ur. 13 lipca 1889 r. w Rydze, - sowiecki prawnik wojskowy I rangi, od 1943 r. gen. płk służby sprawiedliwości, przewodniczący (szef) Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR w latach 1926-1948. Przewodniczył Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR w Mińsku, m.in. w procesie 16 członków organizacji antysowieckiej Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka” z Lidy, m.in. Joanny Stankiewicz – Januszczak. Na jednej sesji wyjazdowej w Mińsku potrafił wydać kilkaset wyroków skazujących, w tym wiele wyroków śmierci. W latach 1926-48 prowadził liczne pokazowe procesy polityczne w ZSRR skierowane przeciwko osobom oskarżanym m.in. o zdradę państwa, szpiegostwo i działania na szkodę Armii Czerwonej (np. w 1937 sprawę marszałka Michaiła Tuchaczewskiego. W 1945 r. sądził 16 przywódców Polskiego Państwa Podziemnego m.in. gen. Leopolda Okulickiego. Zmarł w dniu 7 maja 1951 w Moskwie.
- **ZIELENOW** lub **Zieleniow** - prawnik wojskowy II rangi, sędzia Trybunału Wojskowego Zachodniego Specjalnego Okręgu BSRR w Mińsku w marcu 1941 r. (m.in. wyroki śmierci: Józefa Kownackiego, Józefa Olędzkiego, Teofila Tendorfa).

- **Administracja więzienna NKWD**

W egzekucjach w Więzieniu Karno – Śledczym w Mińsku, brali udział następujący funkcjonariusze komunistyczni:

- **ABRAMCZIK**, insp. komendantury NKWD w Mińsku.
- **BATIAN** - st. wartownik, który wykonywał wyroki śmierci.
- **I. BOCZKOW** - dyżurny komendant. Brał osobisty udział w rozstrzelaniach Polaków w więzieniu mińskim, będąc jednym z tych funkcjonariuszy, którzy w latach 1940-1941 własnoręcznie wykonywali wyroki śmierci.
- **GORDIEJENKO** lub **Gardiejenko** – oddziałowy bloku z więzienia centralnego w Mińsku, lub Zastępca Naczelnika tego więzienia (różnice w relacjach), ranny podczas niemieckiego nalotu na Mińsk w dniu 24 czerwca 1941 r.
- **I. JERMAKOWA** – funkcjonariuszka w więzieniu. Brała osobisty udział w rozstrzelaniach Polaków w więzieniu mińskim, będąc jednym z funkcjonariuszy, którzy w latach 1940-1941 własnoręcznie wykonywali wyroki śmierci.
- **I. KMITA** – funkcjonariusz w więzieniu NKWD w Mińsku, Brał udział w rozstrzelaniach Polaków w więzieniu mińskim, będąc jednym z funkcjonariuszy, którzy w latach 1940-1941 własnoręcznie wykonywali wyroki śmierci wobec skazanych.

- **Stiepan Koba**, s. Grygorija – był on, od końca lat trzydziestych XX w., zwierzchnikiem komendantury więzienia wewnętrznego („amerykanki”). Brał udział w rozstrzelaniach w więzieniu mińskim, będąc jednym z wykonawców mordów, którzy w latach 1940-1941 własnoręcznie wykonywali wyroki na skazanych na śmierć obywatelach II Rzeczypospolitej w Mińsku i Kuropatach. Od marca 1941 r. Stiepan Koba był kierownikiem działu gospodarczego NKWD BSSR. W listopadzie 1941 r. został skierowany do Frontu Rezerwowego. Zmarł w 1953 r.
- **NIKITIN** - komendant Komendantury NKWD BSSR. Brał osobisty udział w rozstrzelaniach Polaków w więzieniu mińskim, będąc jednym z funkcjonariuszy, którzy w latach 1940-1941 własnoręcznie wykonywali wyroki śmierci.
- **A. OSTRIEJKO** - pracował, jako starszy nadzorca w „amerykance”. W 1937 r. został dyżurnym pomocnikiem komendanta Komendantury Administracyjno-Gospodarczej NKWD BSSR. Brał udział w rozstrzelaniach Polaków w więzieniu mińskim, będąc jednym z wykonawców mordów, którzy w latach 1940-1941 własnoręcznie wykonywali wyroki śmierci.

a nadto:

- **Bolesław LADZIŃSKI**, ze wsi Kownatki gm. Radziłów. Polak, który wstąpił do NKWD. Kopał i bił zatrzymanych, m.in. Antoniego Malinowskiego, oraz ubliżał im.

Donosiciele, agenci i konfidenty NKWD:

- **Henryk CZAPLIŃSKI**, leśniczy, początkowo był członkiem AK, potem przeszedł na stronę sowiecką, ubierał się jak Rosjanin. Mówiono, że jest w NKWD. Po wojnie mieszkał w Olsztynie.
- **Stanisław KMICIŃSKI** - konfident NKWD z Rajgrodu, za 700 rubli wydał ks. Józefa Radwańskiego. Został powieszony przez straż obywatelską.
- „**Kłos**” lub „**Kołos**” agent NKWD. Zadenuncjował i spowodował aresztowanie Gambira Kurmanowicza i Bogusława Wężyka.

Biorąc pod uwagę okoliczności ustalone w wyniku śledztwa, nie ulega wątpliwości, że w przedmiotowej sprawie, doszło do popełnienia przestępstwa ludobójstwa określonego w art. 118a§1 i 2 kk w zw. z art. 2 ust. 1 i art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2016 r. poz. 1575, t. jedn. ze zm.), tj. zbrodni komunistycznej, będącej jednocześnie zbrodnią przeciwko ludzkości.

Dowody zebrane w toku postępowania pozwalają na stwierdzenie, iż funkcjonariusze państwa komunistycznego, jakim był Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), stosowali wobec obywateli polskich, osadzonych w mińskich więzieniach, poważne represje z uwagi na ich narodowość i wyznawane poglądy społeczno - polityczne. Represje te stanowiły wykonanie polityki państwa, czyli ZSRR, były zaplanowane i zorganizowane przy użyciu metod i w formach, które godziły w podstawy biologicznej egzystencji osób represjonowanych i zmierzały do zbrodniczego złamania dążeń Polaków do odzyskania suwerennego i niepodległego państwa.

W prawie karnym międzynarodowym przyjmuje się, że dany czyn można uznać za zbrodnię przeciwko ludzkości, jeżeli stanowi on część polityki państwa, albo zakrojonej na szeroką skalę,

lub systematycznej, praktyki tego państwa. Polacy, znajdujący się na terenie b. ZSRR, już od czasu „Wielkiego Terroru”, a zwłaszcza tzw. „Operacji polskiej” NKWD z lat 1937-1938, traktowani byli systemowo, jako „wrogowie ludu” radzieckiego, przeciwnicy sowieckiej władzy komunistycznej i osoby mogące być dla tej władzy niebezpieczne. Z tego powodu stosowano wobec nich represje motywowane względami politycznymi, dopuszczając się ludobójstwa i innych zbrodni komunistycznych, będących jednocześnie zbrodniami przeciwko ludzkości.

Istnieje uzasadnione podejrzenie, iż Polacy osadzeni w mińskich więzieniach mogli być bezkarnie torturowani, a nawet zabijani, w wyniku nieoficjalnego przyzwolenia na tego rodzaju działania, które dawała funkcjonariuszom NKWD i innym funkcjonariuszom publicznym, tzw. „uchwała katyńska”, czyli decyzja Biura Politycznego KC WKP(b) z dnia 5 marca 1940 r. Dowodem na to jest fakt, iż w zachowanych dokumentach NKWD, które opisano w części wstępnej niniejszego uzasadnienia, a które dotyczą masowych egzekucji, zabójstw, tortur podczas śledztw, deportacji i ewakuacji, podejmowanych wobec Polaków w latach 1940-1941, ich autorzy, a zarazem sprawcy tych zbrodni, wcale nie tłumacza się z tych zbrodni, a tylko o nich meldują. Używają, przy tym w tych meldunkach, sformułowań znanych z „uchwały katyńskiej” i z czasów jej realizacji, tj.: „ubyło”, „zlikwidowano”, „członków organizacji kontrrewolucyjnych szpiegowskich i dywersyjnych”, „obszarników”, „rozpatrzono w trybie specjalnym”, „zastosowano najwyższy wymiar kary”. Z tego powodu przyjęto tę datę, jako symboliczny początek zbrodni komunistycznej, której wyjaśnienie było przedmiotem niniejszego postępowania.

Zbrodnia ta miała postać masowych zamachów skierowanych przeciwko polskiej grupie narodowej, którymi objęto, co najmniej kilka tysięcy obywateli polskich.

Użycie przez ustawodawcę, w definicji przestępstwa z art. 118a§1 i 2 kk zwrotów: „*masowy zamach*” lub „*jeden z powtarzających się zamachów*” wskazuje na to, że wszystkie typy zbrodni przeciwko ludzkości z art. 118a kk mają charakter przestępstw kolektywnych (wieloosobowych – prok.). Oznacza to, że aby zdarzenie zostało zakwalifikowane, jako zbrodnia przeciwko ludzkości, musi brać w nim udział większa liczba sprawców.

Żeby mówić o zbrodni przeciwko ludzkości, zamachowi prócz wieloosobowego charakteru powinno towarzyszyć, co najmniej jedno z 11-stu zachowań przestępczych, które mogą zostać popełnione zarówno w stanie wojny, jak i w czasie pokoju. Są to: zabójstwo; eksterminacja; niewolnictwo; deportacja lub przymusowe przemieszczanie ludności; uwięzienie lub inne dotkliwe pozbawienie wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego; tortury; zgwałcenie, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutka, wymuszona ciąża, przymusowa sterylizacja oraz jakiegokolwiek inne formy przemocy seksualnej porównywalnej wagi; prześladowanie jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci.

W przedmiotowej sprawie mamy do czynienia, co najmniej z 4-oma zachowaniami przestępczymi, które spełniają te warunki. Są to:

1. Uwięzienie lub inne dotkliwe pozbawienie wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego
2. Tortury lub poddanie osób nieludzkiemu lub okrutnemu traktowaniu
3. Zabójstwo
4. Eksterminacja.

Ad. 1 - Po pierwsze, zamachy te polegały na bezprawnym pozbawieniu wolności.

Od dnia 17 września 1939 roku Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich toczył faktycznie działania wojenne p-ko Polsce. Pomimo tego, iż ZSRR formalnie nie wypowiedział Rzeczypospolitej Polskiej wojny, wymyślono tam specjalną formułę dla pozbawienia wolności naszych rodaków. Wszyscy zatrzymywani przez funkcjonariuszy ZSRR Polacy byli traktowani, jako internowani. Władze ZSRR uznały, że państwo polskie „przeszło istnieć” i Armia Czerwona zajęła pewną jego część, żeby chronić tamtejszą ludność. Natomiast strukturę istniejącą w NKWD, która zajmowała się wcześniej jeńcami wojennymi, przekształcono w „Zarząd do spraw jeńców i internowanych”. Został on powołany przez ówczesnego Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych - Ławrientija Berię w dniu 19 września 1939 roku. Nawet jednak, jeśli uznać, iż część więźniów osadzonych w Mińsku, jako zawodowi wojskowi lub żołnierze walczący w kampanii wrześniowej 1939 r. byli jeńcami wojennymi, to nie zmienia to faktu, iż sposób ich traktowania wskazuje, iż mamy tu do czynienia ze zbrodnią komunistyczną.

Pierwsze na świecie państwo komunistyczne, jakim był ZSRR, podlegało prawu międzynarodowemu, ale mimo to nie stosowało się do wielu zaleceń konwencji haskich (np. „IV Konwencji haskiej dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej” z 1907 r.) i konwencji genewskich (np. „Konwencji genewskiej dotyczącej traktowania jeńców wojennych”, z dnia 27 lipca 1929 roku). Obozy jenieckie oraz więzienia podlegały tam nie armii, jak np. w III Rzeszy Niemieckiej, lecz resortowi bezpieczeństwa, czyli NKWD. Funkcjonariusze NKWD nie czuli się wcale skrzępowani przepisami prawa międzynarodowego i stosowali wobec internowanych, zatrzymanych i tymczasowo aresztowanych tortury i przemoc psychiczną, a nawet posuwali się do ich zabójstw. Nie ulega, więc wątpliwości, iż zarówno pozbawienie wolności pokrzywdzonych wskazanych w niniejszym postanowieniu, jak i ich dalsze przetrzymywanie w więzieniach: centralnym i śledczym (NKWD) w Mińsku, połączone z nieludzkimi warunkami bytowania, przemocą fizyczną i psychiczną było bezprawne i stanowiło przekroczenie uprawnień przez funkcjonariuszy państwa komunistycznego, za których należy uznać funkcjonariuszy NKWD.

Pozbawienie wolności osób narodowości polskiej lub obywatelstwa w przedmiotowej sprawie przybierało następujące formy:

- zatrzymań dokonywanych przez funkcjonariuszy NKWD,
- tymczasowych aresztowań, na podstawie decyzji funkcjonariuszy prokuratury ZSRR i BSRR,
- wyroków więzienia lub Obozów Pracy Poprawczej, tzw. ITŁ, wydawanych przez sądy lub organy quasi sądowe ZSRR i BSRR,

Jeśli chodzi o zatrzymania to większości z nich dokonywano na terytorium państwa polskiego. Należy pamiętać, iż wg prawa międzynarodowego w wyniku działań wojennych 1939 r. Rzeczpospolita Polska (dalej RP) nie utraciła suwerenności i istniała dalej w granicach z września 1939 r. Uznawano również legalność polskiego rządu na uchodźstwie, który ukonstytuował się już w październiku 1939 r. w Paryżu, a następnie jego siedzibą było Angers i od czerwca 1940 r. - Londyn. Tym samym większość zatrzymań polskich obywateli dokonanych w tej sprawie w Baranowiczach, Białymstoku, Grajewie, Grodnie, Lidzie, Starym Tajnie, Warenowie, Wilnie i innych miejscowościach znajdujących się w granicach II RP, przez funkcjonariuszy NKWD, czyli państwa komunistycznego, należy uznać za bezprawne.

W dużej mierze dotyczy to, również tymczasowych aresztowań, których dokonywano, na podstawie decyzji prokuratorów sowieckich, najczęściej tuż po zatrzymaniu, prawdopodobnie jeszcze na terytorium II RP. Większość śledztw prowadzonych p-ko osobom zatrzymanym toczyła się już, przed ich przewiezieniem do Mińska, w mniejszych miejscowościach, gdzie były placówki NKWD, szczególnie w Białymstoku, Baranowiczach i Grodnie.

Orzeczenia sądów lub organów quasi sądowych wydawane były już w Mińsku lub Moskwie, tj. na terytorium ZSRR, w tym przypadku jednak o bezprawności decydują względy merytoryczne i formalno – proceduralne. Ogromna większość orzeczeń skazujących obywateli polskich osadzonych w Mińsku, na kary więzienia lub ITŁ, dotyczyła ich działalności na terytorium Polski. Uznawana była ona za kontrrewolucyjną lub antysowiecką (antyradziecką), szpiegostwo na rzecz Polski lub przynależność do organizacji powstańczej, mającej na celu obalenie władzy radzieckiej i kwalifikowana z art. 64 (przynależność do antysowieckiej organizacji), art. 68a (szpiegostwo) art. 72, (antysowiecka agitacja) i 74 (aktywna walka z ruchem rewolucyjnym) kodeksu karnego BSRR. Nie wdając się w analizę poszczególnych przypadków, absurdalny jest sam zamysł, że Polacy mieliby walczyć z ideałami rewolucji, z władzą radziecką lub szpiegować na szkodę ZSRR, będąc w Polsce i nie mając żadnego realnego wpływu na to państwo komunistyczne i jego władze. Pokrzywdzeni stanowili, zatem domniemane zagrożenie, ale nie dla ustroju i władz suwerennego państwa, jakim uznawano ZSRR, ale dla wprowadzania okupacji i władzy radzieckiej na zajętych bezprawnie terenach II RP. Z punktu widzenia prawa polskiego i międzynarodowego, takie zachowanie nie było i nie jest żadnym przestępstwem, a raczej stanowi powód do dumy i chwały.

Ponadto obywatele polscy, działający na terenie II RP, powinni podlegać prawu polskiemu, czyli w przypadku podejrzenia popełnienia przestępstw, polskiemu kodeksowi karnemu z 1932 r. (Dz. U. z 1932 nr 60 poz. 571). Niezrozumiałe jest, dlaczego mieliby podlegać prawu ZSRR, a już zupełnie niewytłumaczalne, dlaczego dla oceny ich czynów zastosowano kodeks karny Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR). Za całkowicie bezprawne uznać, zatem także należy, zastosowanie wobec pokrzywdzonych ustawodawstwa BSRR. Tymczasem sowieckie normy prawne stosowano nawet wobec zachowań obywateli polskich, na terenie RP sprzed 1939 r., kiedy nawet nie przypuszczali, że może obowiązywać ich takie prawo i takie przepisy.

Kolejnym przykładem bezprawności orzeczeń wydawanych w stosunku do Polaków osadzonych w mińskich więzieniach w okresie od marca 1940 r. do czerwca 1941 r. była kwestia procedury stosowanej przez Wojskowy Najwyższy Sąd ZSRR, na sesjach wyjazdowych w Mińsku oraz Trybunał Zachodniego Specjalnego Okręgu Wojskowego BSRR, które wydały kilkaset wyroków śmierci, które obejmowały obywateli polskich i które wykonywane były na terenie mińskich więzień, a nadto w pobliskich Kuropatach.

Rozprawy ograniczały się zwykle do zapytania więźnia – oskarżonego, czy przyznaje się do winy i o co prosi Sąd. Wyjątkowo przyznawano oskarżonemu fasadowego obrońcę z urzędu i dawano mu możliwość składania wyjaśnień. Obwiniony nie mógł składać wniosków dowodowych, ani przedstawiać własnych świadków.

Orzeczenia te, w tym wyroki śmierci, podlegały rozpatrzeniu przez Wojskowe Kolegium ds. Karnych Sądu Najwyższego ZSRR, które najczęściej utrzymywały je w mocy.

W Mińsku były wydawane także wyroki Kolegiów Specjalnych NKWD, czyli OSO, które orzekały również zaocznie w Moskwie. Był to kolegialny organ w strukturach policji politycznej ZSRR (NKWD). W skład kolegium wchodził przedstawiciel ludowego komisarza spraw wewnętrznych - pełnomocnik NKWD, naczelnik głównego zarządu milicji i komisarz ludowy republiki związkowej, w której popełniono czyn, czyli, tzw. „trójki”. Kolegium Specjalne było organem pseudo - sądowniczym, mającym prawo „karać” za czyny wymierzone przeciw ustrojowi sowieckiemu, w szczególności za „kontrewolucyjną propagandę”, zdradę, dezercję i „szkodnictwo”. Nie będąc sądem, nie miało obowiązku zachowywania żadnych procedur. Niemal wszystkie sprawy były rozpoznawane zaocznie, bez wysłuchania oskarżonego.

Jak powyżej wykazano gwarancje procesowe, a zwłaszcza prawo oskarżonego do obrony, było w mińskich procesach polskich obywateli całkowitą fikcją.

Wydawane przez sądy i inne organy wyroki skazujące miały wszelkie cechy świadczące o tym, iż oskarżonych w tych procesach represjonowano tylko dlatego, że byli narodowości polskiej i z polskości tej nie chcieli zrezygnować, a ich poglądy polityczne miały charakter demokratyczny, a w większości również antysowiecki i antykomunistyczny.

W trakcie śledztw prowadzonych przez oficerów śledczych NKWD, starali się oni szczególnie uwypuklić te poglądy, łącząc z nimi działalność pokrzywdzonych o charakterze rzekomo antyrewolucyjnym, antyradzieckim, a nawet agenturalnym, Z akt zachowanych śledztw wynika, iż starano się obwinionym Polakom przypisać przynależność do antysowieckich organizacji tj. „Polska Organizacja Wojskowa”, „Związek Patriotów Polskich”, czy „Strzelcy”. Charakterystyczne jest, iż organizacje te albo nie działały już w tym czasie, tj. POW (oficjalnie rozwiązane w 1918 r. – prok.), albo nigdy nie istniały, tj. ZPP.

Oprócz tego, iż pozbawienia wolności ustalonych pokrzywdzonych miało charakter niewątpliwie bezprawny, to odbywało się ono ze szczególnym udręczeniem, czyli z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego. Relacje ocalałych z mińskich więzień

pokrzywdzonych mówią o niebywałym przepełnieniu obu mińskich więzień. Już we wrześniu 1939r. znajdowało się w nich 2 razy więcej więźniów niż było miejsc w celach, a w okresie będącym w zainteresowaniu niniejszego śledztwa liczba więźniów znacznie się zwiększyła. Często przypadło tam poniżej 0,5 m² miejsca na 1 osadzonego. W celach nie można się było ruszać, ani nawet obrócić. Nie było powietrza. Co 2 dni więźniom przysługiwał 15 minutowy spacer, który odbywał się w małych zagródkach. W obu więzieniach panował głód. Najczęściej osadzeni mieli tylko jedno ubranie, które po długotrwałym pobycie w więzieniu rozpadało się na nich. Szerzyły się choroby: awitaminoza, anemia, szkorbut, reumatyzm, obrzęki nóg choroby serca, płuc i żołądka. Przepełniony był też szpital więzienny, do którego przyjmowano tylko bardzo ciężko chorych.

Warunki, w jakich przetrzymywano osadzonych w mińskich więzieniach Polaków w sposób oczywisty wskazują, iż funkcjonariusze za nie odpowiedzialni, co najmniej godzili się ze skutkami swoich zachowań, jakimi mogły być i często były dla pokrzywdzonych: śmierć, ciężki uszczerbek na zdrowiu, oraz bezpośrednie niebezpieczeństwo dla życia i zdrowia. Obywateli polskich traktowano w mińskich więzieniach w sposób niehumanitarny i okrutny.

Ponadto członków rodzin osadzonych nie informowano najczęściej o miejscu ich pobytu, pozbawiając ich możliwości pomocy ze strony osób bliskich.

Ad. 2 - Po drugie, zamachy te polegały na stosowaniu przez funkcjonariuszy komunistycznych tortur wobec pokrzywdzonych bezprawnie pozbawionych wolności.

Pomijając już opisane w pkt 1 nieludzkie warunki, w których przetrzymywani byli osadzeni w mińskich więzieniach, tortury stosowano nagminnie również podczas śledztw prowadzonych przez funkcjonariuszy NKWD, którzy znani byli z brutalnych i okrutnych metod przesłuchiwania więźniów politycznych. Poszczególne przypadki stosowania tortur opisane zostały w zeznaniach i relacjach pokrzywdzonych. Torturowani przez NKWD byli m.in.: Jerzy Dombrowski, Grażyna Lipińska, Stefan Darmochwał, Kazimierz Królikowski, Piotr Przestrzelski, Michał Łukaszewicz, Piotr Chrostowski, Władysław Karwowski, Kazimierza Orzechowska – Chilińska, Józef Jarząbek, Jan Jankowski, Antoni Malinowski, Hieronim Filipkowski, Krystyna Żarnowiecka, Bronisława Orzechowska, Wiktor Hajdul, Aleksander Kulbabiński Józef Radwański, Stanisław Kamiński i inni. Tortury te, zwane oficjalnie przez funkcjonariuszy NKWD metodami śledczymi, polegały na: biciu pokrzywdzonych rękami po głowie i całym ciele, biciu różnymi narzędziami: kijami, pałkami drewnianymi i kolbami karabinów, gumowa rurką z metalowym rdzeniem, kopaniu, sadzaniu ich na nodze odwróconego stołka, która wbijała się w kiszkę stolcową (tzw. „pał Andersa”), rażenie prądem, przypalanie części ciała zapalniczką, świecą lub rozżarzonym prętem, podtapianie wetkniętą w usta butelką - napełnioną wodą, lub uryną, miażdżenie jąder poprzez ściskanie ich między deskami itp. Tego rodzaju niehumanitarne i haniebne metody enkawudziści stosowali w celu wymuszenia na przesłuchiwanym określonej treści wyjaśnień i zeznań. W szczególności chodziło o przyznanie się do winy oraz o obciążanie innych osób. Przy tego rodzaju sposobach

prowadzenia czynności śledczych, nic dziwnego, iż w zachowanych aktach prowadzonych śledztw podejrzani podczas przesłuchań przyznają się do najbardziej nawet absurdalnych stawianych im zarzutów i obciążają inne, nawet nieznane sobie osoby.

Ad. 3. Po trzecie dochodziło do zabójstw pokrzywdzonych.

Chodzi to zarówno o przypadki, kiedy osadzeni umierali w wyniku tortur i okrutnych warunków przetrzymywania ich w mińskich więzieniach jak i o orzekane wobec nich i wykonane kary śmierci, a nadto zabójstwa, których dokonano w czasie przygotowania do ewakuacji i podczas samego „marszu śmierci” i bezpośrednio po nim.

a) w okresie objętym postępowaniem w więzieniach mińskich lub z powodu skutków traktowania osadzonych w tych jednostkach penitencjarnych zmarli, m.in.: Janina NIEDŹWIEDZKA, Maciej JAMONTT, Józef BIAŁY, ksiądz KAPUSTA o NN. imieniu, ksiądz MYSZKOWSKI o NN. imieniu, Kazimierz TARKOWSKI, Władysław Antoni MALSKI, Henryk ZAHORSKI,

b) w wyniku orzeczonych i wykonanych wyroków śmierci zginęli, m.in.: Eugenia BURZYŃSKA, Bolesław CZEREPOWICZ, Paweł Oleg MEYSZTOWICZ, Maria ŚLAŚKA, Józef WASZNIEWSKI, Zygmunt WASZNIEWSKI, Józef CZUBIŃSKI, Augustyn DORNIAC, Franciszek GRĄDZKI, Bolesław KOSSOWSKI, Gambir KURMANOWICZ, Jan MISZCZAK, Witold NIKIELSKI, Bronisław NOWOKUMSKI, Józef ROMANOWSKI, Gustaw SCHLOSSER, Maciej WASIUKIEWICZ, Bogusław WEŻYK, Józef Wojciechowski, Aleksander WOŁYNIEC, Waclaw WOŁYNIEC, Jan ŻEMOJTUK, Anatol SULEWSKI, Marian DAKOWICZ, Jan ŚLUSARCZYK, Walery PIEKARSKI, Romuald KOWALEWSKI, Józef KOWNACKI, Aleksander MIŁKOWSKI, Józef OLEŹDZKI, Stanisław POGORZELSKI, Jan ROGOWSKI, Czesław ZABOROWSKI,

c) w czasie przygotowania do ewakuacji i podczas samego „marszu śmierci” i bezpośrednio po nim zamordowani zostali m.in.: Tadeusz GIEDROYĆ, Kazimierz GUMOWSKI, Aleksander POLANKO, NN. kobieta o imieniu Teresa, NN. kobieta o imieniu WERA i jej matka, NN. 14 letni chłopiec o imieniu Manius, NN. mężczyzna o imieniu Władek, Jerzy DOMBROWSKI, Edward KAJROWICZ, Jan KAJROWICZ, Anna KALINOWSKA, Wanda MATKOWSKA, Aleksander MEŁŻYŃSKI, Michał STANKIEWICZ, Włodzimierz BOCHEŃSKI, Józef BOGDANOWICZ, BRZOSTOWSKI o NN. imieniu, DAUKSZEWICZ o NN. imieniu, Piotr Paweł DĄBROWSKI, Bronisław FINFANDO, Konstanty FIRKO, Leon JASZCZUKOWSKI, Antoni MAZURKIEWICZ, PAWŁOWSKI o NN. imieniu, Kleofas PIASECKI, Gustaw SCHLOSSER, Stanisław SERBA, TACZANOWSKI o NN. imieniu, ZAREMBA o NN. imieniu, Bogusław ZIELIŃSKI, FLIKIER o NN. imieniu, Stanisław GRZEGORCZYK, Luśka TYNIECKA, Jan ORŁOWSKI, Czesław BRUNNER, Zbigniew Bronisław MALINOWSKI, Fabian MOCARSKI, Aleksander MOGIELNICKI, Waclaw SOPOĆKO, Franciszek PANKIEWICZ, Hipolit PANKIEWICZ, Anna PAWEŁKIEWICZ, Mikołaj KACZAN, Seweryn KARWOWSKI, Piotr OBIEDZIŃSKI, Henryk KIZINKIEWICZ, Piotr OBIEDZIŃSKI, Piotr ROSŁANOWSKI, Pelagia WRÓBEL, Anna ŻERMAN, Leokadia

BIENIEWSKA, Weronika SKOCZEK, Halina BEM, Antonina MACKIEWICZ, Michalina PILECKA, Piotr DOJLIDO, Wiktor DOJLIDO, Abram KUKLAŃSKI, Wincenty GUTOWSKI, Antoni STANISZEWSKI, Eugeniusz WIŚNIEWSKI, Mieczysław WIŚNIEWSKI, Edward ROSZKOWSKI, JURCZAK - mężczyzna o NN. imieniu, SIWEK - mężczyzna o NN. imieniu, Stefan KOZŁOWSKI, Franciszek KRYSZTOWCZYK, Justyn ŁOZOWSKI, Leon MACKIEWICZ, Czesław MICHAŁOWSKI, Edward NOWOTKO, Jan PASZTA, Józef RACIBORSKI, Roman TYMIŃSKI, Nachum ZAGIER, Kazimierz GROMADZKI, Henryk PLEWAKO, Zofia PLEWAKO, Eugeniusz PŁOCIŃSKI, Karol RADOMSKI, Kazimierz ROGOYSKI.

Poszczególne osoby w każdej kategorii podano jedynie przykładowo, w sytuacjach gdzie istnieją dowody wskazujące na poddanie ww. określonym represjom i kiedy udało się ustalić ich dane osobowe. Liczba osób poddanych opisanym represjom jest znacznie większa, ale na chwilę obecna nie udało się ustalić ich personaliów.

Ad. 4 - Po czwarte, w wyniku opisanych zamachów doszło do częściowej eksterminacji, czyli częściowego wyniszczenia polskiej grupy narodowościowej z powodów politycznych.

Niewątpliwie postępowanie władz ZSRR związane z realizacją uchwały „katyńskiej” z dnia 5 marca 1940 r. i wszystkie działania, które podjęto po tej dacie wobec obywateli polskich wskazują, iż celem funkcjonariuszy tego państwa było całkowite lub choćby częściowe wyniszczenie Narodu Polskiego. Wszystko to, co działo się po dniu 5 marca 1940 r. w mińskich więzieniach potwierdza tego rodzaju konkluzję. Również sama ewakuacja mińskich więzień i okoliczności, w jakich maszerowali Polacy w nich osadzeni, z Mińska do Czerwieni oraz zabójstwa i wszystkie inne formy represji, które spotkały ich w trakcie „marszu śmierci”, stanowiła rozmyślnie stworzenie dla osób narodowości polskiej warunków, obliczonych na spowodowanie ich zniszczenia fizycznego.

Potwierdzeniem tego zamysłu władz ZSRR były kolejne decyzje najwyższych organów tego państwa i polityków pełniących w nim najważniejsze stanowiska, będące swego rodzaju pretekstem i usprawiedliwieniem dla funkcjonariuszy stosujących represje wobec Polaków. Decyzje tego rodzaju zapadały na najwyższych szczeblach władzy w ZSRR, co najmniej do końca wojny w 1945 r.

Uzasadnieniem dokonywania egzekucji w stosunku do więźniów, którzy bądź z własnej inicjatywy, bądź w wyniku prowokacji konwojujących podejmowali próby ucieczek, było pisemne polecenie z dnia 28 kwietnia 1941 r. skierowane m.in. do Komisarzy Ludowych Spraw Wewnętrznych Republik Związkowych i Naczelników UNKWD krajów związkowych. W poleceniu tym wskazano, by stosować najbardziej surowe kary, z karą śmierci włącznie wobec więźniów podejmujących próby ucieczki. Kategorią więźniów, wobec których polecono stosować najwyższy wymiar kary, byli m.in. kontrrewolucjoniści, czyli dotyczyło to większości Polaków osadzonych w mińskich więzieniach. Pismo z tym poleceniem podpisał:

- Ławrientij Beria - Komisarz Ludowy Spraw Wewnętrznych ZSRR,
- Nikołaj Ryczkow - Komisarz Ludowy Sprawiedliwości ZSRR,
- Wiktor Boczkow – Prokurator Związkowy ZSRR.

Uchwały Biura Politycznego Komunistycznej Partii (bolszewików) Białorusi, wydane na polecenie szefa NKWD - Ławrientija Berii a podjęte po ataku Niemiec na ZSRR, w dniu 22 czerwca 1941r. i w nocy z 23/24 czerwca 1941r. – o ewakuacji wszystkich więźniów w tzw. „strefie przyfrontowej”, już wprost zobowiązują NKWD BSRR do rozstrzeliwania wszystkich więźniów skazanych na karę śmierci, oraz skazanych za „działalność kontrrewolucyjną”, „sabotaż gospodarczy”, „dywersję” i „działalność antysowiecką”, a nawet jeszcze nieosądzonych, lecz aresztowanych w toczących się śledztwach i zagrożonych wysokimi karami, a nadto słabych i chorych. Uruchomiło to prawdziwą lawinę zbrodni na więźniach. Egzekucje odbywały się w też w mińskich więzieniach, oraz na szlakach ewakuacyjnych. W trakcie ewakuacji dokonywano kolejnych masowych mordów, nie chcąc dopuścić, by osadzeni wpadli w ręce wojsk niemieckich. Pomimo tego, iż w uchwałach tych nie wskazano Polaków, jako adresatów tej uchwały, to opis kategorii więźniów, których należało likwidować w pierwszej kolejności, nie pozostawia złudzeń, iż mieli to być przede wszystkim polscy więźniowie polityczni. Przebieg ewakuacji mińskich więzień i samego „marszu śmierci” potwierdza, iż tak też tę uchwałę zrozumieli funkcjonariusze NKWD.

Świetnie wpisuje się w ten ciąg decyzji władz ZSRR Memorandum Pantelejmona Ponomarienki z dnia 20 stycznia 1943 r. pt. „O zachowaniu się Polaków i niektórych naszych zadaniach”. W środku wojny z III Rzeszą działając, z ramienia Kominternu (Międzynarodówki Komunistycznej – prok.) i NKWD, skierował on je do agentów sowieckich na polskich kresach północno-wschodnich i komunistów polskich z PPR, precyzując w nim ich zadania. W myśl instrukcji Pantelejmona Ponomarienki, ówczesnym celem kierownictwa ZSRR na tych terenach nie była wojna z Niemcami, a zwalczanie w Generalnym Gubernatorstwie ugrupowań antykomunistycznych, poprzez denuncjowanie ich członków do niemieckich organów bezpieczeństwa. Agenci sowieccy mieli dążyć do maksymalnego osłabienia polskiego podziemia niepodległościowego w kraju oraz wyniszczenia społeczeństwa polskiego rękami Niemców (m. in. poprzez wzniecenie wojny partyzanckiej i wywołany tym odwet hitlerowców).

Pantelejmon Ponomarienko już w 1941 r., jako pierwszy sekretarz Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Białorusi, był jednym z głównych koordynatorów działań NKWD na terenie Mińska wobec Polaków. Przytoczenie jego Memorandum, z okresu nieobjętego niniejszym postępowaniem wskazuje, iż systemowo realizował on politykę ZSRR, mającą na celu wyniszczenie narodu polskiego, który był dla państwa komunistycznego równie ważny jak pokonanie III Rzeszą niemieckiej.

Najważniejszym powodem stosowania represji, przez funkcjonariuszy ZSRR, wobec wskazanych powyżej pokrzywdzonych była ich polska narodowość. Wystarczyło polsko brzmiące nazwisko, by być dla władzy radzieckiej osobą niebezpieczną lub niewygodną. Najlepszym przykładem takiego podejścia jest wymordowanie przez NKWD prawie wszystkich członków władz Komunistycznej Partii Polski, na terenie ZSRR w latach 1937-1938. Los ten spotkał polskich komunistów pomimo bezgranicznego oddania Stalinowi, państwu sowieckiemu i idei rewolucji bolszewickiej.

Inną cechą wyróżniającą większość pokrzywdzonych było ich wykształcenie i wykonywany zawód. Wśród pokrzywdzonych przeważają przedstawiciele szeroko pojmowanej inteligencji, tj.: wojskowi, prawnicy, urzędnicy państwowi i samorządowi, nauczyciele, w tym wykładowcy akademicki, ziemianie. Byli to, więc ludzie najbardziej wykształceni, wyróżniający się inteligencją, kompetencjami, pozycją i majątkiem.

Przepis art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2016 r. poz. 1575, t. j. ze zm.), stanowi, że zbrodniami przeciwko ludzkości są w szczególności: „zbrodnie ludobójstwa w rozumieniu Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, przyjętej w dniu 9 grudnia 1948r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9, ze zm.), a także inne poważne prześladowania z powodu przynależności osób prześladowanych do określonej grupy narodowościowej, politycznej, społecznej, rasowej lub religijnej, jeżeli były dokonywane przez funkcjonariuszy publicznych albo przez nich inspirowane lub tolerowane.”

Przedstawiciele władz państwowych i partyjnych ZSRR podejmując „de facto” decyzje o zamachach na obywateli polskich osadzonych w mińskich więzieniach, kierowali się motywami:

- narodowościowymi – opisane działania i decyzje dotyczyły Polaków (osób narodowości polskiej lub polskiego obywatelstwa, czy pochodzenia).
- politycznymi – opisane działania i decyzje dotyczyły wrogów władzy radzieckiej, członków rzekomych „kontrewolucyjnych, powstańczych i szpiegowskich organizacji”, oraz żołnierzy Wojska Polskiego.
- społecznymi - opisane działania i decyzje dotyczyły, w dużej mierze, inteligencji, urzędników państwowych i samorządowych, oraz osób wykorzystujących pracę najemną, tj. ziemian, fabrykantów i bogatych rolników.
- religijnymi - opisane działania i decyzje dotyczyły, w dużej mierze, osób deklarujących wiarę katolicką.

Istnienie powyższych przesłanek narodowo - etnicznych, politycznych, społecznych i religijnych w zakresie dokonywanych masowych, kolegialnych zamachów powoduje, że takie działania dokonywane przez funkcjonariuszy publicznych państwa radzieckiego albo przez nich inspirowane lub tolerowane należy określić, jako zbrodnię przeciwko ludzkości, nieulegającą przedawnieniu. Tego typu zachowanie funkcjonariuszy państwa komunistycznego, jakim było niewątpliwie ZSRR, w sposób niebudzący żadnych wątpliwości wyczerpuje również znamiona zbrodni ludobójstwa zdefiniowanej w art. II Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r., o której mowa w art. 3. ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej

Dla przyjęcia, iż konkretny czyn stanowi zbrodnię komunistyczną w rozumieniu art. 2 ust 1 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni p-ko Narodowi Polskiemu niezbędne jest jednoczesne wystąpienie następujących przesłanek:

- A. Czyn został popełniony przez funkcjonariusza państwa komunistycznego, którym jest funkcjonariusz publiczny, a także osoba, która podlega ochronie równej ochronie funkcjonariusza publicznego, w szczególności funkcjonariusz państwowy oraz osoba pełniąca funkcję kierowniczą w organie statutowym partii komunistycznej.
- B. Czyn został dokonany w okresie od 8 listopada 1917 r. do 31 lipca 1990 r.
- C. Czyn polegał na stosowaniu represji lub innych naruszeń praw człowieka wobec jednostki lub grup ludności bądź w związku z ich stosowaniem.
- D. Czyn stanowił przestępstwo według polskiej ustawy karnej obowiązującej w czasie jego popełnienia.

O tym, iż zachodzą przesłanki opisane w punktach A-C była mowa powyżej. Natomiast, jeśli chodzi o warunek z pkt D, to w okresie lat 1940-1941 obowiązującą polską ustawą karną był polski kodeks karny z 1932 r. (Dz. U. z 1932 r. nr 60 poz. 571). W kodeksie tym nie definiowano wtedy jeszcze (podobnie jak w całej Europie) zbrodni p-ko ludzkości, ani zbrodni ludobójstwa. W tym akcie prawnym penalizowano jednak inne przestępstwa, tj.:

- pozbawienie wolności, ze szczególnym udręczeniem i powyżej 14 dni - w art. 248§1 i §2 kk,
- zabójstwo - w art. 225§1 kk,
- spowodowania kalectwa, ciężkiej choroby, trwałego uszczerbku na zdrowiu, uszkodzenia ciała – w art. 235-237 kk,
- stosowanie przemocy i gróźb w celu wywarcia wpływu na świadka – w art. 149 kk,
- zmuszania innej osoby przy użyciu przemocy i gróźb do określonego zachowania – w art. 251 kk oraz przekroczenia uprawnień stypizowanych w art. 286 kk z 1932 r.

Okoliczności popełnienia każdego z tych przestępstw, popełnionych przez funkcjonariuszy NKWD i innych funkcjonariuszy publicznych ZSRR, opisano powyżej.

Ustalenia te świadczą, iż w tym przypadku mamy do czynienia z wypełnieniem znamion zbrodni komunistycznej, będącej jednocześnie zbrodnią przeciwko ludzkości, zdefiniowanej w przepisach art. 2 ust. 1 i art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2016 r. poz. 1575 ze zm.).

Podsumowując tę część niniejszego uzasadnienia należy nadmienić, iż kwalifikacja prawna zachowań funkcjonariuszy państwa komunistycznego, czyli ZSRR, w tej sprawie napotyka na pewne przeszkody prawne. Ich czyny, popełnione w latach 1940-1941, w zasadzie winny zostać zakwalifikowane z przepisów kodeksu karnego z 1932 r. (Dz. U. z 1932 nr 60 poz. 571). Przepisy te nie przewidywały jednakże zbrodni ludobójstwa, zbrodni p-ko ludzkości, ani innego czynu zabronionego oddającego pełną zawartość kryminalną zbrodni, jakich się dopuścili opisani funkcjonariusze. Przyjmując ostatecznie kwalifikację prawną z art. 118a§1 i 2 kk należało mieć na uwadze nie tylko brzmienie tego przepisu, ale również orzecznictwo trybunałów międzynarodowych, w zakresie zastosowania przepisów karnych do czynów o znamionach ludobójstwa, mających cechy zbrodni przeciwko ludzkości i zaistniałych w okresie II wojny

światowej. Orzecznictwo to, ukształtowane zostało głównie w zakresie zbrodni nazistowskich, ma ono jednak wymiar uniwersalny i ponadczasowy, zaś zbrodnie komunistyczne opisane w niniejszej decyzji wykazują tożsamość ze zbrodniami nazistowskimi. Orzecznictwo dotyczące tego, szczególnego rodzaju zbrodni, przełamuje zasadę nie retroaktywności prawa (nie działania wstecz – prok.), dając zdecydowany prymat sprawiedliwościowym regułom odpowiedzialności karnej. Ponadto, choć wskazać należy, że ustawodawca przewidział generalną zasadę stosowania ustawy względniejszej (korzystniejszej – prok.) dla sprawcy, w przypadku czasowej kolizji ustaw, to przy zachodzących wątpliwościach, co do tej względności należy stosować ustawę nową. Bez ustalenia większości sprawców, a nawet bez przesłuchania żadnego z nich, pewne wskazanie, co do tego, która z ustaw jest względniejsza dla konkretnej osoby, są znacznie utrudnione. Wykonawcy represji wobec pokrzywdzonych nie zostali w pełni ustalen i nie sposób rozstrzygnąć, przepisy, których ustaw byłyby dla nich względniejsze. Kwestię względności ustawy rozstrzygnąć można zresztą ostatecznie dopiero na etapie pociągnięcia danej osoby do odpowiedzialności karnej. Przyjmuje się natomiast w dyrektywach intertemporalnych ogólne założenie, iż należy stosować ustawę nową i tak uczyniono w niniejszej decyzji przyjmując współczesną kwalifikację prawną czynu stanowiącego przedmiot postępowania.

W toku śledztwa stwierdzono, że odpowiedzialność karną za opisane wyżej przestępstwa należy przypisać następującym członkom władz państwowych i partyjnych ZSRR, którzy byli funkcjonariuszami państwa komunistycznego: Józefowi Wissarionowiczowi Stalinowi, Ławrentijowi Pawłowiczowi Berii, Wiktorowi Siergiejewiczowi Abakumowi, Andriejowi Andriejewiczowi Andriejewowi, Wiktorowi Michajłowiczowi Boczkowowi, Nikołajowi Aleksandrowiczowi Bułganinowi, Ławrentijowi Fomiczowi Canawie, Nikicie Siergiejewiczowi Chruszczowowi, Wasilijowi Mojsiejewiczowi Czernyszowowi, Łazarowi Mojsiejewiczowi Kaganowiczowi, Michaiłowi Iwanowiczowi Kalininowi, Michaiłowi Spirydionowiczowi Kriwience, Georgijowi Maksymowiczowi Malenkowowi, Aleksandrowi Pawłowiczowi Matwiejewowi, Wsiewołodowi Nikołajewiczowi Mierkułowowi, Anastasowi Iwanowiczowi Mikojanowi, Wiaczesławowi Michajłowiczowi Mołotowowi, Dmitrijowi Grigojewiczowi Pawłowowi, Pantelejmonowi Konradowiczowi Ponomariencie, Nikołajowi Michajłowiczowi Ryczkowowi, Iwanowi Aleksandrowiczowi Sierowowi, Iwanowi Aleksandrowiczowi Stiepanowowi, Klimientowi Jefriemowiczowi Woroszyłowowi, Andriejowi Januariewiczowi Wyszynskiemu, Andriejowi Aleksandrowiczowi Żdanowowi.

Funkcjonariusze ci podejmowali osobiście, w związku z pełnionymi funkcjami, lub kolegialnie, jako członkowie wieloosobowych najwyższych organów ZSRR [Rada Komisarzy Ludowych i Biuro Polityczne KC WKP(b)], decyzje skutkujące masowymi zamachami wobec obywateli polskich osadzonych w Mińsku. Zarówno same decyzje, jak i udział poszczególnych ww. funkcjonariuszy w ich podejmowaniu został opisany powyżej. Należy jedynie nadmienić, iż pomimo tego, iż w omawianym okresie, żadna kluczowa decyzja w ZSRR, nie mogła być podjęta bez zgody i wiedzy Józefa Stalina, a uwaga ta w stosunku do decyzji zbrodniczych i ludobójczych dotyczy też Ławrentija Berii, (który był faktycznym autorem większości z nich), to jednak finalnie decyzje nawet

najwyższych urzędników były one zatwierdzane przez ciała kolegialne, tj. Rada Komisarzy Ludowych, Biuro Polityczne KC WKP(b) i Prezydium Rady Najwyższej ZSRR. Ponadto, po napaści Niemiec hitlerowskich, najważniejsze decyzje związane z szeroko pojętymi kwestiami wojny zatwierdzał Państwowy Komitet Obrony ZSRR (dalej PKO), utworzony w dniu 30 czerwca 1941 r. Ten kolegialny, wieloosobowy charakter zbrodniczych decyzji potwierdza, iż mamy do czynienia z zamachami realizowanymi w wykonaniu polityki państwa komunistycznego, które noszą znamiona ludobójstwa, czyli zbrodni p-ko ludzkości opisanej w art. 118a§1 i 2 kk.

Wymienieni funkcjonariusze państwa komunistycznego z uwagi na swoje usytuowanie w strukturach władzy ZSRR, mieli dokładną wiedzę i pełną świadomość, zarówno, co do sposobu, w jaki pozbawiano wolności pokrzywdzonych i prowadzono wobec nich śledztwa, oraz warunków, w jakich przebywali w mińskich więzieniach, a potem byli ewakuowani i prowadzeni z Mińska do Czerwieni. Wskazani sprawcy tej zbrodni pomimo posiadania tej wiedzy, uczestniczyli w wydawaniu opisanych powyżej decyzji, w których niemal wprost udzielano, przyzwolenia na zabijanie więźniów, a nadto, co najmniej godzili się z tym, że długotrwałe pozbawienie wolności pokrzywdzonych połączone z ich szczególnym udręczeniem, oraz brutalne i okrutne metody prowadzenia śledztw przez funkcjonariuszy NKWD narażają osadzonych w mińskich więzieniach Polaków na utratę życia lub zdrowia.

W śledztwie w sposób niewątpliwy ustalono i wykazano, iż wszyscy ww. byli tzw. „sprawcami kierowniczymi” popełnionego ludobójstwa, czyli zbrodni komunistycznej, będącej zbrodni przeciwko ludzkości i przedmiotem niniejszego śledztwa.

Sprawstwo kierownicze, określone w art. 18§1 kk, polega na kierowaniu wykonaniem czynu zabronionego przez inną osobę. Jest ono szczególną postacią sprawstwa, w której nie mamy do czynienia z bezpośrednią realizacją znamion czynu zabronionego. Jego istotą jest to, że sprawca samodzielnie nie wykonuje znamion czasownikowych (sprawczych – prok.) czynu zabronionego, lecz współdziała z osobą będącą jego wykonawcą. Sprawstwo kierownicze zasadza się na władztwie kierującego nad zachowaniem bezpośredniego wykonawcy, przejawiającym się w panowaniu nad czynem wykonującego własnoręcznie znamiona czynu zabronionego. Odmianą sprawstwa kierowniczego jest tzw. „sprawstwo polecające”, tj. sytuacja w której osoba wydaje polecenie „wykonawcy”, a stosunek istniejący między nimi opiera się na wykorzystaniu istniejącej zależności „wykonawcy” od wydającego polecenia (np. zależności służbowej) i w przeciwieństwie do sprawstwa kierowniczego osoba wydająca polecenia nie ma bezpośredniej kontroli nad przebiegiem i wykonaniem zleconego zadania przez „wykonawcę”. Nie można wykluczyć, iż w przypadku niektórych decyzji osób uznanych za sprawców kierowniczych popełnionego ludobójstwa, mamy do czynienia, ze sprawstwem polecającym, co jednak nie zmienia ani kwalifikacji prawnej czynu, ani nie zmniejsza ich odpowiedzialności.

Wszyscy ustaleni sprawcy kierowniczy (polecający) w tej sprawie już nie żyją:

- Józef Stalin zmarł w dniu 5 marca 1953 r.;

- Ławrientij Beria zmarł w dniu 23 grudnia 1953 r.;
- Wiktor Abakumow zmarł w 1954 r.;
- Andriej Andriejew zmarł w dniu 5 grudnia 1971 r.;
- Wiktor Boczkow zmarł w dniu 2 sierpnia 1981 r.;
- Nikołaj Bułganin zmarł w dniu 24 lutego 1975 r.,
- Ławrientij Canawa zmarł w dniu 12 października 1955 r.;
- Nikita Chruszczow zmarł w dniu 11 września 1971 r.;
- Łazar Kaganowicz zmarł w dniu 25 lipca 1991 r.;
- Michaił Kalinin zmarł w dniu 3 czerwca 1946 r.;
- Michaił Kriwienko zmarł w październiku 1954 r.;
- Georgij Malenkow w dniu 14 stycznia 1988 r.;
- Aleksander Matwiejew zmarł w dniu 1 sierpnia 1946 r.;
- Wsiewołod Mierkułow zmarł w dniu 23 grudnia 1953 r.;
- Anastas Mikojan zmarł w dniu 21 października 1978 r.;
- Wiaczesław Mołotow zmarł w dniu 8 listopada 1986 r.;
- Pantelejmon Ponomarienko zmarł w dniu 18 stycznia 1984 r.;
- Nikołaj Ryczkow zmarł w dniu 28 marca 1959 r.;
- Iwan Sierow zmarł w dniu 1 lipca 1990 r.;
- Iwan Stiepanow zmarł w 1953 r.;
- Klimient Woroszyłow zmarł w dniu 2 grudnia 1969 r.;
- Andriej Wyszyński zmarł w dniu 22 listopada 1954 r., zaś
- Andriej Żdanow zmarł w dniu 31 sierpnia 1948 r.

Wobec powszechnej wiedzy o śmierci wskazanych powyżej sprawców kierowniczych nie wymaga uzasadnienia przyjęta wobec nich podstawa umorzenia, czyli art. 17§1 pkt 5 kpk

Na podstawie zebranego w śledztwie materiału dowodowego nie ma możliwości stwierdzenia, którzy konkretnie funkcjonariusze i do jakiego szczebla mieli świadomość tego, że podjęcie i realizacja poszczególnych bezprawnych działań wobec osób o polskim obywatelstwie i narodowości polskiej jest zachowaniem, stanowiącym część zaplanowanego i stanowiącego wykonanie polityki państwa komunistycznego przestępstwa ludobójstwa, czyli masowych zamachów skierowanych p-ko polskiej grupie narodowej. Z opisanych wyżej przyczyn wskazana w sentencji postanowienia lista sprawców kierowniczych nie może zostać uznana za kompletną oraz zamkniętą, gdyż wszystkich osób mających taką świadomość nie zdołano ustalić, w ramach prowadzonego przez OKŚZpNP w Szczecinie postępowania karnego.

Analiza całości zebranego materiału dowodowego, pod kątem ustalenia sprawców opisanego przestępstwa, prowadzi do wniosku, że nie tylko wskazani powyżej przedstawiciele najwyższych władz państwowych i partyjnych ZSRR są odpowiedzialni za przestępstwa składające się na zbrodnię ludobójstwa, będącą przedmiotem tego postępowania.

W przestępcze działania, opisane w treści niniejszego postanowienia, wobec obywateli polskich, osadzonych w mińskich więzieniach w okresie od dnia 5 marca 1940 r. do dnia 30 czerwca 1941 r., zaangażowanych było znacznie więcej funkcjonariuszy państwa sowieckiego, w tym operujący na szczeblach lokalnych funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa i sowieckiej milicji zaangażowani w zatrzymania pokrzywdzonych, przedstawiciele lokalnych władz: Mińska i BSRR, administracja mińskich więzień, prokuratorzy sędziowie, żołnierze Armii Czerwonej oraz funkcjonariusze NKWD: z formacji strażników więziennych, konwojujący więźniów ewakuowanych z mińskich więzień, oficerowie śledczy i inni.

W trakcie śledztwa udało się ustalić pełne dane tylko kilku funkcjonariuszy państwa komunistycznego odpowiedzialnych za bezprawne działania wobec osób o polskim obywatelstwie i narodowości polskiej, których zawód (sędzia, prokurator, funkcjonariusz NKWD), stanowisko, wiedza i kompetencje wskazują na posiadanie świadomości, że ich zachowanie, stanowi część zaplanowanego i stanowiącego wykonanie polityki państwa komunistycznego przestępstwa ludobójstwa, czyli masowych zamachów skierowanych p-ko polskiej grupie narodowej. Było to następujący funkcjonariusze:

- prokurator - **Nikołaj Porfirowicz AFANASJEW**, ur. w 1902 r. - gen. mjr służby sprawiedliwości ZSRR, który 29 stycznia 1941 r. oskarżał przed Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR w Mińsku, m.in. 16 członków organizacji antysowieckiej Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka” z Lidy, m.in. Joannę Stankiewicz – Januszczak. Oskarżał również, wraz z Romanem Rudenką w „Procesie szesnastu” – pokazowym procesie politycznym przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, przeprowadzonym w 1945 r. w Moskwie przed Kolegium Wojskowym Sądu Najwyższego ZSRR. Był już wtedy Prokuratorem Generalnym ZSRR. Zmarł w 1979 r.

- sędzia - **Wasilij Wasiljewicz ULRICH**, ur. w dniu 13 lipca 1889 r. w Rydze, generał pułkownik służby sprawiedliwości; przewodniczący (szef) Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR w latach 1926-1948. Wprawiony w procesach politycznych już w latach trzydziestych. Przewodniczył Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR w Mińsku, m.in. w procesie 16 członków organizacji antysowieckiej Kleofasa Piaseckiego, czyli „Lolka” z Lidy, m.in. Joanny Stankiewicz – Januszczak, z których 11 skazał na śmierć. Na jednej sesji wyjazdowej w Mińsku potrafił wydać kilkaset wyroków skazujących, w tym wiele wyroków śmierci. W latach 1926-1948 prowadził liczne pokazowe procesy polityczne w ZSRR, skierowane przeciwko osobom oskarżanym, m.in. o zdradę państwa, szpiegostwo i działania na szkodę Armii Czerwonej (np. w 1937 r. sądził w sprawie marszałka Michaiła Tuchaczewskiego – prok.). W 1945 r. w Moskwie sądził 16 przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, m.in. gen. Leopolda Okulickiego. Zmarł w dniu 7 maja 1951 w Moskwie.

- funkcjonariusz NKWD w Mińsku - **Stiepan Grigorjewicz Koba**, był on od końca lat trzydziestych XX w. zwierzchnikiem komendantury więzienia wewnętrznego NKWD (tzw. „amerykanki”). Brał udział w rozstrzelaniach w więzieniu mińskim, będąc jednym z katów, którzy w latach 1940-1941 własnoręcznie wykonywali wyroki na skazanych na śmierć obywatelach II Rzeczypospolitej w

Mińsku i Kuropatach. Od marca 1941 r. Stiepan Koba był kierownikiem działu gospodarczego NKWD BSRR. Zmarł w 1953 r.

Mając powyższe na uwadze w części dotyczącej ustalonych ww. sprawców przedmiotowej zbrodni komunistycznej, należało umorzyć śledztwo wobec ich śmierci.

Oczywiście w proces ewakuacji polskich obywateli na terenie b. ZSRR oprócz osób wyżej wymienionych z imienia i nazwiska, których dane i biografię udało się ustalić zaangażowanych było wielu nieustalonych funkcjonariuszy władz komunistycznych i aparatu bezpieczeństwa ZSRR, którzy bezpośrednio realizowali dyrektywy dotyczące sprawców kierowniczych w zakresie pozbawiania wolności, tortur, zabójstw i innych czynności sprawczych realizujących znamię czasownikowe przedmiotowej zbrodni p-ko ludzkości.

Dokonując oceny ewentualnej odpowiedzialności karnej niższych rangą funkcjonariuszy państwa komunistycznego, czyli ZSRR, w szczególności żołnierzy Armii Czerwonej i NKWD, którzy realizowali decyzje m.in. o pozbawieniu wolności i przetrzymywaniu więźniów w warunkach zagrażających ich biologicznej egzystencji, torturach, rozstrzeliwaniach itp., należy pamiętać, iż na gruncie zarówno prawa międzynarodowego, jak i prawa polskiego funkcjonuje zasada, że działanie na rozkaz nie zwalnia od odpowiedzialności karnej za przestępstwo. Jednak warunkiem koniecznym ich odpowiedzialności karnej w niniejszej sprawie, zgodnie z dyspozycją art. 318 k.k. ale przede wszystkim na podstawie norm prawa międzynarodowego, jest udowodnienie świadomości przestępczości rozkazu i wykazanie, że konkretny żołnierz/funkcjonariusz wykonując taki rozkaz umyślnie popełnił przestępstwo. Należy nadmienić, iż już Porozumienie Londenkie w sprawie „ścigania i karania głównych przestępców wojennych osi europejskiej” zawarte dnia 8 sierpnia 1945 rok powołało Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze, który obejmował swoją jurysdykcją czyny kwalifikowane jako zbrodnie p-ko pokojowi, zbrodnie wojenne oraz zbrodnie przeciw ludzkości, których popełnienie pociągało odpowiedzialność osobistą. Wykonanie rozkazu przestało być przesłanką wyłączającą odpowiedzialność za dokonane przestępstwo,. Należy w tym momencie zwrócić uwagę na kolejną zasadę, przyjętą przez prawo norymberskie, w myśl której członkowie organizacji, które mogą być uznane za przestępcze¹ (nawet jeśli są zalegalizowane w danym państwie), nie mogą bronić się przed poniesieniem odpowiedzialności karnej okolicznością, iż działali na rozkaz zwierzchnika. Co najwyżej może to stanowić okoliczność łagodzącą. Nie ulega wątpliwości, że żołnierze Armii Czerwonej i funkcjonariusze NKWD, którzy realizowali poszczególne decyzje sprawców kierowniczych, działali na rozkaz, którego niewykonanie mogło spowodować dla nich poważne konsekwencje. Aktualnie nie istnieją możliwości pozwalające na ustalenie, w przypadku jednostkowego funkcjonariusza, czy był świadomy przestępczości otrzymanego rozkazu a nadto, czy wykonując rozkaz w zakresie pojedynczego bezprawnego działania związanego z represjami wobec polskich obywateli (np. pozbawienia wolności, torturowania, rozstrzeliwania itp.), miał świadomość, że brał udział w popełnieniu ludobójstwa, stanowiącego zbrodnie p-ko ludzkości.

O okolicznościach wyżej opisanych zdarzeń wiadomo niewiele. Informacje wynikające z zeznań pokrzywdzonych i innych świadków są skąpe i często ze sobą sprzeczne. Bliższych danych funkcjonariuszy komunistycznych biorących w nich udział nie udało się ustalić, a fakt, iż przedmiotowe wydarzenia miały miejsce w okresie lat 1940-1941 powoduje, iż nawet najmłodszy z nich, jeśli żyją, mają około 100 lat i ich ewentualne przesłuchania mogłyby być bezprzedmiotowe. Nie uzyskano, w toku śledztwa, kompletnej dokumentacji dotyczącej struktury i składu osobowego NKWD w Mińsku, a nadto brak innych dowodów umożliwiających pełną identyfikację funkcjonariuszy Państwa komunistycznego wymienionych w uzasadnieniu niniejszej decyzji.

W związku z powyższym, w zakresie pozostałych funkcjonariuszy komunistycznych, uzyskany materiał dowodowy, nie pozwala na ustalenie bliższych danych tych sprawców, a tym samym przypisania konkretnym osobom popełnienie czynu zabronionego, będącego przedmiotem postępowania. W sprawie nie zgromadzono wystarczających dowodów na sprawstwo konkretnych osób, związanych z konkretnym zachowaniem wobec pokrzywdzonych, a istniejące dowody nie pozwalają na poczynienie dalszych ustaleń w tym przedmiocie. Ustalenie szcątkowych danych funkcjonariuszy i ich ogólnego udziału w represjach wobec pokrzywdzonych, jest do tego niewystarczające. Niewątpliwie ustaleniu, najczęściej z nazwisk i funkcji funkcjonariusze państwa komunistycznego, czyli ZSRR, brali udział w systemie represji wobec obywateli polskich osadzonych w Mińsku, jednakże nie zgromadzono dowodów pozwalających na ich pełną identyfikację, a tym samym na zindywidualizowanie ich odpowiedzialności karnej.

W niniejszej decyzji przyjęto, iż postępowanie w tym zakresie należy umorzyć, wobec niewykrycia sprawców czynu zabronionego. Umorzenie śledztwa, w tym przypadku, związane jest z brakiem możliwości dowodowych niezbędnych do poczynienia dalszych ustaleń wymaganych w procedurze karnej. Nie zdołano także ustalić pełnych danych większości osób pokrzywdzonych, oraz dalszych losów części ustalonych pokrzywdzonych. Pomimo umorzenia, sprawa nadal pozostaje w sferze zainteresowania OKŚZpNP IPN w Szczecinie i w przypadku uzyskania nowych, istotnych informacji w sprawie śledztwo to, z urzędu, zostanie niezwłocznie podjęte, celem kontynuowania czynności procesowych.

Biorąc pod uwagę opisany stan faktyczny oraz dokonaną ocenę prawną - karno zachowań wymienionych funkcjonariuszy państwa komunistycznego, należało umorzyć przedmiotowe śledztwo wobec śmierci ustalonych sprawców kierowniczych oraz bezpośrednich - na podstawie art. 17§1 pkt 5 kpk, zaś w pozostałym zakresie wobec niewykrycia innych sprawców - na podstawie art. 322§1 kpk.

Z tego też powodu, mając na uwadze powyższe argumenty, postanowiono jak w sentencji.

Prokurator
Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu
w Szczecinie
Robert Osiński